

Jongkind, familie rond een kunstschilder

geplaatst in een historische context

Zwijndrecht, 5 januari 1738

-

Saint-Egrève, Frankrijk, 9 februari 1891

Auteur: Henk van Ketel

Versie	Omschrijving	Datum
0	Voor commentaar	06-06-2019
01	Correcties en aanvullingen	Data stop per 01-10-2019 PDF van deze versie 25-10-2019 voor Jaap Jongkind met kopie naar Ab Küchler
1	Voor publicatie	30-07-2020

Inhoud

Inleiding.....	3
Haarlems Dagblad 3 juni 1919.....	6
Politieke en economische situatie in Nederland tussen 1750 en 1810	7
Vervoer en Communicatie.....	9
Het weer en de waterstanden.....	11
Middelburg, Bergen op Zoom, Steenbergen, en Batavia	14
Johannes Jongkind en Maria Ferf in Middelburg	14
Het testament van Adriaan Baks.....	15
Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon in Bergen op Zoom	16
Johannes Jongkind junior, Jacoba Vinke, hun dochter Maria, en Batavia	18
De jonge jaren van Gerrit Adrianus	20
De familie in de jaren 1800-1814	23
Van de Belastingdienst	27
Ochten, Nijmegen en Heumen.....	30
Twente.....	33
Vlaardingen	36
De familie in vogelvlucht	36
Wonen in Vlaardingen.....	41
Pleijzier, Jongkind, Hazeu, en Kikkert.....	44
Vertrek naar Gouda	46
Gouda	47
De latere verbanden tussen Gouda en Den Haag.....	47
Wonen in Gouda.....	48
Johan Barthold in Gouda	49
Woonde hij wel in Gouda?	49
Het schoolincident.....	50
Anthonie Jacobus van Wijngaerdt.....	50
Het overlijden van Gerrit Adrianus Jongkind en de gevolgen	51
De familie verlaat Gouda.....	52
Maar wie regelden het allemaal in Den Haag?	53
De financiële situatie binnen de familie Jongkind.....	54
Smeltzer en Leentje in Klaaswaal	56
De periode Maassluis (1).....	65
Den Haag 1837-1838, van Schelfhout, Melchers, 'Noot' en het Café Français.....	69

De periode Maassluis (2).....	71
Den Haag 1843 – 1846, van Koning Willem I, Rochussen, Steffen en Hupsch.....	75
De periode Maassluis (3).....	81
Bezoeken van en aan Johan in de periode 1846 – 1852	84
Utrecht, Twijestraat, Wijk B no. 292	85
Rotterdam en omstreken	89
Marie Borrhée (Josephine, oftewel ‘Madame’)	94
De latere bezoeken van Johan	96
Een laatste brief uit de familie?.....	97
La Côte-Saint-André (Saint-Egrève).....	98
Brieven aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk en het vervolg.....	99
Terugblik.....	103
Bronnen	105
Bijlagen	109
1. Genealogie Jongkind.....	109
Zwijndrecht.....	109
Johannes Aartse Jongkind + Adriana (Ariaantje) Jooste de Bond(t)	109
Doopboek Zwijndrecht versus gebeurtenissen in Middelburg en Bergen op Zoom.....	110
Johannes Jongkind + Maria Ferf	111
Johanna Elisabeth Kroon + Boudewijn de Geep.....	112
Johannes Jongkind + Johanna Elisabeth Kroon	113
Gerrit Adrianus Jongkind + Willemina Jacoba van der Burght	114
2. Van Tets, Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tulligh, en Burnier	116
3. Washington, Lux en het verband met Marcus van der Noot	117
4. Marcus Cohen, alias Marcus van der Noot	118
5. G. Noot (Gerrit Noot).....	119
6. Nieuwenhoorn.....	120
Smederij De Gruijter.....	120
De nalatenschap van Margrietje Gorseman.....	121
Trijntje van der Horde en Gerardus Johannes van der Burght.....	121
7. Lijst van belangrijkste plaatsen genoemd in deze studie.....	123

Inleiding

Eind 2018 werd mijn interesse in de persoon Johan Barthold Jongkind gewekt vanwege een initiatief vanuit Maassluis om een standbeeld voor hem op te richten naast de historische trekvaartroute vanuit Vlaardingen en Maassluis naar Den Haag. Na een aantal publicaties over hem te hebben gelezen werd ik nieuwsgierig naar wat over de familie zou zijn terug te vinden in archieven. Een eerste onderzoek voerde al snel naar het West-Brabants Archief waar met name het notarieel archief een bron bleek met een veelheid aan belangrijke informatie. Zo werd door het testament van Adriaan Baks in één klap duidelijk hoe de familiebanden liepen; en een voogdijakte gevonden bij notaris Van Engelen bleek het bewijs van het huwelijk tussen (grootvader) Johannes Jongkind en Maria Ferf. Met dit soort informatie werd het mogelijk veel details verder uit te pluizen in de huidige wereld van gedigitaliseerde archieven. Dat laatste moet wel worden benadrukt, het zou ondoenlijk zijn geweest dit allemaal te vinden zonder de huidige mogelijkheden via het internet. Al snel werd het een uitdaging om te kijken hoeveel informatie rond de familie Jongkind kon worden gevonden. Uit diverse publicaties werd duidelijk dat ook veel informatie moest zijn vervat in brieven die Johan Barthold had bewaard en die zijn te vinden in de Bibliothèque nationale de France. Nu bleek dat letterlijk een paar straten verder in Maassluis de heer Ab Küchler al enige tijd bezig was om deze brieven te ontcijferen en uit te zoeken wie de genoemde personen waren. Ik ben Ab Küchler veel dank verschuldigd omdat hij mij een conceptversie van zijn werk ter beschikking stelde. In het originele dossier is het onmogelijk iets snel terug te zoeken, deze mogelijkheid kreeg ik nu wel door het werk van Ab.¹

Jongkind, Jongkindt of Jongkint?

Er worden voor aantoonbaar dezelfde personen verschillende spellingswijzen gevonden. In Middelburg wordt de naam hoofdzakelijk gespeld als Jongkindt. De reden daarvan is niet bekend. Ook in Bergen op Zoom, met name in notariële akten, wordt de naam regelmatig als Jongkindt gespeld. Elders is de spelling Jongkind algemeen gebruikelijk. Als een verschrijving wordt in diverse registers ook de spelling Jongkint gevonden. In registers te Zwijndrecht komt de volgende spelling voor: Jonkind, Jonkint en Jonkindt. In deze publicatie wordt consequent de naam gespeld als Jongkind.

Joan Barthold of Johan Barthold?

De kunstschilder heet officieel Joan Barthold Jongkind. Zo heeft zijn vader dit zelf in de Trouwbrief geschreven, zo is hij bij de burgerlijke stand ingeschreven, en zo is hij gedoopt. Als hij in 1838 wordt opgeroepen voor de Nationale Militie dan is de oproep gericht aan Joan Barthold Jongkind.² Het zijn wel zijn eigen ouders die hier snel van afstappen en hem Johan noemen, en zo komt de naam ook voor in diverse officiële documenten.

Étienne Moreau-Nélaton

Adolphe Étienne Auguste Moreau-Nélaton (1859 – 1927) was een Franse kunstschilder, kunstverzamelaar en kunsthistoricus. Rond 1910 verkreeg hij uit diverse veilingen documenten van Johan Barthold Jongkind waaronder schetsboeken en brieven geschreven door zijn moeder en zijn broers Koos en Willem. Deze documenten worden bewaard in respectievelijk het Musée du Louvre³

---

¹ De in deze studie voorkomende citaten zijn gebaseerd op de originele brieven. Moeder schreef nogal fonetisch en er valt ook wel wat dialect te ontdekken. Vandaar dat sommige citaten wellicht wat bijzonder overkomen. Ab Küchler heeft dit in zijn publicatie hertaalt.

² Document in <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52504996j>

³ Jongkind in <http://arts-graphiques.louvre.fr/>

en de Bibliothèque nationale de France.⁴ Moreau-Nélaton liet veel van het in het Nederlands geschreven materiaal in het Frans vertalen en gebruikte dit voor zijn publicaties over Jongkind. Hij moest dat echter doen met beperkte kennis over de persoonlijke omstandigheden binnen de familie. Zonder deze kennis is het moeilijk uit de brieven van moeder op te maken wat het belang is als zij bijvoorbeeld schrijft dat ze nog eens naar Bergen op Zoom is gegaan om daar de familie te bezoeken. Ook schetsboeken komen pas echt tot leven als je bijvoorbeeld in Maassluis bij de Monstersche Sluis gaat staan en over de Noordvliet uitkijkt.

Overigens blijken de brieven in de collectie verre van compleet. De suggestie dat Johan ze allemaal zorgvuldig bewaarde lijkt onjuist. Een duidelijk bewijs is de openingszin in de brief van zijn broer Koos geschreven op 7 september 1853: 'U zult ons schrijven van 1 augustus wel ontvangen hebben'. In het dossier is geen brief van 1 augustus. Ook in andere brieven zijn deze hiaten duidelijk te herkennen.

Bronverwijzingen betreffende genealogische informatie

In de loop van de 19^e eeuw werden de bevolkingsregisters en registers van de burgerlijk stand zodanig dat genealogische informatie gemakkelijk valt te verifiëren, zeker met de hedendaagse algemene zoekfunctie www.wiewaswie.nl Op zeker moment ben ik dan ook gestopt met bronverwijzing, zeker als het de vierde generatie betreft (gerekend vanaf grootvader Johannes Jongkind de beurtschipper). Met betrekking tot Vlaardingen/Maassluis verwijs ik naar de betreffende registers in het archief. Aktes zijn daar eenvoudig toegankelijk maar vooralsnog niet digitaal beschikbaar.

Bronnen

Het uitgangspunt is geweest waar mogelijk terug te gaan tot oorspronkelijke bronnen zoals originele aktes en formele publicaties. Een groot probleem openbaarde zich na de vaststelling dat veel van de vroege familiegeschiedenis zich heeft afgespeeld in Middelburg. In mei 1940 is door oorlogshandelingen het archief aldaar door brand verloren gegaan. Er resten slechts sporadische elementen. Ochten is in 1944 tijdens de slag om de Betuwe voor een belangrijk deel verwoest waarbij het complete kerkelijk archief verloren is gegaan. Daarom is er van het verblijf van de familie Jongkind aldaar niets terug te vinden.

Spelling

Citaten worden gegeven in de originele spelling. Daar waar het gaat om namen van personen waarvan verschillende spellingen werden gevonden is gekozen voor de meest gangbare.

Beeldmateriaal

Er is veel beeldmateriaal te vinden passend bij het verhaal. Schetsen en schilderijen van Johan Barthold, de trouwbrief van zijn ouders, kaarten van het gebied van de steden waar de familie woonde, foto's van oud Vlaardingen, Maassluis, Rotterdam en Utrecht, het is heden ten dage allemaal te vinden op het internet. Echter om elk probleem met kopierechten te voorkomen is er voor gekozen geen beeldmateriaal op te nemen.

Tenslotte

De voorliggende studie is in de jaren gegroeid. Ook in de laatste maanden werd steeds weer relevant materiaal gevonden. Dit niet in de laatste plaats vanwege de voortschrijdende ontsluiting van archieven. Het bleek moeilijk om uit de hoeveelheid beschikbaar materiaal een nog leesbaar verhaal

---

⁴ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52504996j>

te maken en niet te verzanden in een droge opsomming van feiten. Dit is de reden dat het geheel niet strikt chronologisch is maar dat sommige verhaallijnen apart zijn uitgewerkt.

Het is tijd om er eens een punt achter te zetten. Mogelijk en hopelijk geeft het gepresenteerde aanleiding tot verdere studie. Misschien kan ooit het antwoord worden gevonden op de volgende vragen:

- waar bleef Johannes Jongkind, de broer van Gerrit Adrianus;
- wanneer en onder welke omstandigheden verliet de familie Bergen op Zoom in 1813 of 1814;
- wie was 'mijnheer Noot' uit moeder Jongkinds brief uit 1837, was het Marcus van der Noot of Gerrit Noot?

Het staat eenieder vrij om deze studie te gebruiken.

Henk van Ketel

Maassluis, 30 juli 2020

Contact: hvanketel@hetnet.nl

Haarlems Dagblad 3 juni 1919

In het Haarlems Dagblad 3 juni 1919 staat een artikel over Johan Barthold Jongkind.

Een paar zinnen uit dit artikel.

Vandaag is het honderd jaar geleden dat Johan Barthold Jongkind te Latrop in Overijssel geboren werd. Veel wisten wij omtrent Jongkind' s leven niet; zeker niet uit zijn in Holland doorgebrachte jeugdijaren en eigenlijk ook niet bijster veel uit zijn latere leven. Een bekend Fransch schrijver over kunst, Etienne Moreau Nélaton heeft, vooral over dat laatste veel gegevens gepubliceerd in een onlangs verschenen prachtwerk 'Jongkind, raconté par lui-même'.⁵

Johan Bartholds jeugd wordt vervolgens beschreven in een halve zin:

Zoon van een ambtenaartje met kleinburger inkomen, die kort na zijn overplaatsing uit Overijssel naar Maassluis sterft, komt de jonge Jongkind in Den Haag op het atelier van Schelfhout terecht, en neemt van dezen de groote bewondering voor den Franschen schilder Eugène Isabey, een buitengewone beroemdheid van die dagen en wiens werken ook nu nog hoog gewaardeerd worden, over.

Dit is alles over zijn jeugd, en nog deels onjuist.

Met de term 'kleinburger' plaatst de krant vader Gerrit Adrianus Jongkind in de sociale klasse tussen de bovenklasse van de maatschappij en de arbeidersklasse. J. Berting geeft het volgend overzicht van de sociale status van huishoudens in Rotterdam anno 1840:

1. Het volk 68.9 %
2. Tussen groep 22.6 %
3. Kleine burgerij, waaronder de beter betaalde kunstenaar, de ambtenaren en klerken 4.7 %
4. Tussen groep 2.2 %
5. Gegoede burgerij 1.5 %

Uit het vervolg lijkt het dat het gezin Gerrit Adrianus Jongkind zich in groep 3 bevindt, maar dat is wel in de bovenlaag van de bevolking (8 %).

Maar de term 'ambtenaartje' klinkt nogal denigrerend. Is dit terecht geschreven? Hoe was die vader? Hoe zat die familie in elkaar? Welke invloed hebben maatschappelijke ontwikkelingen gehad? Voor antwoorden op deze vragen moet worden terug gegaan naar de achttiende eeuw, naar Middelburg en Bergen op Zoom. De geschiedenis van de familie rond de kunstschilder Johan Barthold Jongkind kan niet worden losgezien van de politieke, maatschappelijke en economische ontwikkelingen in Nederland in de periode 1750 – 1850. Er is een reeks van oorlogen, en de familie zit er middenin.

---

⁵ Gepubliceerd in 1918.

Politieke en economische situatie in Nederland tussen 1750 en 1810

De toenmalige Republiek der Verenigde Nederlanden beslaat grotendeels het gebied van het huidige Nederland en bestaat uit acht soevereine staten (provinciën): Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Holland, Zeeland, en Drenthe. Buiten de acht provinciën liggen de zogenaamde Generaliteitslanden waaronder Staats-Brabant met daarin onder andere het markiezaat Bergen op Zoom, de heerlijkheid Steenbergen en de baronie van Breda.

In 1750 hebben Nederlanders een van de hoogste levensstandaarden ter wereld, mede door de bloeiende internationale handel. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) heeft een dominante positie in de handel met Azië. Maar dit alles staat onder druk door toenemende concurrentie. Een gestage economische neergang leidt tot verpaupering in de steden en het vermogen om nieuwe ondernemingen te starten neemt af. Met deze economische teruggang verliest de Republiek ook haar positie als een intellectueel en cultureel centrum.

Sinds 1579 is de Nederduitse Gereformeerde Kerk de publieke kerk in de Republiek. Deze kerkrichting is in 1571 ontstaan in de Duitse stad Emden en wordt in die tijd vaak simpelweg 'Gereformeerde Kerk' genoemd. Kerk en staat zijn in die tijd nauw verweven. De grootste godsdienstige minderheid in de Republiek zijn de katholieken. Formeel verdrukt uit het openbare leven houden zij hun erediensten in schuilkerken of huizen. In Staats Brabant, en dus ook in Bergen op Zoom, Steenbergen en Breda, participeren zij weldegelijk in het publieke leven omdat zij daar de meerderheid van de bevolking uitmaken. Na 1795 maakt het Franse regime in de Bataafse Republiek een eind aan deze situatie. De Nederduitse Gereformeerde Kerk raakt haar speciale positie kwijt en er komt een scheiding tussen kerk en staat. In 1816 wordt de naam gewijzigd in Nederlandse Hervormde Kerk.

In 1750 raakt de Republiek betrokken in een reeks oorlogen. De Zevenjarige Oorlog (1754-1763) was een oorlog tussen Pruisen, Groot-Brittannië en Hannover enerzijds, tegen het Russische Rijk, Oostenrijk, Zweden, Saksen en Frankrijk anderzijds. Gevechten braken ook uit tussen de koloniale machten in Amerika, Azië en Afrika. In dit conflict weet de Republiek nog neutraal te blijven maar de handel lijdt hier zwaar onder. In december 1781 breekt de Vierde Engelse Oorlog uit. Deze oorlog droeg het karakter van een strafexpeditie tegen de Republiek vanwege de Republikeinse steun aan de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijders tegen Engeland. Het gevolg is dat er nu sprake is van een absolute achteruitgang. De Vrede van Parijs in 1784 maakt een einde aan de Vierde Engelse Oorlog maar deze voor de Republiek dramatisch verlopen oorlog leidt intern tot het ontstaan van een fel nationalistische beweging die politieke veranderingen wil doorvoeren: de patriotten. Men keert zich tegen de gevestigde orde van regenten die elkaar de baantjes toespelen of verkopen, en tegen stadhouder Willem V die incapabel wordt geacht en steeds meer macht naar zich toe trekt. Tegenover de patriotten organiseren zich de orangisten die het Huis van Oranje blijven steunen. Na rellen in het sterk orangistische Den Haag met patriotten van buiten de stad verlaat stadhouder Willem V Den Haag en vestigt zich op paleis Het Loo nabij Apeldoorn in de provincie Gelderland.

Er ontstaat steeds meer een burgeroorlogachtige situatie die in 1787 zijn hoogtepunt vindt. In het buitenland ontstaan zorgen over de situatie. Er wordt druk uitgeoefend op Willem V om zijn invloed in Den Haag te herstellen. Zijn vrouw, Wilhelmina van Pruisen, neemt het initiatief en reist af naar Den Haag voor overleg met de Staten van Holland. Bij Bonrepas aan de weg van Schoonhoven naar Haastrecht wordt zij op 28 juni 1787 tegen gehouden door lokale patriotten en moet terug keren. (Deze gebeurtenis is echter bekend geworden als de aanhouding bij Goejanverwellesluis.) Wilhelmina zoekt nu steun bij haar broer Frederik Willem II van Pruisen waarop een Pruisisch leger in september 1787 de Republiek binnen valt en Utrecht bezet. Dit breekt het patriottisch verzet en is de

Oranjerestauratie een feit. Stadhouders Willem V keert weer terug naar Den Haag. Veel patriotten vluchten naar Frankrijk.

In 1789 verandert het Europese politieke landschap radicaal. Met de bestorming van de Bastille begint de Franse Revolutie. Op 20 april 1792 breekt de Eerste Coalitieoorlog uit tussen Frankrijk en een bondgenootschap van Europese mogendheden bestaande uit Oostenrijk, Pruisen, de Republiek der Verenigde Nederlanden, Groot-Brittannië, Spanje, Portugal, Napels-Sicilië, Piëmont-Sardinië en enkele kleinere staten. De Oostenrijkse tak van het Huis Habsburg bestuurde toen grote delen van de Zuidelijke Nederlanden, grofweg het huidige België en Luxemburg. In december 1794 trekken Franse troepen over de dan bevroren grote rivieren van de noordelijke Nederlanden en nemen de stad Utrecht in. Stadhouders Willem V vlucht naar Engeland waarna de Bataafse Republiek wordt gesticht als Franse vazalstaat. Patriottische politici die in 1787 naar Frankrijk waren uitgeweken nemen met Franse steun het bestuur ter hand.

Met de Bataafse Republiek komt er een meer gecentraliseerde regering, met uniforme rechtspraak, munteenheid, maten en gewichten, en belastingheffing. Er wordt een scheiding van kerk en staat ingevoerd; katholieken en joden krijgen gelijke burgerrechten.

Doordat de Bataafse Republiek een Franse vazalstaat is wordt ze automatisch betrokken in de Franse oorlog met Groot-Brittannië. Dit heeft weer grote negatieve gevolgen voor de economie vanwege de blokkade door Groot-Brittannië van de Nederlandse vaarroutes. Dit betekent mede het einde van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De retourschepen kunnen de Republiek niet meer bereiken. De VOC schulden en bezittingen gaan in 1795 over op de Republiek. Er worden nog lopende zaken afgewikkeld maar op 31 december 1799 eindigt het bestaan van de VOC.

Op 9 november 1799 grijpt Napoleon Bonaparte de macht in Frankrijk. In de loop der tijd krijgt Napoleon steeds meer onvrede met het functioneren van het redelijk onafhankelijke bestuur van de Bataafse Republiek. Om meer grip op de situatie te krijgen stelt hij in januari 1806 zijn broer Lodewijk Napoleon aan als Koning en wordt de Bataafse Republiek het Koninkrijk Holland. In tegenstelling tot wat Napoleon Bonaparte voor ogen heeft voelt Lodewijk zich betrokken met het welzijn van de Nederlanders en zet zich daar voor in. Als Napoleon in 1806 alle handel met Groot-Brittannië verbiedt treuzelt Lodewijk met de invoering van deze voor de Bataafse Republiek desastreuze maatregel.

In juli 1809 landt een Britse invasiemacht op Walcheren met als doel door te stoten naar Antwerpen. Militair lijkt het allemaal voorspoedig te gaan maar door slechte voorbereiding wordt de expeditie een van de grootste catastrofes uit de Britse militaire geschiedenis. De Britten vallen ten prooi aan de 'Zeeuwse koorts', de naam voor een vorm van malaria die op Walcheren voorkwam en welke in geval van een combinatie met besmettelijke infectieziekten als tyfus en dysenterie in veel gevallen dodelijk was. De lijken stapelen zich letterlijk op in de steden. In december 1809 wordt Walcheren ontruimd met achterlating van 4000 doden. Van de geëvacueerde zieken zullen er in Groot-Brittannië naar schatting nog eens 4000 sterven.

In 1810 heeft Napoleon er genoeg van; hij ontslaat Lodewijk en annexeert het Koninkrijk Holland als deel van het Eerste Franse Keizerrijk. Het economisch verval in het Koninkrijk Holland is volkomen.

Vervoer en Communicatie

Van gemechaniseerd vervoer is tot ver in de 19^e eeuw geen of slechts beperkt sprake. Er is wind in de zeilen van de schepen en er lopen paarden voor de karren, of paarden worden bereden, maar voor de rest zijn het de mensen die roeien, trekken en vooral lopen. In de steden is alles op loopafstand, zelfs in het grote Den Haag, waar je met een stevige wandeling van de ene kant naar de andere loopt. In Middelburg, Bergen op Zoom, Nijmegen, Vlaardingen en Maassluis neemt het maar een paar minuten om vanuit het centrum naar de rand van de stad te lopen. Voor vestingsteden zoals Middelburg, Bergen op Zoom, Steenbergen en Nijmegen kan deze rand letterlijk worden genomen omdat men eindigt op de wallen en andere verdedigingswerken. Daar hield de bebouwing op omdat het verboden was in het schootsveld te bouwen. Het terrein moest vrij blijven om een vijand te kunnen waarnemen en te bestrijden.

Sommige steden in dit verhaal liggen zelfs op loopafstand van elkaar. Zo is de afstand tussen Bergen op Zoom en Steenbergen 11 kilometer, tussen Nijmegen en Heumen 11 kilometer, tussen Vlaardingen en Maassluis zeven kilometer. Zelfs van Den Haag naar Vlaardingen of Maassluis is goed te lopen in vier en een half uur. Dat men gewoon is zulke afstanden te lopen blijkt uit het dagboek van Jacob van Lennep die in 1823 samen met Dirk van Hogendorp een voetreis door Nederland maakt.⁶ Zo vertrekken Jacob en Dirk op vrijdag 27 juni om vijf uur 's-morgens uit Winschoten, lopen in vijf en een half uur naar Wildervank en gaan een korte pauze weer verder. Bij Veendam worden ze overvallen door slecht weer en gaan schuilen. Ze besluiten een rijtuig te nemen dat hen in drie uur naar Hoogezand brengt.

Karren, al dan niet met een huif, en rijtuigen zijn de rijdende vervoermiddelen. Voor de langere afstanden worden deze aangevuld met postkoetsen of diligences. Het personenvervoer met deze middelen is niet altijd prettig. De postkoetsen die snelheid willen maken schudden alle kanten op en op de secundaire wegen en paden hobbelen ook de karren van links naar rechts. Vaak wordt de snelheid beperkt door de slechte conditie van de weg, zeker onder mindere weersomstandigheden. Dan kun je vaak sneller gaan lopen. Na 1800 worden geleidelijk aan steeds meer wegen bestraat, hetgeen het comfort aanzienlijke verbetert. Er ontstaat een netwerk van diligencediensten, onder andere tussen Rotterdam en Antwerpen, en op het traject Amsterdam-Leiden-Den Haag-Rotterdam. Afgezien van deze ongemakken brengen de karren je wel naar de uithoeken in Europa. Er zijn vaste dienstregelingen zoals bijvoorbeeld die vanuit Arnhem en Doesburg. Hier vertrekken karren naar onder andere Denemarken, Zweden, Riga, Petersburg en 'gans Rusland', Praag, Wenen, en Turkije. Ook de postwagens hebben hun vaste dienstregeling en brengen de post naar de daarvoor ingerichte kantoren waar deze kan worden afgehaald, zoals Jacob van Lennep dat doet tijdens zijn voetreis. Op deze wijze houdt hij contact met zijn zuster in Den Haag. Er moet alleen worden afgesproken naar welk postkantoor zij haar volgende brief stuurt.

Gepubliceerde dienstregelingen maken het mogelijk om elke reis uit te stippelen en voor te bereiden. Deze dienstregelingen beginnen bijna allemaal met het belangrijkste middel van vervoer in het waterrijk Nederland: schepen in allerlei soorten en maten. Voor de grotere afstand is de zogenaamde beurtvaart van het grootste belang. Dit systeem regelt het vervoer tussen steden waarbij octrooi (vergunning) wordt verleend aan bepaalde schippers om vaste trajecten te mogen maar ook te moeten varen op de daarvoor geldende vertrek tijden. Door de gegarandeerde afvaart is de beurtvaart met name interessant voor het vervoer van personen en goederen waar het aankomt op betrouwbaarheid. Maar het zal niet verbazen dat dit stelsel op gespannen voet staat met de zogenaamde vrijschippers die op basis van aanbod vracht aannemen. Op de kleinere vaarwegen wordt gebruik gemaakt van kleinere schepen of schuiten, al dan niet voort getrokken door personen of een paard vanaf het jaagpad langs de vaarweg. In delen van het land zijn netwerken van

---

⁶ Jacob van Lennep, De zomer van 1823.

trekvaarten zoals bijvoorbeeld de eeuwen oude route van Vlaardingen en Maassluis over Delft naar Den Haag. Vandaar is er een aansluiting over Leiden naar Amsterdam.

Samenvattend, je kunt overal komen en met iedereen communiceren, de afstand echter bepaalt het tempo. Binnen de steden is het in minuten of hooguit uren, tussen nabijgelegen steden een dag, tussen uithoeken in Nederland hebben we het over dagen of hooguit weken. Tussen Nederland en Oost-Indië praten we over een klein jaar voordat correspondentie heen en weer is gegaan als het wordt meegegeven aan een snel varende brik en er tussentijds geen schipbreuk wordt geleden. Deze situatie zal duren tot ver in de 19^e eeuw.

Nederland opent in september 1839 de eerste spoorweg van Amsterdam naar Haarlem. Deze lijn wordt tussen 1842 en 1847 doorgetrokken naar Leiden, Den Haag en Rotterdam. In 1843 wordt een tweede spoorlijn geopend tussen Amsterdam en Utrecht en in 1855 wordt Utrecht met Rotterdam verbonden. Op 14 juni 1846 wordt de verbinding tussen Brussel en Parijs ingehuldigd. In 1854 komt er een verbinding tot stand tussen Antwerpen en Roosendaal. De verbinding tussen Zuid- en Noord-Nederland zal nog enige tijd op zich laten wachten. Het is pas in 1869 (Utrecht – 's-Hertogenbosch – Eindhoven) en 1872 (Lage Zwaluwe – Dordrecht) dat de grote rivieren Waal en Maas worden overbrugd en het spoorwegnet in het Noorden met dat van het Zuiden wordt verbonden. Aarzelend is de ontwikkeling en in gebruik name van stoomboten, zowel op zee als op de binnenwateren. In 1823 wordt de eerste Nederlandse stoomboot te water gelaten, een veerpont over het Hollands Diep, maar het zal tot de tweede helft van de 19^e eeuw duren voordat de stoomvaart tot ontwikkeling komt.

In Maassluis lijkt er in 1849 nog niet veel veranderd als moeder Jongkind op 24 oktober 1849 aan Johan in Parijs het volgende schrijft:

Koos komt thuis, die heeft eens naar Van der Hoeven naar de postwagen willen zien of er nog wat tuinvruchten van Klaaswaal met de wagen waren meegekomen omdat uwe zuster er over had geschreven, maar tot nu toe niet ontvangen. Nu hoop ik het in de andere week te zullen krijgen en dat komt dan net goed want ik verwacht uwe broer Willem op het laatst van de andere week ook thuis.

En verderop in deze brief:

Ik ging op 30 augustus s-morgens om zeven uur hier (Maassluis) op de wagen. Koos bracht mij naar de wagen en op middag 12 uur ging ik te Rotterdam aan boord van de Bergse beurtschipper en ik ben op zaterdagmiddag 1 september te Bergen (Bergen op Zoom) aangekomen.

Maar men maak ook gebruik van de moderne vervoersmiddelen, in combinatie met de traditionele, zoals blijkt uit de volgende reisbeschrijving uit een brief van moeder van Johan, gedateerd 12 december 1849. Willem Jongkind vertrekt op 3 december 1849 uit Maassluis naar Utrecht. Het is koud en glad en de schuiten varen niet zodat Wim het eerste deel van de reis naar Delft moet lopen. Zijn broers Koos en Jan lopen met hem mee en zwaaien hem uit als hij daar de stoomtrein (moeder noem het 'de stoomwagen') naar Amsterdam neemt. In Amsterdam stapt hij over op de trein naar Utrecht waar hij die avond laat aankomt. Daar werd hij opgewacht en vervolgens naar zijn eindbestemming in Utrecht gebracht, wellicht met een wagen.

Het weer en de waterstanden

Historisch geograaf Jan Buisman is de auteur van de serie 'Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. In het voorwoord in deel 7 (blz.24) geeft hij aan in wezen drie boeken te schrijven, de geschiedenis van het weer, de geschiedenis van het water, en de gewone mensengeschiedenis. Zo scheidt hij de mogelijkheid causale verbanden te leggen.

Heden ten dage zijn wij in Nederland goed beschermd tegen weersinvloeden en mocht er iets rampzaligs gebeuren dan is adequate hulp doorgaans binnen redelijke termijn te mobiliseren. Tot het midden van de 19^e eeuw was de situatie wezenlijk anders. Bij gebrek aan goede wegen is de bevolking aangewezen op scheepvaart. Bij ijsgang komt dit vervoer tot stilstand. In de winter zijn door regen ook de onverharde wegen slecht of totaal niet begaanbaar hetgeen tot isolatie van dorpen leidt. In grote delen van het land is men afhankelijk van voor de winter opgeslagen voedsel en brandstof. Misoogsten, stormen en overstromingen zorgen met regelmaat voor grote problemen. Buisman zet dit allemaal op een rij en maakt het mogelijk een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre de geschiedenis van familie Jongkind is beïnvloed door natuurlijke omstandigheden. Hierbij is gekeken naar uitzonderlijke omstandigheden, een wat slechtere winter gold voor iedereen. Een gezond persoon kon wel tegen een stootje en er werd driftig geschaatst waarvoor het nu eenmaal koud moest zijn. Schaatsers zijn voor Johan Barthold later een dankbaar onderwerp voor zijn etsen en schilderijen. Broer Willem schrijft in zijn brief van 9 februari 1855 aan Johan het volgende:

Het is even als voor 25 jaar geducht winter doch geeft weinig genot voor het schaatsenrijden daar het hier zoo veel gesneeuwd heeft dus heb ik maar een paar keren de schaatsen onder gehad.

Die vorst is voor mij zeer lastig daar ik op verscheidene goederen wachtende ben welke ik opgegeven heb en welke ik ontvangen kan wanneer het ijs verdreven is.

Samengevat, het is lastig, maar jammer dat ik maar zo weinig kon schaatsen.

Het koude winterweer is voor moeder Jongkind wel een ongemak zoals ze schrijft in haar brief van 15-16 januari 1849.

Wat ben ik blij dat het weer niet zo koud is, ik kan niet meer tegen de kou. Vooral in dit huis, het is er in de winter zo nat en tochtig.

Problemen met goederenaanvoer drijven de prijzen op. Op 9 januari 1854 schrijft broer Koos aan Johan:

Wij hadden het reeds eerder geschreven, maar het slechte winterweer weerhield mij er grotendeels van. Niet dat ik bezorgd was dat de brief niet terecht zou komen, maar volgens de berichten in de kranten die de treurige toestand van de wegen vermeldden. En bovendien het uit- en achterwege blijven van de geregelde postdienst. Het heeft hier buitensporig gesneeuwd in grote hoeveelheden. De spoortreinen konden er niet door, bij het station van Schiedam was de sneeuw 1½ el opgestuwd en zo op verschillende plaatsen. En eerst die strenge vorst dat alles bevroor, alle rivieren liggen dicht. Gelukkig regent het hier sedert een dag of vier aanhoudend en de sneeuw is bijna geheel verdwenen. Wij hopen dat de vaarwateren spoedig weer open komen want alles is nu ongehoord duur, niets uitgezonderd. Voor 1 pond kachelkolen betaald moeder Fl. 2,50 welke anders nooit meer dan Fl. 1,70 kostte en alles vergelijkbaar.

Dit zijn echter dagelijkse zorgen en het lijkt dat men binnen de familie verschoond is gebleven van rampen op dit punt.

Op 9 november 1800 teistert een storm van uitzonderlijke kracht de kuststreek met grote schade als gevolg.⁷ Huizen worden verwoest, molens waaien om. Het beurtschip van Middelburg op Den Bosch slaat om en breekt in stukken. Van de 18 opvarenden worden er maar 4 gered. De beurtschipper van Bergen op Zoom op Middelburg gaat voor anker om het noodweer af te wachten maar het schip wordt losgerukt en verbrijzeld. Gelukkig kunnen de opvarenden worden gered. In totaal zouden er

---

⁷ Buisman deel 7 blz. 47-61

ruim 20 schepen zijn vergaan. In Bergen op Zoom stortten enigen huizen in. Het is niet bekend of hier leden van de familie Kroon of Jongkind direct bij betrokken waren. Het lijkt dat men zich na het overlijden van Johannes Jongkind in 1790 uit de scheepvaart heeft terug getrokken.

Medio januari 1808 is het weer raak. Een stormvloed treft Zeeland.⁸ In Middelburg stroomt het water over de vloeddeuren en overstroomt de laag gelegen stadsdelen. In Vlissingen sleurt het binnenkomende water allerlei objecten mee die tegen de huizen aanbotsen. Verscheidene huizen stortten in en er komen tientallen mensen om het leven. Het is mogelijk dat hier familieleden van de Jongkind kant direct bij betrokken waren. Oom Pieter, tante Maaijke en zeker een paar neven en nichten van Gerrit Adrianus Jongkind wonen nog in Middelburg. En mogelijk zijn broer Johannes?

In januari 1809 leiden hoge waterstanden in de rivieren tot grote overstromingen in midden en oost Nederland maar dit heeft geen effect op de regio Bergen op Zoom en Steenberghe waar de familie waarschijnlijk woont in de periode rond 1809.⁹

De winter van 1814 kenmerkt zich door strenge koudegolven. Begin januari kan de Maas bij Hoogvliet al worden overgestoken met paard en slee.¹⁰ Hiermee wordt hoogst waarschijnlijk bedoeld de Oude Maas. Voor het gegeven feit maakt het niet uit, de rivieren zijn bevroren en de scheepvaart zal stil liggen. Deze situatie zal duren tot eind maart. Op 25 maart 1814 zijn de rivieren weer ijsvrij. Het is bekend dat de familie Jongkind op 22 juni 1814 worden ingeschreven in het lidmatenregister van de St. Stevenskerk te Nijmegen als komende uit Ochten een plaats gelegen op de noordoever van de rivier de Waal, 25 kilometer ten westen van Nijmegen. Een kleine 50 kilometer westelijker aan de Waal, in Gorcum, wordt in de periode van medio januari tot de tweede week van februari hevig gevochten tussen de Franse bezetting en het Pruisisch bevrijdingsleger.

Al met al maakt dit de vraag wanneer de verhuizing vanuit Bergen op Zoom, via Ochten naar Nijmegen een aanvang heeft genomen niet makkelijker. Waarom zou je vertrekken (bijvoorbeeld november – december 1813) vanuit een stad die weliswaar nog door de Fransen bezet is, Bergen op Zoom, maar naar een gebied waarvan de situatie niet bekend is? De ontwikkelingen gaan snel maar de gehele situatie is verre van duidelijk en stabiel. Amsterdam viert wel bevrijdingsdag op 24 november 1813 en op 30 november 1813 zet de latere Koning Willem I wel voet op het strand van Scheveningen, maar van enige ordening is vooralsnog geen sprake. Het actuele nieuws blijkt zich, gegeven de omstandigheden, relatief snel te verspreiden maar tussen waarneming en publicatie liggen toch enige dagen. Zo bericht de Oprechte Haarlemsche Courant van 28 december 1813 over de situatie rond Nijmegen gedateerd 23 december. In dit artikel wordt gemeld dat Nijmegen nog door de Fransen bezet blijft. De bevrijding van Nijmegen zal uiteindelijk begin januari plaatsvinden, maar dan zijn de rivieren al bevroren. Zou men over land zijn gaan reizen in deze situatie, midden in zo'n gure winter?

1816 staat bekend als 'het jaar zonder zomer'. Buisman beschrijft dit in deel 7 vanaf blz. 407. Hij wijst op de koele zomer, hevige regen en de daaraan gekoppelde misoogsten. Echter, nergens in de geschiedschrijving wordt gevonden dat het jaar 1816 voor Nederland catastrofale gevolgen zou hebben gehad. In grote delen van de wereld is het klimaat van slag. De oorzaak wordt gevonden in de uitbarstingen in april 1815 van de vulkaan Tambora op het eiland Soembawa in de Indische Archipel. Bij de tweede uitbarsting wordt as en ander materiaal tot een hoogte van 40 kilometer de

---

⁸ Buisman deel 7 blz. 224-229

⁹ Buisman deel 7 blz. 258-278

¹⁰ Buisman deel 7 vanaf blz. 407, hoofdstuk 1813-1814

atmosfeer in geslingerd. Het gebied is dagenlang in duisternis gehuld en er komen circa 70.000 mensen om, direct of door ziekte of honger. Dit wordt pas in de loop van 1816 in Europa bekend waar men zoekt naar oorzaken voor de slechte zomer. Naast het koele weer is er ook sprake van hevige regen wat leidt tot misoogst en rotting van voorraden. Het peil in de rivieren stijgt en landerijen lopen onder. In december 1816 wordt in Nijmegen de tweeling Wilhelmina Jacoba en Gerrit Adrianus Jongkind geboren. Dezelfde dag overlijdt de driejarige Johanna Elisabeth Jongkind en een week later Wilhelmina Jacoba. Onderzoek verricht door het Regionaal Archief Nijmegen leverde echter geen bijzonderheden op. Er zijn daar geen aanwijzingen gevonden dat de bijzondere weersomstandigheden in dat jaar een belangrijke invloed hebben gehad op Nederland in het algemeen of Nijmegen in het bijzonder.

Medio januari 1820 vinden weer grote overstromingen plaats. Gebieden rond Nijmegen staan onder water. Maar dan zit de familie droog in Twente.

Begin februari 1825 vindt in Nederland de grootste natuurramp van de 19^e eeuw plaats. Door een stormvloed overstroomt in vijf provincies zo'n 377.000 hectare land. In Vlaardingen waar de familie dan woont vinden ook de nodige verwoestingen plaats. Maar kennelijk niet van een zodanige aard dat er verdere bijzonderheden over te melden waren. Het wordt slechts summier vermeld in de geschiedschrijving uit die tijd.

Onze scheepvaart was eene afwisseling van voorspoed en tegenspoed. In het tijds verloop van 1815 tot 1830 was vooral het jaar 1820 niet zeer gelukkig, schoon er in dat jaar niet minder dan 104 schepen uit Vlaardingen ter haring vaart waren uitgerust. In datzelfde jaar werd er alhier voor den watersnood f 827 en in 1825 voor den watersnood die allerwege zoo vele verwoestingen heeft aangerigt f 2773 gegeven.¹¹

Men is helaas wel wat ellende gewend in Vlaardingen met al de verliezen in de scheepvaart.

---

¹¹ A. van de Hoeven

Middelburg, Bergen op Zoom, Steenbergen, en Batavia

Johannes Jongkind en Maria Ferf in Middelburg

Johannes Jongkind ziet het levenslicht op 5 januari 1738 in Zwijndrecht.¹² Hij is het achtste kind van Johannes Aartz Jongkind en Adriana Jooste de Bond(t). Er zullen nog zes kinderen volgen waarvan er drie overlijden kort na de geboorte of op zeer jonge leeftijd.

Het is voor 1759 als het hele gezin naar Middelburg vertrekt want 'Maatje' Jongkind, leeftijd 11 jaar, wordt op 5 oktober 1759 ingeschreven in het leerlingenregister van de Linnen-, Naai-, en Breischool te Middelburg. De reden van de verhuizing is niet bekend. In deze periode gaat het goed met de economie in het tegenover Zwijndrecht gelegen Dordrecht terwijl de welvaart in Middelburg over haar hoogtepunt heen is. Het beroep van vader Johannes Aartz Jongkind is niet bekend, maar wellicht is hij schipper en ziet hij betere mogelijkheden in Middelburg. Vier van zijn zonen worden schipper. De oudste zoon, Aart (1727-1783)¹³, wordt beurtschipper van Middelburg op Gouda en Johannes (1738-1790) wordt beurtschipper van Middelburg op Bergen op Zoom. Cornelis (1741-??) en Pieter (1745-1809) worden ook schipper maar het is onbekend of het hier om beurtschippers of vrijeschippers gaat. Het verschil is dat beurtschippers een vast traject varen waarvoor zij octrooi (een exclusieve vergunning) hebben verkregen terwijl vrijeschippers willekeurige trajecten varen afhankelijk van het aanbod. Ten tijde van de verhuizing vanuit Zwijndrecht naar Middelburg zijn Cornelis en Pieter nog wel erg jong en zullen wellicht schippersknecht zijn. De schippers uit de familie Jongkind vestigen zich rond de haven van Middelburg, op de Kinderdijk, de Korendijk, en in de Bellinkstraat. Andere adressen waar familieleden wonen zijn de Nederstraat, Segeerspoorte, Seisstraat, Heeregracht, Grootte Markt, Molenaarstraat, en (mogelijk) Spuibrug.

Rond 1763/64 treedt Johannes in het huwelijk met Maria Ferf, een telg uit een Fries geslacht van notarissen, dokters, burgemeesters, rechters, en predikanten.^{14 15} Maria Ferf is de dochter van Adrianus Ferf en Johanna Lakiere. Volgens overlevering is Adrianus Ferf overleden te Middelburg in 1761. Het blijft de vraag hoe Maria Ferf in Middelburg is terecht gekomen en (aannemelijk) daar met Johannes Jongkind trouwt. Het blijft gissen zonder verdere informatie, maar haar moeders naam, Lakiere, is een typische naam uit West-Vlaanderen en dat is weer vlakbij. Uit dit huwelijk wordt een zoon geboren, ook Johannes genaamd. Deze wordt schrijnwerker ofwel kastenmaker en zal uiteindelijk naam maken als 's-Lands Architect te Batavia. Omstreeks 1773 overlijdt Maria Ferf.¹⁶ In 1774 zal Johannes Jongkind in Bergen op Zoom hertrouwen met Johanna Elisabeth Kroon.

---

¹²Doop- en trouwboeken Zwijndrecht.

¹³ 511-60411 Begraaflijst Middelburg 1783. Zie ook Middelburgsche Courant 04-12-1783, 09-12-1783, en 13-01-1784 inzake verkoop van het schip Maria Johanna.

¹⁴ Afgeleid uit de tekst van de voogdijakte Notaris Frederik Nicolaes van Engelen, Minuutakten, 1775, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0694, aktenummer 24.

¹⁵ Genealogysk Jierboek 1992, Genealogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy Ljouwert, 1992.

¹⁶ 02-12-1775 Bij notariële akte stelt Johannes Jongkind aan zijn broeder Aart Jongkind als voogd, en Pieter Zevage als toezienend voogd over zijn minderjarig kind Johannes Jongkind in eerder huwelijk verwekt bij Maria Ferf. Het lijkt erop dat er sprake is van nog een kind van 'moeders seijde' maar de tekst is onduidelijk. Er wordt verwezen naar een testament van sijne hujsvrouw gepasseerd in Middelburg op 1(8) januari 1764. Hieruit kan worden afgeleid dat het huwelijk tussen Johannes Jongkind en Maria Ferf rond die tijd is voltrokken. Bron: Notaris Frederik Nicolaes van Engelen, Minuutakten, 1775, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0694, aktenummer 24.

Het testament van Adriaan Baks

Op 29 april 1775 overlijdt Jacoba Kroon¹⁷, echtgenote van Adriaan Baks, Schepen en Raad te Bergen op Zoom. Zij is eerder gehuwd geweest met Andreas du Camp, ook Schepen en Raad te Bergen op Zoom, overleden 12 februari 1755. Hun vier kinderen zijn allen op zeer jonge leeftijd overleden.¹⁸ Jacoba Kroon hertrouwt op 27 maart 1758 met Adriaan Baks.¹⁹ Dit huwelijk blijft kinderloos hetgeen niet verwonderlijk is gezien de leeftijd van beide.

Op 12 juli 1787 overlijdt Adriaan Baks in de leeftijd van 81 jaar.

Als notaris Pieter de Geep²⁰ de naaste bloedverwanten oproept voor de opening van het testament verschijnen de volgende personen:

- Johannes Bo(o)nebakker, kassier in de Bank van Lening in Bergen op Zoom, en zijn echtgenote Maria Kroon;
- Philippus Wittermans, meester potmaker en zijn echtgenote Magdalena Baks;
- Johan Govertse Augustijn, mede meester potmaker en zij echtgenote Adriana Kroon;
- Juffrouw Adriana Tak, huisvrouw van Adriaan Gastelaar, beurtschipper op s 'Hagen;
- Dijna de Geep, huisvrouw van Adriaan Gerritse Kroon, beurtschipper op Rotterdam;²¹
- Johanna Elisabeth Kroon, huisvrouw van Johannes Jongkind, beurtschipper van Middelburg op Bergen op Zoom;
- François Gastelaar, meester broodmaker;
- Gerrit Kroon, meester vlijshouwer (? Zeer onduidelijk geschreven); en
- Willem Huart, negociant, gehuwd met Cornelia Kroon.

Deze opsomming geeft een goed beeld van de familierelaties in Bergen op Zoom. Bladerend door de trouw- en doopregisters komen deze namen bij regelmaat voor als elkaars getuige. Als Johannes Jongkind in 1774 trouwt met Johanna Elisabeth Kroon dan komt hij terecht in een hecht gezelschap.

Het testament begint met de opsomming van een aantal specifieke legaten waaronder het Regt van Octroij van de Bank van Lening dat aan Johannes Bonebakker wordt nagelaten. Voorts worden de erfgenamen geïnstrueerd één helft van de verdere na te laten goederen als volgt te verdelen. Een derde deel gaat naar de dochter van zijn overleden broer, Magdalena Baks, een derde deel gaat naar zijn neef Adriaan Gastelaar, de jongste zoon van zijn zuster Magdalena Baks, en een derde deel gaat naar de gezamenlijke kinderen van Magdalena Baks oudste zoon Engel Gastelaar. De andere helft gaat naar de naaste vrienden en erfgenamen, ab intestato (betekent bij gebrek aan testament), van zijn overleden huisvrouw Jacoba Kroon. Het gaat om een aanzienlijk vermogen. Het vastgoed alleen al betreft 24 stuks bestaande uit huizen en landerijen. Maar daar staat tegenover dat er een grote hoeveelheid erfgenamen is hetgeen de spoeling dunner maakt.

---

¹⁷ Gedoopt 24 maart 1709, dochter van Gerrit (Geert Geertsen) Kroon en Adriaentje Wollen.

¹⁸ Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom.

¹⁹ NH trouwboek 1751-1772, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 36.

²⁰ Notaris Pieter de Geep, Minuutakten, 1787, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0941, aktenummer 14.

²¹ Ouders van Maria Kroon, geboren 1762.

Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon in Bergen op Zoom

Johanna Elisabeth Kroon is de dochter van Gerrit Gerritzen Kroon en Maria van Dort.²² In een eerder huwelijk is zij getrouwd met Boudewijn de Geep²³, een beurtschipper op 's-Hage.²⁴ Op 12 augustus 1764 wordt hun zoon Louwerens geboren.²⁵ Boudewijn de Geep overlijdt op 18 augustus 1766.²⁶ Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon trouwen op 24 februari 1774 in Bergen op Zoom.²⁷ Voor het huwelijk tussen Johannes Jongkind en Johanna Elizabeth Kroon worden huwelijkse voorwaarden opgesteld en net na het huwelijk wordt de voogdij over de kinderen Johannes Jongkind (dan rond 11 jaar) en Louwerens de Geep (dan 9 jaar) geregeld.^{28 29}

Het blijft de vraag waar men gaat wonen. Johannes als beurtschipper pendelt immers tussen Middelburg en Bergen op Zoom en heeft in Middelburg zijn zakelijke basis en familie, met name zijn zoon Johannes. Aan de andere kant, Johannes Jongkind wordt na zijn huwelijk regelmatig genoemd in notariële aktes in Bergen op Zoom. Johanna Elisabeth Kroon heeft haar familie in Bergen op Zoom, met name haar zoon Louwerens en er lijkt geen reden voor haar om naar Middelburg te gaan. Maar het is ook gebruikelijk dat men op het schip woont. Het lijkt niet belangrijk. De rest van het verhaal concentreert zich in eerste instantie op Bergen op Zoom.

Op 02 februari 1776 wordt in Bergen op Zoom hun zoon Gerrit Adriaan (Adrianus) gedoopt.³⁰ Er is waarschijnlijk nog een tweede kind van Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon. Als in 1806 hun kleinzoon Johannes wordt gedoopt in Bergen op Zoom dan schrijft hun zoon Gerrit Adrianus in zijn trouwbrief: getuigen zijn Johannes Jongkind, mijn broeder, en Johanna Elisabeth Kroon Weduwe Joh's Jongkind, moeder. Verder ontbreekt elk spoor. Elke naspeuring leidde tot nu toe tot niets. Er zijn ook geen latere personen Jongkind gevonden waarvan de naam en geboortedatum zijn terug te herleiden tot deze Johannes Jongkind. Als hij zou zijn overleden in Bergen op Zoom dan zou hij terug te vinden moeten zijn in het uitgebreide West-Brabant Archief; echter ook hier geen resultaat. Ook in alle andere archieven genoemd in de bronnen is niets gevonden dat aansluiting vindt.

Naast de zorgen voor de kinderen Johannes en Gerrit Adrianus Jongkind (Jongkind - Kroon) blijft er ook de zorg voor de kinderen Louwerens de Geep (De Geep - Kroon) in Bergen op Zoom en Johannes Jongkind (Jongkind - Ferf) in Middelburg.

Op 26 februari 1787 koopt Johanna Elisabeth Kroon als moeder en voogdes van haar minderjarige zoon 'Laureijs' de Geep een 'copjagt'.³¹ De notaris maakt een vergissing en schrijft eerst 'Boudewijn'.

---

²² NH doopboek 1729-1752, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 24.

²³ NH trouwboek 1751-1772, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 36.

²⁴ Zie akte koop copjagt Notaris Benjamin van der Hagen, Minuutakten, 1787, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0789, aktenummer 11.

²⁵ NH doopboek 1753-1796, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 25.

²⁶ Overlijdensregister Krankenbezoeker 1738-1768, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 58, blad 170.

²⁷ NH trouwboek 1773-1809, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 37.

²⁸ Notaris Frederik Nicolaes van Engelen, Minuutakten, 1774, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0693, aktenummer 10.

²⁹ Notaris Frederik Nicolaes van Engelen, Minuutakten, 1775, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0694, aktenummer 24.

³⁰ NH doopboek 1753-1796, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 25.

³¹ Notaris Benjamin van der Hagen, Minuutakten, 1787, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0789, aktenummer 11.

Zijn verontschuldiging is voorstelbaar. Bij de koop wordt Johanna Elisabeth 'geassisteerd' door Johannes Jongkind omdat Johanna Elisabeth, door haar huwelijk, geen rechtshandelingen mag verrichten. Het schip, genaamd 'Den Jongen Aarnoud', wordt gekocht voor twee duizend en twee honderd gulden.

Op 11 mei 1788 trouwt Louwerens de Geep met Christina Geleedts.³² Op 28 januari 1789 wordt hun zoon Boudewijn de Geep gedoopt; doopgetuigen zijn Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon.³³ Louwerens de Geep, overlijdt twee weken later op 14 februari 1789, 24 jaren en 8 maanden oud, ten gevolge van 'opstopping van water'.³⁴ Na het overlijden wordt op 13 juli 1789 het copjagt verkocht voor een duizend vijf honderd en vijftig gulden, inclusief beddengoed en keukengerei. Dit lijkt een behoorlijk financieel verlies.³⁵ Christina Geleedts zal niet hertrouwen. Ze wordt winkelierster en overlijdt op 30 juni 1820 te Bergen op Zoom.³⁶ Zoon Boudewijn (de kleinzoon van Johanna Elisabeth Kroon) wordt beurtschipper op Rotterdam. Hij overlijdt op 28 augustus 1822 te Bergen op Zoom.³⁷

Op 18 mei 1790 overlijdt beurtschipper Johannes Jongkind in de leeftijd van 52 jaar ten gevolge van verval van krachten, zes dagen nadat zijn zoon Johannes (uit zijn huwelijk met Maria Ferf) is vertrokken naar Oost-Indië. Zijn weduwe Johanna Elisabeth Kroon is dan bijna 47 jaar. Van hun kinderen is Gerrit Adrianus 14 jaar, de leeftijd van Johannes blijft onbekend, iets tussen de 12-16 jaar. In Middelburg woont zijn schoondochter Jacoba Vinke met haar eenjarige dochter Maria. In Bergen op Zoom heeft Johanna Elisabeth Kroon haar schoondochter Christina Geleedts met diens eenjarige zoon Boudewijn de Geep.

---

³² NH trouwboek 1773-1809, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 37.

³³ NH doopboek 1753-1796, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 25.

³⁴ Overlijdensregister Krankenbezoeker 1769-1801, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 59, blad 138.

³⁵ Notaris Constantinus Hartman van Hoek, Minuutakten, 1789, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0961, aktenummer 20.

³⁶ Overlijdensregister 1820, archiefnummer boz - 0029, Burgerlijke Stand Bergen op Zoom, inventarisnummer 290, aktenummer 119.

³⁷ Overlijdensregister 1822, archiefnummer boz - 0029, Burgerlijke Stand Bergen op Zoom, inventarisnummer 292, aktenummer 105.

Johannes Jongkind junior, Jacoba Vinke, hun dochter Maria, en Batavia

Het zal rond 1787 zijn als Johannes, zoon van Johannes Jongkind en Maria Ferf, trouwt met Jacoba Vinke. Zij krijgen op 9 juni 1789 een dochter Maria.³⁸ Over dit huwelijk is verder niets bekend, zo ook niet de reden voor de beslissing van Johannes om vrouw en kind te verlaten en naar Oost-Indië af te reizen. Op 12 mei 1790 vertrekt Johannes vanaf fort Rammekens aan boord van het VOC-retourschip Barbesteyn. De Barbesteyn is een in 1783 te Amsterdam gebouwd schip met een lengte van 150 voet (45 meter) en een laadvermogen van 1150 ton. Het schip is in 1786 voor de VOC-kamer Zeeland gaan varen. Op 01 september 1790 komt het schip aan bij Kaap de Goede Hoop, de normale tussenstop voor deze reizen. Na een kleine drie weken zeilt de Barbesteyn weer uit en arriveert op 7 december 1790 in Batavia. Johannes stapt van boord en zal Nederland niet weer terugzien. Ditzelfde geldt ook voor het schip; de Barbesteyn raakt vermist in de Indische oceaan op de terugreis in 1792.

In de komende jaren worden er door (via) de VOC regelmatige betalingen verricht aan Jacoba Vinke, maar met een jaarlijks bedrag van fl. 42,- lijkt dit niet iets om van rond te kunnen komen samen met een dochttertje.³⁹ Op 5 mei 1800 overlijdt Jacoba Vinke in Middelburg in de leeftijd van 37 jaar, in de Sint Janstraat.⁴⁰ Haar dan bijna 11 jarige dochter Maria wordt daarna onder de hoede genomen door de familie in Bergen op Zoom waar (half)oom Gerrit Adrianus de verantwoordelijkheid voor de zorg over zijn nichtje op zich neemt. Gerrit Adrianus Jongkind is dan 25 jaar oud en dus wettelijk meerderjarig. Het is goed mogelijk dat hij als voogd is aangesteld maar als dat in Middelburg is geregeld dan is daar waarschijnlijk niets van terug te vinden vanwege het verloren gegane archief aldaar. Maria zal bij de familie blijven tot haar overlijden te Vlaardingen in 1834.

In Batavia maakt Johannes Jongkind carrière. In eerste instantie als opzichter van de timmerlieden in het ambachtskwartier maar uiteindelijk als 's-Lands Architect.⁴¹ Hij adopteert daar twee kinderen, namelijk:

- Johannes Pieter Catharinus (als doopnaam). Er zijn over hem geen nadere gegevens bekend. Het is een voor die tijd typische adoptienaam. Op basis van de 'Vlaardingse akte' kan worden aangenomen dat hij voor 1826 is overleden.
- Carolina Albertina (als doopnaam), kind van slavinne genaamd Claressa van Salaije⁴² geboren 31 maart 1802. In de adoptieakte staat omschreven dat slavinne genaamd Claressa van Salaije in eigendom toebehoort aan Albertina Pieters (gehuwd met Isacq Pieter Anthonijs). Verder is over haar niets over bekend.

In de periode 1769 -1848 is het voor een Europese man in Nederlands-Indië mogelijk een ongedoopt kind van een inlandse vrouw bij notariële akte te adopteren. Deze adoptie stond gelijk aan een wettige geboorte waardoor het adoptiekind daarna als Europeaan werd beschouwd.⁴³

---

³⁸ Datum 9 juni 1789 staat opgegeven in de volkstelling Bergen op Zoom 1812 (boz 006 – 19). Er komen vaak onzorgvuldigheden voor in zulke registers dus enige voorzichtigheid is op zijn plaats.

³⁹ Betalingen als opgenomen in de administratie behorende bij de Barbesteyn. Als laatst gevonden betaling dateert 11 augustus 1806: betaling van (fl. 79,-) aan Fraissinet en Zoonen gemachtigd tot alimentatie van zijn kind ....

⁴⁰ 164-537 Naamlijsten der overledenen binnen Middelburg en Stads-Ambachten 1798-1800.

⁴¹ In het Naamboek van de Wel-Edelen Heeren des Hooge Indiasche Regeering 1799 staat hij tweemaal vermeld: als Luitenant van de Compagnie Gezellen in het Ambachts-quartier en als van de timmerlieden en beeldhouwers, en als Brandspuitmeester langs de oostzijde van de Groote Rivier in het blok No. 2.

⁴² CBG Registratiecode: VIBDNI009087 Adoptie akte 08 april 1802.

⁴³ R.G. de Neve

Rond 1808⁴⁴ hertrouwt Johannes Jongkind te Batavia met Adriana Wilhelmina Dohmen. Uit dit huwelijk worden geboren Johannes (geboren in 1809 of 1810)⁴⁵ en Adriana Elizabeth (geboren in 1810 of 1811), overleden 8 juli 1812 te Batavia.⁴⁶

In april 1815 ontploft de vulkaan Tambora op het eiland Soembawa in de Indische Archipel. Bij de tweede uitbarsting wordt as en ander materiaal tot een hoogte van 40 kilometer de atmosfeer in geslingerd. In Batavia lijkt het leven gewoon zijn gang te gaan. Het duurt nog enige weken voordat er eerste getuigenverslagen in de lokale krant verschijnen. Het zal nog een jaar duren voordat het bericht de Nederlandse kranten haalt.

Eind mei, begin juni 1815 (er worden verschillende datums gevonden) overlijdt Johannes Jongkind. In Nederland wordt dit gemeld in de Leydse Courant van 1 januari 1816. Dit nieuws is wel heel snel in Nederland en zal zijn meegegeven met een snel varende brik die de reis van Batavia naar Nederland in vijf maanden kon doen. Waarschijnlijk in november 1815, overlijdt zijn weduwe Adriana Wilhelmina Dohmen. In de Java Gov't Gazette van december 16, 1815, verschijnt de volgende advertentie.

Door Vendumeesters zal de volgende Vendutie worden gehouden op Maandag, den 18de Dec. 1815. Voor het Sterfhuis van wylen de Wed. Jongkind, staande buiten de Rotterdammer-poort op de Voorrey, van Huismeubelen, Juweelen, Goud- en Zilverwerken, Slaven, Wagens en Paarden, nevens andere goederen meer.

Veel van de bovenstaande familieband zou wellicht onduidelijk zijn gebleven of helemaal niet zijn terug gevonden als niet in (en door) het Stadsarchief Gemeente Vlaardingen een notariële akte was gevonden met het volgende:

Op den dertigsten januarij 1828 compareren voor mij [notaris] Pieter Verkade, ... residerende te Vlaardingen, ... mejuffrouw Maria Jongkind, particuliere, meerderjarig en ongehuwd, wonende aan de haven binnen deze stad, dewelke verklaarde te constitueren en magtig te maken bij deze de heeren ten Brink en Reijnst, kooplieden wonende te Batavia, speciaal om in hare relatie als eenige dochter van wijlen de heer Johannes Jongkind, ... de twee en twintigste mei achtienhonderdvijftien aldaar overleden, en van zijne te Middelburg overleden huisvrouw Jacoba Vinke, haar comparante belang en interest in alle nog onafgedane en onafgerekende zaken waar te nemen speciaal om van de heeren Alexander Johannes Dirksen en H P J Salingre te Batavia voornoemd als executeuren in de nalatenschap van haren overleden vader de Heer Johannes Jongkind ..... voorts ook met betrekking tot de nalatenschap van wijlen haren broeder van halven zijde, de Heer Pieter Chatarinus Jongkind te Batavia overleden.

Johannes Jongkind junior zal zijn hele leven ambtenaar zijn in Batavia. Hij is klerk en commies boekhouder bij de weeskamer in Batavia en wordt op 22 november 1844 (ook) benoemd tot commies boekhouder bij het sequestraat, een onderdeel van de weeskamer belast met de vereffening van failliete boedels.

---

⁴⁴ Afgeleid van de geboortedatum van Johannes.

⁴⁵ Uittreksel huwelijksregister gevonden in het CBG bestand. 31 juli 1831, op heden zijn getrouwd Johannes Jongkind, oud een en twintig jaar ... en Cristina Ambrosina Wannemaker ...

⁴⁶ Java Gov't Gazette, 22 augustus 1812. Naam Lyst der overleedene en op het Nieuwe Kerkhoff begravene Lyken, van primo tot ultimo July: Den 8 July Adriana Elizabeth Jongkind, out 1 jaar dogtertje van den Architeck dezer steele Johannes Jongkind.

De jonge jaren van Gerrit Adrianus

Over de vroege jeugd van Gerrit Adrianus valt als te verwachten weinig te vinden. Het is aannemelijk dat hij opgroeit samen met zijn broer Johannes. Het valt niet te herleiden waar de het gezin in de jaren 1774 – 1790 precies woont, in Middelburg of Bergen op Zoom.

Op zeker moment moet er wel worden gekozen hoe de scholing van hun kinderen moet worden geregeld. Ook op dit punt lijkt er weinig verschil tussen Middelburg en Bergen op Zoom. Het is mogelijk dat Johanna Elisabeth Kroon met de kinderen Johannes en Gerrit rond 1780 permanent in Bergen op Zoom gaat (of blijft) wonen, maar dit hoeft niet. In het register van lidmaten van de Nederlands Hervormde Gemeente Bergen op Zoom, 1740-1818, wordt wel gevonden dat bij een lidmatentelling in 1778 wordt opgegeven dat Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon woonachtig zijn aan de Haven Zuidzijde. Volgens dit register is Johanna Elisabeth Kroon in 1792 nog steeds op dit adres woonachtig. Het is wel aannemelijk dat de kinderen een school bezoeken waar onderwijs in lezen, schrijven en rekenen wordt gegeven. Misschien gaan ze zelfs naar een zogenaamde Franse school waar ook Frans en boekhouden wordt onderwezen. Deze scholen zijn weliswaar bestemd voor kinderen uit de betere stand maar Johanna Elisabeth Kroon heeft zo haar relaties binnen Bergen op Zoom en het sluit ook aan bij de functie die Gerrit later zal gaan vervullen als ontvanger der belastingen.

Zowel Bergen op Zoom, Steenberg en Middelburg zijn typisch Nederlandse vestingsteden met als primaire functie een verdedigingswerk ten tijde van oorlog. Het hele leven speelt zich af tussen de muren van de stad. Het is verboden om in het schootsveld rondom te bouwen. Dit houdt in dat als de bevolking toeneemt men moet inschikken.

Het merendeel van de Bergse schippers is protestant, terwijl in Bergen op Zoom het aandeel van katholieke inwoners in de bevolking sinds het midden van de achttiende eeuw steeds groter wordt. De schippers wonen voornamelijk in de buurt van de haven. Daar wonen ook de vissers en de potmakers die net als de schippers de hervormde religie aanhangen. De hele havenbuurt kan gezien worden als een protestante enclave in een katholieke stad.

Gerrit Adrianus Jongkind is bijna 14 jaar oud als op 18 mei 1790 zijn vader overlijdt. Zijn broer Johannes is mogelijk wat ouder of wat jonger. Zijn halfbroer (van vader zijde) Johannes is kort daarvoor naar Oost-Indië vertrokken en zijn halfbroer (van moeder zijde) Louwerens de Geep is een jaar daarvoor overleden. Of beurtschipper Johannes Jongkind bij zijn overlijden nog een schip bezat is niet bekend. Als dat het geval was dan is het mogelijk dat het Johanna Elisabeth Kroon werd toegestaan het beurtveer tussen Middelburg en Bergen op Zoom voort te zetten en een zetschipper in dienst te nemen. Het lijkt er wel op dat de familie zich op termijn terugtrekt uit de beurtvaart, zowel in Bergen op Zoom als in Middelburg, waar haar zwager Cornelis Jongkind met succes een drukkerij begint. De drukkerij is in 1899 opgeheven, kennelijk na het overlijden van de laatste betrokken familieleden.⁴⁷

Gerrit Adrianus gaat medio 1792 als zestienjarige kennelijk werken voor notaris Johan Hendrick van Overstraten. Misschien is hij daar al wat eerder begonnen maar in juli 1792 tekent hij als getuige zijn eerste akte die te vinden is.⁴⁸ Er zullen er in de komende jaren nog ruim 200 volgen, de laatste rond het einde van 1798. Hij werkt daar samen met de zoon van de notaris, de latere meester in de rechten Anthonij van Overstraten, dan 21 jaar (in 1792), en wat later ook met Jacobus Arij Wijntjes.

---

⁴⁷ Middelburgsche Courant 23-10-1899

⁴⁸ Notaris Johan Hendrick van Overstraten, Minuutakten, 1792, archiefnummer boz - 0050, Notariële archieven Bergen op Zoom, inventarisnummer 0637, aktenummer 29.

Deze laatste komt wel heel bijzonder aan zijn einde. Hij overlijdt op 19-jarige leeftijd op 12 november 1799 aan de gevolgen van een 'SnaphSchoot'.⁴⁹ Hiervan valt niets anders te maken dan een 'snaphaanschoot', oftewel een schot uit een voor die tijd standaard geweer in gebruik bij de infanterie. Het lijkt een bizar ongeval, er staan verder geen bijzonderheden in het overlijdensregister in deze periode, er heerst tuberculose, roodvonk, en pokken, alles normaal voor die tijd. Jacobus Arij Wijntjes is 19 jaar als hij eind 1799 overlijdt. Hij is dus van eind 1780 en dus 14 jaar als hij bij de notaris werkt. Anthonij van Overstraten is van 28 juli 1771 en is dus ook net veertien jaar als hij op 30 augustus 1785 op het kantoor van zijn vader als getuige zijn eerste akte tekent.⁵⁰ Hiermee houdt notaris Van Overstraten zich keurig aan de regels. Bij het verlijden van akten moeten er twee getuigen aanwezig zijn van minstens veertien jaar oud. De enig aanvullende eis is dat de getuigen geloofwaardige lieden zijn.⁵¹

Waarom Gerrit Adrianus op het notariskantoor is gaan werken kan niet worden achterhaald. Het is mogelijk dat met de gestaag teruglopende economie en de daarmee samenhangende problemen in de binnenscheepvaart (zowel de vrije vaart als de beurtvaart) zijn ouders, geholpen door familierelaties in Bergen op Zoom, een mogelijkheid hebben gezocht om de kinderen een beter perspectief te geven. Gerrit Adrianus heeft al een gedegen opleiding en oefening gehad want de wijze waarop hij de aktes ondertekent geven blijk van een duidelijk en fraai handschrift. Het notariaat is voor velen een stap hoger op de maatschappelijke ladder en het is gebruikelijk dat als men op een notariskantoor werkzaam is daar ook les krijgt. Vaak is het de notaris zelf die zich met de opleiding belast. Of het werkelijk het plan is geweest dat Gerrit Adrianus op termijn notaris zou kunnen worden valt uiteraard moeilijk te zeggen. Veel notarissen zijn als klerk begonnen maar er zijn veel meer klerken dan notarissen. Maar naar alle waarschijnlijkheid zal Gerrit Adrianus het nodige hebben gehad aan de opgedane ervaring als hij de overstap maakt naar de Belastingdienst.

Gerrit Adrianus komt bij notaris Van Overstraten in een bijzonder milieu. Diens dochter Adriana ontwikkelt zich tot schrijfster en dichteres en treedt, samen met haar vriendin en schrijfster Petronella Moens, als lid toe tot verschillende, voornamelijk patriottische dichtgenootschappen. Zij groeien beide uit tot iconen van modern, patriottisch engagement.⁵² Daarnaast is er ook nog een bijzondere band met Batavia. Als Gerrits halfbroer Johannes op 7 december 1790 in Batavia van boord de Barbesteijn stapt dan treft hij daar Pieter Gerardus van Overstraten, de zoon van de notaris. Deze is sinds 1881 in Indië en heeft daar snel carrière gemaakt. In 1789 is hij benoemd tot buitengewoon lid van de Raad van Indië, het hoogste regeringscollege naast de gouverneur-generaal. In 1791 wordt hij directeur en gouverneur van Java's noordoostkust. Zijn benoeming tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië vindt plaats op 16 augustus 1796. Deze ontwikkelingen zullen in Bergen op Zoom met buitengewone belangstelling zijn gevolgd. Voor de gouden bruiloft van haar ouders op 7 september 1801 schrijft Adriana van Overstraten een gedicht waarin zij haar ouders een spoedig weerzien met hun zoon Pieter toewenst. Enkele maanden later ontvangt de familie het bericht dat deze al op 22 augustus in Oost-Indië was overleden.

In 1793 verklaart Frankrijk de Republiek der Verenigde Nederlanden de oorlog. De Fransen vallen Brabant binnen maar worden bij (het nu Belgische) Neerwinden teruggeslagen. In de nazomer van

---

⁴⁹ Overlijdensregister Krankenbezoeker 1769-1801, archiefnummer boz - 0031, Doop-, trouw- en begraafboeken Bergen op Zoom, inventarisnummer 59, blad 220.

⁵⁰ De titel Mr. wordt gebruikt in De Courier van Bataafsche-Brabant.

⁵¹ Voor beschrijvingen van het functioneren van het notariaat in die tijd en de positie van de notarisklerk zie (1) A. Pitlo en (2) B. Duinkerken.

⁵² <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/AdrianavanOverstraten>

1794 volgt een tweede aanval op het door Britse en Nederlandse troepen verdedigde Brabant. De Fransen winnen de Slag bij Boxtel waarna de verdediging zich over de Maas terugtrekt. De strenge winter van 1794 is van doorslaggevende betekenis. In december 1794 trekken Franse troepen onder leiding van generaal Pichegru over de dan bevroren rivieren en bezetten de Nederlanden. Op 18 januari 1795 vlucht stadhouder Willem V naar Engeland. Bergen op Zoom raakt slechts indirect betrokken in de oorlogshandelingen, hoofdzakelijk als opvang voor krijgsgevangenen en gewonden. Zo vinden wij in de begraafregisters vanaf december 1793 een groot aantal Franse overledenen. Vanaf begin september 1794 wordt Bergen op Zoom de begraafplaats voor zo'n 130 naamloze 'Engelse' mannen en een paar vrouwen en kinderen, en vanaf februari tot juli 1795 voor zo'n 30 onbekende Fransen. Staats-Brabant met daarin Bergen op Zoom, wordt op 8 januari 1795 door de Eerste Franse Republiek ingelijfd, maar dit wordt op 16 mei 1795 weer ongedaan gemaakt en wordt het gebied bij de Bataafsche Republiek gevoegd.

Op 14 september 1796 doet Gerrit Adrianus Jongkind geloofsbelijdenis en bevestigt daarmee als gereformeerde zijn plaats binnen de gemeenschap in Bergen op Zoom.⁵³ Er zijn overigens binnen deze studie geen voorbeelden gevonden van personen die rond de leeftijd van 19 jaar geen geloofsbelijdenis aflegden. Het was een normaal gegeven.

Aan het einde van de 18e eeuw was ongeveer 70 % van de bevolking in Bergen op Zoom katholiek en deze waren uitgesloten van openbare functies. Voor Bergen op Zoom gold in dit opzicht het plakkaat van 1660, onder de naam 'Politijcke Reformatie van de Meyerije van 's-Hertogenbosch ende andere Quartieren van gelijke nature, onder de Generaliteyt gehoorende'. Eenieder die een ambt bekleedde moest de gereformeerde religie toegedaan zijn. Dit gold niet alleen voor belangrijke ambten zoals stadsbestuurders maar ook voor het vervullen van minder aanzienlijke stadsambten, zoals bode, turfdrager, of lantaarnopsteker. Deze situatie verandert fundamenteel als op de 5e augustus 1796 de Nationale Vergadering der Bataafse Republiek plechtig decreeteert 'dat geen bevoorrechte noch heerschende kerk in Nederland meer kan of zal geduld worden' en 'dat alle placaten en resolutiën der gewezen Staten-Generaal, uit het oude stelsel der vereeniging van kerk en staat gebooren, zullen worden gehouden voor vernietigd'.⁵⁴ Voor Gerrit Adrianus Jongkind zal dit als consequentie hebben dat hij zijn bevoorrechte status als lid van de Nederduits Gereformeerde Kerk kwijt raakt en mogelijk daarmee een kansrijk uitzicht op een toekomstige openbare functie binnen Bergen op Zoom.

Op zeker moment verlaat Gerrit Adrianus notaris Van Overstraten en treedt in dienst bij de Belastingdienst. In december 1798 ondertekent hij nog als getuige een akte bij notaris Van Overstraten, waarschijnlijk zijn laatste. Hij is dan ruim 20 jaar oud.

Op 9 november 1799 grijpt Napoleon Bonaparte de macht in Frankrijk en op 31 december 1799 houdt de Verenigde Oost-Indische Compagnie op te bestaan.

Op 05 mei 1800 overlijdt Jacoba Vinke te Middelburg en Maria Jongkind, dan 11 jaar, wordt blijvend opgenomen binnen de familie in Bergen op Zoom.

---

⁵³ Register van lidmaten van de Nederlands Hervormde Gemeente Bergen op Zoom, 1740-1818 boz-0288 – 44.

⁵⁴ Het voorgaande in deze paragraaf is uit: W. H. M. Donker.

De familie in de jaren 1800-1814

Op 10 november 1805 trouwt Gerrit Adrianus Jongkind met Wilhelmina Jacoba van der Burght, op 16 mei 1783 geboren te Hoeven als dochter van zadelmaker Jacobus van der Burght.⁵⁵ Voor het huwelijk woont zij in Breda. Gerrit kiest hiermee voor een echtgenote duidelijk buiten het Bergense circuit. Wilhelmina heeft een oudere zus, Johanna (roepnaam Jans), en twee broers, Gerardus Johannes (roepnaam Gerd, Gerrit) en Johannes (roepnaam Jan).

Op 20 augustus 1806 krijgen Gerrit en Wilhelmina in Bergen op Zoom hun eerste kind, een zoon Johannes (Jan), uiteraard volgens de regels vernoemd naar grootvader Johannes Jongkind. Bij de doop zijn aanwezig, zoals Gerrit Adrianus opschrijft in de trouwbrief, 'Johannes Jongkind, mijn broeder, en Johanna Elisabeth Kroon Weduwe Joh's Jongkind, moeder'. Dit is tot nu toe het enig gevonden bewijs van het bestaan van zijn broer Johannes. Het is praktisch uitgesloten dat het hier gaat om zijn halfbroer Johannes in Batavia. Er is geen enkele aanwijzing dat deze voor enige tijd in naar Nederland is gegaan. Zo'n reis, heen en terug, zou in totaal toch minstens anderhalf jaar in beslag hebben genomen. Dit zou in dat geval toch ergens in Indische documenten vermeld moeten zijn. Hij had op dat moment in Batavia twee adoptiekinderen en alles wijst erop dat hij zijn functie zonder onderbrekingen vervulde.

1806 is het jaar dat de Bataafse Republiek ophoudt te bestaan. In januari stelt Napoleon Bonaparte zijn broer Lodewijk Napoleon aan als Koning. Hiermee wordt de Bataafse Republiek het Koninkrijk Holland. In dat jaar verbiedt Napoleon ook alle handel met Groot-Brittannië.

Het tweede kind van Gerrit en Wilhelmina is een dochter, Magdalena Geertrui (roepnaam Leentje), geboren op 03 september 1807 in Bergen op Zoom en vernoemd naar grootmoeder van moeders zijde, Magdalena Geertrui Kescherin.⁵⁶

Op maandag 28 maart 1808 doet Maria Jongkind in Bergen op Zoom geloofsbelijdenis. Op dinsdag 29 maart wordt, ook in Bergen op Zoom, geloofsbelijdenis afgelegd door Jacobus Gerrit Hillebrand Washington.⁵⁷ Die gaan we over 28 jaar weer tegenkomen in Gouda, samen met zijn echtgenote Wilhelmina Dorothea Lux.

Hun derde kind, zoon Jacobus (roepnaam Koos, ook Koo) en vernoemd naar grootvader Jacobus van der Burght wordt op 23 december 1808 geboren in Steenberg, gelegen op zo'n 11 kilometer noordelijk van Bergen op Zoom. Hieruit kan niet worden geconcludeerd dat de hele familie nu in Steenberg woont. Gerrit Adrianus is het jaar daarop actief als commis-collecteur in Hilvarenbeek, zo'n 65 kilometer van Steenberg en Bergen op Zoom.⁵⁸ Hij heeft kennelijk een nogal een ambulante functie. In het verdere verloop van het verhaal zal regelmatig worden opgemerkt dat

---

⁵⁵ Schepenbank Hoeven Trouwen 1791-1808 (deel 21), inventarisnummer 21 (In deze akte staat de naam geschreven als Willemina Jacoba van der Burght).

⁵⁶ Er is veel onduidelijkheid rond deze achternaam. Er worden verschillende versies of spellingen gevonden. Het betreft Magdalena Geertrui Kescherin, geboren in Hachenburg in het Duitse graafschap Kirchberg omstreeks 1752, dochter van Guiliam Kescherin en Elizabet Hoe. De namen zijn genoemd in de akte van het huwelijk tussen Gerardus Johannes van der Burght en Trijntje van der Horde, te Nieuwenhoorn 20 september 1833. Streekarchief Voorne-Putten, toegang 093-418 Huwelijken Nieuwenhoorn (1833-1842).

⁵⁷Bron: kerkregisters.

⁵⁸ Oproep in de Courier van Amsterdam, 17 september 1811, inzake diverse aandelen die nog onafgehaald liggen, waaronder een van Commis-Collecteur G. A. Jongkind wegens een aanhaling (een in beslag neming) te Hilvarenbeek in 1809.

belastingambtenaren, in het bijzonder commiezen en douanebeambten, relatief ver van hun woonplaats werken vanuit een zogenaamd stationnement. De familie Jongkind is in ieder geval niet genoteerd in de volkstelling van Steenberg en in 1810.

Eind juli 1809 valt een Brits expeditieleger Walcheren binnen met als doel door te stoten naar Antwerpen. De enige tegenstand van betekenis wordt ondervonden rond Vlissingen. Met een bombardement wordt ook daar de verdediging gebroken. Hierbij wordt de stad wel grote schade toegebracht. Hoewel puur militair gesproken het de vraag is of het uiteindelijk gestelde doel kon worden bereikt stukt het offensief als het Britse leger ten prooi valt aan de 'Zeeuwse Koorts', de naam voor de vorm van malaria die op Walcheren voorkwam en in combinatie met andere besmettelijke infectieziekten in veel gevallen dodelijk was. Eind augustus is er al sprake van drieduizend zieken, eind september tienduizend. Eind oktober kan van de dienstdoende bezettingstroepen slechts een derde gedeelte nog dienst verrichten. 's Nachts vinden er massabegrafenissen plaats.⁵⁹ Op 15 oktober tekent Frankrijk de vrede met Oostenrijk. Enige dagen eerder geeft Napoleon het bevel tot een aanval op Walcheren. Bekend met het nieuws van de vrede tussen Oostenrijk en Frankrijk geeft Londen het bevel tot evacuatie van Walcheren.

Gerrit Adrianus is in ieder geval nog in functie in 1809 want in de Courier van Amsterdam van 17 september 1811 staat een oproep dat er nog 'diverse aandelen onafgehaald liggen, waaronder één van Commis-Collecteur G. A. Jongkind wegens een aanhaling (een in beslagneming) te Hilvarenbeek in 1809. Daarnaast is hij ook opgenomen in de Koninklijke Almanak voor den Jare 1809. De Tweede Afdeling van deze beschrijving behelst de Administratie der Convoijen en Licenten. Het Eerste Departement is Rotterdam. Hieronder valt Steenberg en daar (op pagina 350) vinden wij de naam van de heer G.A. Jongkind, Comm. Collect.

In 1810, ontslaat Napoleon zijn broer Lodewijk als Koning van Holland en annexeert het Koninkrijk Holland als deel van het Eerste Franse Keizerrijk. In maart 1810 doen Franse douaniers hun intrede. Het grootste deel der vroegere ambtenaren wordt ontslagen en vervangen door Fransen. (Het is opmerkelijk dat Pfeil hier niets over zegt.) Gerrit Adrianus Jongkind verlaat de Belastingdienst en wordt 'handelaar'. Zo staat het in diverse hiernavolgende aktes. In de volkstelling van 1812 in Bergen op Zoom staat echter vermeld 'boucher' oftewel 'slager'. Dit is uiterst opmerkelijk gezien de reactie binnen de familie vele jaren later, als in 1853 Mattje Smeltzer trouwt met Joost de Pee slager in Klaaswaal. Jacobus Jongkind schrijft daarover aan zijn broer Johan Barthold (dan in Parijs):

Zuster en Smeltzer zijn zo ver wij weten welvarend. Het blijft altijd een onaangename omstandigheid voor hen met Mattje. Die woont thans te Zwijndrecht en De Pee schijnt daar een slachterij te hebben begonnen. Het is zo helemaal buiten de ons voorgehouden bestemming om een slachter in de familie te hebben. En dat nu wel van de zijde daar men het minste van verwachtte, een dominee's dochter, met een spekslager gehuwd.

Het vierde kind van Gerrit Adrianus en Wilhelmina Jacoba wordt geboren op 26 oktober 1811 te Bergen op Zoom. Zij noemen hem Louwerens Christiaan. Dat is te zeggen, zo schrijft Gerrit Adrianus dit in hun trouwbrief. Maar op 01 januari 1811 zijn in Bergen op Zoom de Franstalige registers van de burgerlijke stand ingevoerd. Piet heet ineens Pierre en Jan heet Jean. Louwerens Christiaan wordt dan ook ingeschreven als Laurent Chrétien.⁶⁰ Vader Gerrit Adrianus heet plotseling Gerard Adrien en moeder Wilhelmina Jacoba van der Burght heet nu Wilhelmine Jaqueline. Gerard Vermeulen, de

---

⁵⁹ Er zijn veel publicaties over dit onderwerp te vinden, geschreven zowel door militair als medisch deskundigen.

⁶⁰ Geboorteregister 1811, archiefnummer boz - 0029, Burgerlijke Stand Bergen op Zoom, inventarisnummer 1, aktenummer 171.

ondertekenende ambtenaar, heeft er geen last van, die heette al vanaf zijn geboorte Gerard. In de praktijk wordt het niet zo nauw genomen met de spelling van de naam want in het vervolg blijven wij hem tegenkomen als Laurens Christiaan. Het voordeel van deze nieuwe registratie is wel dat er meer informatie in wordt opgeslagen. Zo weten we wie de aangifte heeft gedaan, welk beroep ze hebben en waar ze wonen. In dit geval gaat het om Gerard van Dort, batelier, demeurant au port Sn4 No 32 en Adrien de Haas, pecheur, demeurant au port Sn 4 No 34. Oftewel in het Nederlands: Gerrit van Dort, binnenvaartschipper wonende aan de haven Sn4 No32, en Adriaan de Haas, visser wonende aan de haven Sn 4 No 34. Voor de familie Jongkind wordt opgegeven domicilies au port Sn4 No33; dit is dus hun formele (post-) adres, dit kan verschillen van de feitelijke verblijfplaats.

De veldtocht van Napoleon naar Rusland loopt uit in een dramatische nederlaag. Eén van de Nederlandse regimenten die deel uitmaken van de Grande Armée is het 126e Regiment Infanterie van Linie, gelegerd in Luik. Na een nederlaag in de slag van Smoliani (November 13-14, 1812) wordt teruggetrokken naar de plaatst Borisow aan de rivier de Berezina. Hier worden pontonbruggen gebouwd door Hollandse pontonniers om terugtrekking van de Grande Armee mogelijk te maken. Op 25 november 1812 maken de Russische troepen zich op voor een van de bekendste veldslagen in de militaire geschiedenis. In deze veldslag van 26 tot 29 november 1812 wordt het 126e regiment letterlijk geofferd om de terugtocht mogelijk te maken. Eén van de vermisten is Gerrit Adrianus' neef Johannes Jongkind, de zoon van zijn oom Cornelis en Elisabeth Coppello (ook gevonden als Cappello).⁶¹

Jeanne Elisabeth, nummer vijf van het gezin, wordt geboren op 16 maart 1813. Het is duidelijk dat zij vernoemd is naar grootmoeder Johanna Elisabeth Kroon. Ambtenaar Drabbe noteert dat vader Gerard Adrien 'negociant' (handelaar) is wonende in Wijk 2, huisnummer 36. Van de getuigen weten we dat het gaat om Jean Baptiste Lips, schilder, wonende Wijk 2, huisnummer 6 en Jaques Rùbsaam, kleermaker, wonende Wijk 2, huisnummer 34. Dit blijkt ook te kloppen met de gegevens van de volkstelling 1812 waar de straatnaam staat aangeduid als Rue de notre Dame. De familie Jongkind woont op nummer 36. Als beroep van 'Gerard Adrien' staat dan aangegeven 'boucher', oftewel slager. Dat is wel heel merkwaardig, maar er valt niets anders van te maken. Grootmoeder Kroon is 'rentiere', hetgeen wel kan kloppen met haar deel van de erfenis van tante Jacoba. Inwonend is dan ook Arend Jean (Jan) Breedveld, douanier, geboren te Zutphen 10 maart 1748.

De Rue de notre Dame is de 'verfransing' van de Lievevrouwestraat.⁶² Het is interessant om even verder te kijken wie er in deze buurt wonen. Het is een mengeling van katholieke en protestantse gezinnen, veel handelaren en dagloners, maar ook een dokter, de directeur van de posterijen, een dominee, een hoedenmaker, timmerman, bierbrouwer, bakker, en dus ook slager Gerrit Adrianus Jongkind. De familie Jongkind woont met grootmoeder Kroon in het huis Het Blauwe Schild, dan in eigendom van Govert Augustijn gehuwd met Johanna Jacoba Gastelaar. Deze wonen zelf met hun gezin ernaast in het huis Het Groene Schilt. Even verder, in de dan samengevoegde Cleyne en grote

---

⁶¹ Inschrijving van Jean Jongkind, 126e Regiment Infanterie van Linie, stamboeknr. 1339 Bewaarplaats: Service Historique de la Défense, Vincennes/Parijs Inv.nr. SHD:21Yc877.

Het is 'verfranst' en de naam van moeder verhaspeld, maar het kan niet missen. Jean Jongkind, geboren 01 oktober 1773 te Middelburg, zoon van Corneille Jongkind en Elisabeth Rappelpe was ingedeeld in het 126e Regiment Infanterie van Linie.

⁶² De historie van de Lievevrouwestraat en de architectuur van deze huizen is bestudeerd en beschreven door J.L.C. Weyts – De Lievevrouwestraat, zes eeuwen stadsstraat in Bergen op Zoom, uitgave Stichting Stadsherstel Bergen op Zoom (na 2006, gezien de datering van verwijzingen op blz. 33).

Sevenstern, wonen Willem Huart en Cornelia Kroon met hun gezin. Kortom, het hele testament van Adriaan Baks komt weer langs, iedereen is familie van elkaar.

Eind 1813 ontstaat er een onoverzichtelijke situatie. Na de Franse nederlaag in de Slag bij Leipzig van oktober 1813 trekken de Franse troepen zich ook terug uit Nederland. Er breken in Amsterdam en 's-Gravenhage opstanden uit tegen de Fransen. Deze trekken terug en concentreren zich te Utrecht. Franse douaniers en andere ambtenaren vluchten vanuit Noord-Holland, Friesland, Groningen via Amsterdam naar Utrecht. In Amsterdam zijn maatregelen genomen om deze vlucht te begeleiden. Op 30 november 1813 zet de latere Koning Willem I der Nederlanden na achttien jaar weer voet op Nederlandse bodem, op het strand van Scheveningen. Op 2 december wordt hij aangesteld als soeverein vorst van het Soeverein Vorstendom der Verenigde Nederlanden in de nieuwe hoofdstad Amsterdam. Op 10 januari 1814 worden de oude Hollandsche belastingen weer ingevoerd maar 'voor de nieuwe belastingen waren geene vroegere Ambtenaren, zelfs geene genoegzame sollicitanten voorhanden'.⁶³ De belastingdienst heeft urgent betrouwbare mensen nodig. In Bergen op Zoom is zo'n iemand beschikbaar met de juiste kwaliteiten en ervaring, namelijk Gerrit Adrianus Jongkind. Deze treedt weer in dienst, nu als Ontvanger van In- en Uitgaande Rechten en Accijnzen. Hij zal deze functie (nagenoeg) onafgebroken vervullen op diverse locaties tot aan zijn overlijden in 1836 te Gouda.

Het lijkt niet logisch dat Gerrit Adrianus voor de ineensstorting van het Franse regime weer in dienst van de belasting is getreden. Het is logischer te veronderstellen dat dit rond januari 1814 is gebeurd bij de herinvoering van de oude Hollandsche belastingen. Maar dan bouwt zich nog een Frans garnizoen op in Bergen op Zoom. Zou de familie rond die tijd Bergen op Zoom al hebben verlaten richting het vrije Nederland?

Op dat moment telt de stad omstreeks 1350 woonhuizen, met een bevolking van rond 6000 personen. Met een garnizoen van zo'n 5000 Fransen erbij wordt dit inschikken binnen de muren. In de nacht van 8 op 9 maart 1814 bestormen Britse troepen de vesting Bergen op Zoom.⁶⁴ Aanvankelijk is de aanval succesvol en dringen de Britten door in de vesting. Ze worden echter teruggedreven met grote verliezen als gevolg. De Britten worden ingesloten en moeten zich overgeven rond 11.00 uur in de ochtend van 9 maart. Van de aanvalsmacht hebben uiteindelijk zo'n 3.000 man de vesting weten binnen te dringen; van hen sneuvelen er 900, ruim 2.000 worden gevangengenomen. Aan Franse kant zijn er ongeveer 500 gesneuvelden.

Op 6 april 1814 doet Napoleon Bonaparte troonsafstand. De Franse troepen trekken zich terug uit de Nederlandse gewesten, als laatste uit Maastricht en Delfzijl. Het Franstalig geboorteregister van Bergen op Zoom stopt op 'mai 1814, deuxierre jour'. De laatste Franstalig ingeschrevene is Catherine Koppen. Hierna gaat men verder in het Nederlands. De eerste is Hendrik Smout 'dewelke ons heeft gepresenteerd een kind van mannelijk geslacht'. Het mannetje heet Adrianus.⁶⁵

De grote vraag blijft echter: wat heeft de familie Jongkind hiervan meegemaakt?⁶⁶

---

⁶³ Uit de autobiografie van Jan Jacob Rochussen (1797-1871).

⁶⁴ Een uiterst gedetailleerde beschrijving geeft generaal-majoor Jan Egbertus van Gorkum.

⁶⁵ Geboorteregister 1814, archiefnummer boz - 0029, Burgerlijke Stand Bergen op Zoom, inventarisnummer 4. Adrianus Smout, zoon van Hendrik Smout en Tanna Hoek.

⁶⁶ Het register van lidmaten van de Nederlands Hervormde Gemeente Bergen op Zoom, 1740-1818, geeft geen uitsluitsel. Vertrek van leden werd nauwelijks geadministreerd. De documenten lijken ook incompleet.

Van de Belastingdienst⁶⁷

De belastingdienst is een van de belangrijkste rode draden in het leven van Gerrit Adrianus Jongkind en zijn familie. In de latere brieven van moeder, Koos en Willem aan Johan wordt veelvuldig gewag gemaakt van wetenswaardigheden zoals benoemingen van bekenden in functies binnen deze dienst. Dit lijkt op het eerste gezicht triviaal maar dat is het niet, integendeel. De dienst is één grote familie van in hoofdzaak protestantse huize. Voor 1795 behoorden ambtenaren lid te zijn van de Nederduits Gereformeerde Kerk, de officiële staatsgodsdienst. De omwenteling in 1795 maakt hier een einde aan en in de grondwet van 1798 wordt de scheiding van Kerk en Staat vastgelegd. Godsdienst speelt dan formeel geen rol meer bij de ambtelijke benoemingen maar ondanks dat blijft het aantal katholieken te verwaarlozen in de belastingdienst van de 19^e eeuw. Dit komt in hoofdzaak omdat er veel van de ambtenaren die in 1806 tot de nieuwe Nederlandse belastingdienst toetreden afkomstig zijn uit de provinciale administraties die van nagenoeg volledige protestantse signatuur zijn. Familiebanden en een goede kennissenkring binnen de structuren van de overheid zijn de belangrijkste ingangen voor het verkrijgen van een goede functie in overheidsdienst. Er is een diepgewortelde praktijk van ambtsopvolging waarbij de gevestigde orde, de protestantse ambtenarenfamilie, zorg draagt voor opleiding van nieuwe kandidaten (Pfeil blz. 427 - 441). Het blijkt dan ook niet verwonderlijk dat de belastingdienst steeds terugkomt in de brieven aan Johan. Het is deze bijzonder gemeenschap waartoe Gerrit Adrianus en zijn Wilhelmina hebben behoord en waar later Jan en Koos toe willen behoren. Het is wel een gemeenschap met streng gescheiden horizontale lagen, zoals in het algemeen typisch voor de 19^e-eeuwse maatschappij. Dit blijkt ook uit het rond 1870 ontstaan van vakverenigingen. Er lijkt er voor elke rang wel een te bestaan. Voor commiezen, ontvangers, inspecteurs, administratief personeel, etc. Er is een groot standsbewustzijn met deugden als burgerlijk fatsoen, plichtsgevoel en plichtsbetrachting. Als ontvanger zal Gerrit Adrianus enig publiekelijk aanzien hebben gehad maar toch minder dan personen in het stadsbestuur, notarissen, doctoren, rechters, advocaten, of, niet te vergeten, predikanten. Het is niet verwonderlijk dat hij bij deze laag aansluiting wil blijven behouden.

Voor 1806 bepalen provincies en steden zelf welke belastingen worden opgelegd. Pas op 1 januari 1806 treedt een nieuw stelsel in werking en wordt het heffen van belasting opgedragen aan de dan opgerichte Nederlandse belastingdienst. Wat wel centraal wordt geregeld is zijn de belastingen op de in- en uitvoer van goederen in de gehele Republiek, de zogenoemde convoeien en licenten. De hierbij behorende regelingen en bepalingen kunnen tezamen worden gevat onder de term 'algemene douanewet' (Pfeil blz.17). Het is in deze diensttak waar Gerrit Adrianus Jongkind rond 1799 begint in wat lijkt op een douanefunctie.

Op 1 januari 1806 treedt het door Alexander Gogel ontworpen belastingstelsel in werking. De oude belastingadministraties worden (administratief in 1805) opgeheven en de ambtenaren ontslagen. Deze dienen voor een betrekking in de nieuwe dienst (per 1 januari 1806) opnieuw te solliciteren. De belangrijkste criteria om aangenomen te worden zijn werkervaring in de voormalige belastingadministraties en positieve getuigenissen. Aanvullende eisen voor ontvangers, gaarders en commiezen zijn dat zij kunnen lezen, schrijven en rekenen. Als minimum en maximumleeftijd (voor aanstelling in de dienst) geldt 20 en 40 jaar voor ontvangers en gaarders, en 18 en 40 jaar voor commiezen (Pfeil blz. 69). Het moge duidelijk zijn dat Gerrit Adrianus Jongkind aan deze eisen voldoet en hij zal dan ook zeer waarschijnlijk zijn werkzaamheden bij de dienst zonder onderbreking hebben voortgezet tot rond 1810. In maart 1810 doen Franse douaniers hun intrede en wordt het grootste deel der vroegere ambtenaren ontslagen. Ook Gerrit Adrianus Jongkind verlaat rond deze tijd de Belastingdienst.

---

⁶⁷ Ontleend onder andere aan Pfeil.

Het lijkt erop dat Gerrit Adrianus in 1813 of 1814 zijn oude functie weer opneemt in de dienst van de convoeien en licenten want zijn activiteiten in en rond Ochten, Nijmegen, Heumen en in Twente duiden allemaal op douane activiteit, zijnde het plaatselijk ontvangen van in- en uitvoer rechten. Als ambtenaar in vaste dienst wordt hij geacht geen nevenfuncties te hebben zonder toestemming. Daarnaast is het ten strengste verboden om handel te drijven in belastbare goederen. Deze bepaling strekt zich uit tot naaste familieleden en huisgenoten. Zij mogen ook geen beroep uitoefenen dat hen in aanraking brengt met de heffing van rechten en accijnzen. Vooralsnog lijkt dit niet relevant maar later, als de kinderen volwassen worden, zullen dit soort regels toch een belemmering zijn voor vrije beroepskeuze waarbij het natuurlijk maar de vraag is of Gerrit Adrianus een van zijn kinderen zou laten kiezen voor een beroep dat niet zijn goedkeuring had. Overigens klinkt er van deze beperkingen wel iets door in de brief die Johannes Jongkind op 19 maart 1842 schrijft aan Zijne Excellentie den heere Staatsraad Gouverneur der Provincie Zuid-Holland.

..... dat hij als zoon van den heer G.A. Jongkind in leven Rijksontvanger laatstelijk te Gouda nimmer eenig handwerk of arbeid geleerd hebbende, ...

(Deze brief wordt in een verder hoofdstuk nader behandeld.)

De periode 1815-1818 wordt gekenmerkt door diverse wijzigingen in de structuur van de belastingdienst op directieniveau (Pfeil blz. 123). Het is echter niet aannemelijk dat Gerrit Adrianus hier op het uitvoerend niveau iets van merkt. In 1818 besluit Koning Willem I tot het instellen van een directoraat-generaal voor de in- en uitgaande rechten, waarbij ook worden ondergebracht de registratierechten, domeinen en loterijen. Daarnaast is er het directoraat-generaal voor de directe belastingen, met daarbij de posterijen en het beheer over het kadaster. In 1818 houdt ook de dienst convoeien en licenten op te bestaan als afzonderlijke administratieve administratie en gaat op in het directoraat-generaal voor de in- en uitgaande rechten. De personeelsleden, waaronder dan hoogstwaarschijnlijk ook Gerrit Adrianus Jongkind, gaan over naar het nieuwe dienstvak van de in- en uitgaande rechten en accijnzen. (In 1823 wordt de directe belastingen hieraan toegevoegd, maar dat heeft voor de positie van ontvanger, zoals door Gerrit Adrianus Jongkind uitgeoefend, geen consequenties (Pfeil blz. 134 e.v.).

Bij de introductie van het stelsel in 1806 komt ook de salariëring van de nationale belastingambtenaren aan de orde. Het uitgangspunt van Gogel is dat er een bezoldigingsstelsel komt dat de ijver en waakzaamheid aanwakkert en de verleiding tot fraude vermindert (Pfeil blz. 71). Dit alles lijdt echter tot een ondoorzichtig systeem van vaste salariëring in combinatie met emolumenten. Hierdoor is het onmogelijk vast te stellen wat het jaarinkomen van Gerrit Adrianus Jongkind is geweest. Daarnaast zou dit nog maar weinig hebben gezegd over de reële koopkracht omdat deze zeer afhankelijk is van specifieke lokale omstandigheden. Het is wel duidelijk dat het geen riant inkomen is, hoewel de ontvanger een van de beter betaalde functies is binnen de dienst. Pfeil geeft een voorbeeld op bladzijde 497 van zijn boek 'Op gelijke voet'. Hier vergelijkt hij de jaaruitgaven van een middelbare ambtenaar (ontvanger) in 1874, f 2.245, met zijn jaarlijks traktement van f 1.600. Ook hier maken de geschetste persoonlijke omstandigheden van de persoon in kwestie (weduwnaar met kinderen en huishoudelijk personeel) het moeilijk, zo niet onmogelijk, algemene conclusies te trekken. Maar er zijn ook andere publicaties waarin deze situatie worden geschetst en, zeker waar het commiezen betreft, wordt gewezen op de toch magere betaling. Er is daarentegen wel een pensioenregeling maar ook dit is onderhevig aan een grillig beleid. In elk geval zal Wilhelmina na het overlijden van Gerrit Adrianus een jaarlijks pensioen ontvangen van (in 1848 teruggerekend) f 919.

De Belastingdienst draagt in de beginjaren nog een semiprofessioneel karakter. Er bestaan geen formele vakopleidingen of dito toelatingseisen. Er is dan ook geen geformaliseerd loopbaantraject. Dit zal langzaam veranderen. Zo komt er in 1833 een examen voor roeier (in essentie de controleur van maten en inhoud) der dranken van de derde klasse en moeten in 1847 personen die in aanmerking willen komen voor de functie van controleur het examen roeier der dranken van de eerste klasse hebben afgelegd. Verdere toelatingsexamens doen pas na 1845 hun intrede. Voor Gerrit Adrianus is dit allemaal niet zo relevant maar zoon Jan krijgt wel te maken met deze examens en zal daarvoor slagen alvorens in Schoonhoven te worden geïnstalleerd als roeier. Uit het verdere verhaal lijkt het er ook op dat ook Koos in opleiding is voor een functie binnen de belastingdienst en ook deze krijgt dan te maken met de formele opleidings- en exameneisen.

Ochten, Nijmegen en Heumen

Op 22 juni 1814 worden vader Gerrit (37), moeder Wilhelmina (30), nicht Maria Jongkind (25) en grootmoeder Kroon (68) ingeschreven in het lidmatenregister van de St. Stevenskerk te Nijmegen. Van de kinderen is dan Jan 8, Leentje 7, Koos 5, Laurens 3 en Johanna 1 jaar oud. Ze worden ingeschreven als komende vanuit Ochten, een plaats gelegen op de noordoever van de rivier de Waal, 25 kilometer ten westen van Nijmegen. Wat de familie in Ochten deed en hoelang zij er verbleven valt niet te achterhalen. (Ochten is in de 2e wereld oorlog geheel vernield. Zo ook de kerk van de Hervormde Gemeente met het gehele archief.) Er is een belastingkantoor, mogelijk een ontvangstkantoor voor de scheepvaart op de Waal, en het is mogelijk dat Gerrit in zijn nieuwe functie als ontvanger daar korte tijd geplaatst wordt. In dat geval zou de familie Bergen op Zoom mogelijk hebben verlaten in de tweede helft van 1813.⁶⁸

Wanneer de familie Jongkind in Nijmegen arriveert dan vinden zij daar een vestingstad die sterk geleden heeft onder de Franse overheersing. De eerste bevolkingsregisters van Nijmegen dateren van 1818 en dan is de familie alweer vertrokken. Het is dan ook niet geheel duidelijk waar men in de periode 1814-1817 woont. Gerrit Adrianus werkt in ieder geval een deel van deze tijd in Heumen, op 11 kilometer ten zuiden van Nijmegen en gelegen aan de rivier de Maas, waarschijnlijk de locatie van een belastingkantoor voor de scheepvaart.⁶⁹ Er valt echter wel met zekerheid één woonadres in Nijmegen vast te stellen, namelijk B 248⁷⁰, dit is in de Houtstraat, nabij de St. Stevenskerk.⁷¹

In maart 1815 ontsnapt Napoleon Bonaparte vanaf Elba, keert terug naar Frankrijk en installeert zich daar opnieuw als keizer van Frankrijk. Groot-Brittannië, het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, Rusland, Oostenrijk en Pruisen mobiliseren direct een legermacht waarvan de mobilisatie deels via Nijmegen gaat. Vanuit het noorden moet de rivier de Waal worden overgestoken en daartoe wordt in allerijl een schipbrug aangelegd. Daarnaast worden ook de vestingwerken verstevigd. Hiervoor worden dagelijks duizend werklieden uit de omgeving aangevoerd. Tsaar Alexander van Rusland komt hoogstpersoonlijk de situatie ter plaatse inspecteren. Uiteindelijk leidt dit alles tot wat bekend staat als de Slag bij Waterloo. In de avond van zondag 18 juni 1815 stort het Franse leger in en slaat op de vlucht. Op 15 juli 1815 geeft Napoleon zich over en wordt definitief verbannen naar Sint-Helena.

In januari 1816 zal mogelijk ook in Nijmegen het bericht doordringen dat begin juni 1815 te Batavia is overleden 's-Lands Architect Johannes Jongkind.⁷²

Begin december 1816 is Gerrit Jongkind buiten Nijmegen⁷³, mogelijk in Heumen op een ontvangstkantoor. De familie woont dan in de Houtstraat (B 248); Wilhelmina is hoogzwanger en de kleine Johanna is ziek. Op maandag 2 december worden in de morgen Gerrit Adrianus en Willemina

---

⁶⁸ Al redenerend lijkt de volgende tijdlijn een reële: Eind 1813 ineenstorting Frans regime, januari 1814 invoering oude belastingen, Gerrit Adrianus wordt gevraagd (biedt zich aan) om per direct in functie te treden en zodra het mogelijk is vertrekt de familie naar Ochten en ontsnapt hiermee aan de bestorming van Bergen op Zoom in maart 1814.

⁶⁹ Nederlandsche Staatscourant 7 juni 1815.

⁷⁰ Terug te vinden in de overlijdens aktes van Johanna Elisabeth en Willemina Jacoba. Blok B, huisnummer 248, uit de nummering van 1812.

⁷¹ Nog steeds terug te vinden in het nagenoeg ongewijzigde stratenplan van het centrum van Nijmegen. Van de oude bebouwing is echter niets bewaard gebleven.

⁷² Mededeling in de Leydse Courant van 1 januari 1816.

⁷³ In de geboortektes staat nadrukkelijk vermeld dat de vader 'absent' is.

Jacoba geboren.⁷⁴ Twintig uur later overlijdt Johanna. In de middag van 3 december gaan de burens (dit moet wellicht worden begrepen als 'in de buurt wonend') Gerrit Nuijs, koperslager, en Pieter Boekhoorn, winkelier, samen met vroedmeester Johannes van Roggen, de aangiften doen bij burgemeester Straalman. Twee dagen later overlijdt een straat verderop de tweejarige kleinzoon van Pieter Boekhoorn.⁷⁵ Een paar dagen later gaan Pieter Boekhoorn en Gerrit Nuijs weer naar burgemeester Straalman. Nu om het overlijden, middernacht van 9 op 10 december, van de één week oude Willemina Jacoba Jongkind aan te geven. Johanna Elisabeth en Willemina Jacoba worden tezamen begraven in de St Stevenskerk.⁷⁶

In de jaren 1815-1820 is het sterftcijfer in Nijmegen normaal voor die jaren 30-35 per 1000.⁷⁷ Het jaar 1816 staat bekend als het 'jaar zonder zomer' maar er zijn geen aanwijzingen dat de bijzondere weersomstandigheden in dat jaar enig invloed hebben op de familie Jongkind.

De zorg voor zoon Gerrit Adrianus (roepnaam Gert) is een volgende rode draad in de geschiedenis van de familie van Gerrit Jongkind en Wilhelmina van der Burght. Hij heeft een ernstig lichamelijk gebrek en op latere leeftijd zal zich ook een psychiatrische stoornis ontwikkelen.⁷⁸ Vanaf zijn geboorte is hij geheel afhankelijk van de zorg van zijn ouders. Er zijn een aantal aanwijzingen die de aard van de handicap suggereren. Hij kan schrijven want in latere brieven van de familie aan Johan in Parijs wordt regelmatig melding gemaakt van 'een brief van Gert'. In 1836 legt Gert belijdenis van zijn geloof af in de Sint-Janskerk te Gouda.⁷⁹ Uit de brieven van moeder kan verder worden opgemaakt dat zij beducht is voor water daar waar Gert woont. Zo bevalt St Michielsgestel haar beter dan Engelen omdat in St Michielsgestel minder water rond de erven is dan in Engelen.⁸⁰ Alles bij elkaar lijkt het dat hij in eerste instantie een probleem heeft met het lopen. Op latere leeftijd ontwikkelt zich een psychiatrische stoornis van zodanige ernst dat dit er uiteindelijk toe zal leiden dat hij in 1857 in het krankzinnigengesticht te Zutphen wordt opgenomen waar hij op 25 september 1861 overlijdt.⁸¹

Het moet een hele klap zijn geweest voor vader Gerrit bij terugkomst in de Houtstraat. Daarnaast moeten zij ook nog in de trouwbrief noteren dat hun dochter Willemina Jacoba ongedoopt is begraven. In deze periode is dominee Masman hervormd predikant in Heumen. Een doortastend persoon die in 1818 bekendheid krijgt wanneer hij als toevallige passant te hulp schiet bij een drie en een half jaar oud kind dat te water was geraakt. Het kind is schijndood maar met doortastend handelen weet hij het te redden. Het hele verhaal met alle details wordt verteld in de Arnhemse courant van 14 juli 1818 en ook gepubliceerd in de 's Gravenhaagsche-, Overijsselsche- en

---

⁷⁴ Veel relevante geboorte- en overlijdensaktes zijn te vinden in het Gelders Archief waar de naam wordt gespeld als Jongkint en (voor moeder) van den Beurg. Toegangsnummer: 0207 Burgerlijke stand Gelderland Inventarisnummer: 992 voor de geboorteaktes, Inventarisnummer: 1266 voor de overlijdensakte van Willemina Jacoba.

⁷⁵ Andries Boekhoorn, zoon van Peter Boekhoorn, boerenarbeider, en Elisabeth Hermse, wonende B 355, huis in de Doddendaal. 0207 Burgerlijke stand Gelderland, inventarisnummer: 1266 voor de overlijdensakte.

⁷⁶ Zie Trouwbrief.

⁷⁷ Uit 'Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland'. Kopie ontvangen van het Regionaal Archief Nijmegen.

⁷⁸ Maassluis, den 12 Augustus 1849. Brief van moeder van Johan Barthold ..... nu is hij (Gert) malende in zijn hoofd. Iedereen heeft medelijden met hem omdat hij ook nog erg ongelukkig is met zijn lichamelijk gebrek.

⁷⁹ Brief van het Archief Hervormde Gemeente Gouda, d.d. 21 december 1999, aan dhr. Louis J. Out, New York. Kopie van de brief gevonden in het Archief Vlaardingen, dossier Jongkind.

⁸⁰ Maassluis, den 12 Augustus 1849. Brief van moeder van Johan Barthold.

⁸¹ Gelders Archief waar de naam wordt gespeld als Jongkint Toegangsnummer: 0207 Burgerlijke stand Gelderland; Inventarisnummer: 1871.

Middelburgsche-Courant. Dominee Masman lijkt typisch een man waarvan de familie steun krijgt in deze moeilijke tijd. Ze zullen contact houden tot kort voor zijn overlijden op 9 oktober 1849 te Sint Michielsgestel. Een paar maanden daarvoor is moeder Jongkind daar nog op theevisite geweest. In haar brief aan Johan van 12 augustus 1849 schrijft zij daarover: 'In Sint Michielsgestel ben ik ook een middagje op de thee geweest bij de dominee. Het blijkt totaal overbodig de naam van de dominee te noemen, Johan zal precies hebben geweten over wie zij het heeft.

Op 5 maart 1817 worden de belijdend leden van de familie uitgeschreven in het kerkregister. Ze vertrekken naar Twente. Maar vele jaren later zullen twee leden uit het gezin Jongkind weer voor korte tijd in Nijmegen wonen. Zoon Willem, die in 1821 in Vlaardingen wordt geboren, zal hier wonen rond 1848, als hij werkzaam is voor een apotheker, waarschijnlijk Anthonij IJsbrand Arnoldus Looijen van de firma Looijen en van Bijlert, in de Grootestraat D 285.⁸² Gert komt terug naar zijn geboorteplaats in een uiterst ongelukkige omstandigheid. Hij woont na het overlijden van zijn vader (Gouda 1836) afwisselend bij zijn moeder in Maassluis en bij zijn oom in Nieuwenhoorn tot hij in 1846 vertrekt naar een kosthuis in Engelen, een buurtschap even ten noorden van 's-Hertogenbosch. Na enige tijd verhuist hij naar een kosthuis in het gehucht Stokhoek (Sint Michielsgestel).⁸³ Op 22 augustus 1855 overlijdt zijn moeder in Utrecht. Gert vertrekt op 26 mei 1856 uit Sint Michielsgestel en wordt op 13 juni 1856 ingeschreven op het adres Vleeschhouwerstraat 266 te Nijmegen.⁸⁴ Dit is een logement van bedenkelijke aard. De logementhouder heet N. J. Daalderop en het adres staat bekend als 'het ziekenhuis van Daalderop'.⁸⁵ Het is duidelijk een tussenstop. Op 2 april 1857 wordt Gert formeel ingeschreven in het register van het Krankzinnigengesticht van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Zutphen. Daar is men op dat moment druk bezig met een uitbreiding en Gert wordt met een aantal andere patiënten per 6 maart 1857 tijdelijk opgenomen in het krankzinnigengesticht te Dordrecht voor de rest van het jaar 1857. Dit wordt door Dordrecht keurig in rekening gebracht bij 'Gelderland'. De nota bedraagt voor 9 maanden Gerrit Adrianus Jongkind, tot ontslag f 150.⁸⁶ Op 31 december 1857 wordt Gert in een groep van veertig patiënten teruggebracht naar Zutphen. Dit is kennelijk belangrijk nieuws want de Rotterdamsche Courant van 5 januari 1858 meldt

Na den aanbouw van een nieuwen zijvleugel aan het krankzinnigengesticht te Zutphen is het aantal lijdens jongstleden vrijdag vermeerderd met 40 krankzinnigen uit Dordrecht, zoodat het getal nu reeds tot 280 is gestegen.

Gert zal hier blijven tot aan zijn overlijden op 25 september 1861 in de leeftijd van 44 jaar.

---

⁸² Suggestie door Ab Küchler; in haar brief van 21 december 1848 heeft moeder het over meneer Van Looije.

⁸³ Dossier Nederlands Hervormde Gemeente Sint-Michielsgestel en Schijndel 1606-1969; Verklaringen van lidmaatschap, binnen gekomen in Sint-Michielsgestel. 1847 Gerrit A. Jongkind, Jan P. G. Masman, en Christoffel Achterberg.

⁸⁴ Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen, 1850-1890.

⁸⁵ In het archief te Nijmegen zijn stukken betreffende de opname van besmette publieke vrouwen in het 'ziekenhuis van Daalderop' in de Vleeshouwerstraat of de 'woning van vrouw Soetebier' op het Praalshof; periode 1847 – 1855. Inventarisnummer 16347.

⁸⁶ Bron: stadsarchief Dordrecht (Erfgoedcentrum DiEP) Toegang: 22 Geneeskundig gesticht voor krankzinnigen, voorheen het Stads krankzinnig- en betehuis geheten. (Pagina 206) (Informatie gevonden in elektronische vorm als transcriptie). Hier is de naam gespeld als Jongkint.

Twente

De landstreek Twente is het oostelijk deel van de Nederlandse provincie Overijssel en grenst aan Duitsland. Hierin bevinden zich de steden Almelo, Denekamp, en Ootmarsum. In dit deel van Twente is de bevolking in meerderheid katholiek. Als in de rest van de Republiek der Verenigde Nederlanden waren de katholieken achtergesteld omdat de Nederduitse Gereformeerde Kerk de publieke kerk in de Republiek was. Het Franse regime in de Bataafse Republiek maakt een eind aan deze situatie en in 1809 bepaalt Koning Lodewijk Napoleon dat per 1 januari 1810 de hervormden aan de katholieken de kerken moeten afstaan in Oldenzaal, Denekamp, Losser, Haaksbergen, Ootmarsum en Tubbergen. Ter compensatie voor het verlies van de Grote Kerk in Ootmarsum krijgen de protestanten een nieuw kerkgebouw. Lodewijk Napoleon schenkt van staatswege de helft van de stichtingskosten. De kerk wordt in 1810-1811 gebouwd. Het is in deze kerk waar op 20 juni 1819 Joan Barthold Jongkind wordt gedoopt.

De familie Jongkind gaat zich vestigen in het overwegend katholieke deel van Twente, grenzend aan Duitsland, want daar komen de douanekantoren. Op 29 november 1816 wordt bij Koninklijk Besluit vastgelegd waar kantoren van in- en uitklaring zullen komen.⁸⁷ Als enige van de kantoren van expeditie of in- en uitklaring aan de grenslijn worden genoemd (Buurschap) Latdorp (moet zijn Lattrop) en Denekamp. Als een van de kantoren van ontvang, alwaar de betaling der inkomende rechten geschiedt, wordt genoemd Ootmarsum.

De plaatst van nog te bouwen kantoren wordt vastgesteld. Ze komen op de grote weg:

- over Springendaal bij den Medenbeeker Watermolen, naar en op Ootmarsum;
- over Lattrop, naar en op Ootmarsum;
- over Denekamp, naar en op Ootmarsum;
- over Denekamp, naar en op Oldenzaal.

De aanbesteding voor de bouw wordt gepubliceerd in de Overijsselse Courant van 19 mei 1818. De aanbesteding vindt plaats op 23 mei in hotel/restaurant de Gouden Leeuw te Almelo. De belastingdienst neemt de opbouw voortvarend te hand maar het zal in 1817 nog wat behelpen zijn als de familie Jongkind zich in deze regio vestigt.

Lattrop is een naam die nogal eens verschillend wordt gespeld of begrepen. De belastingdienst noemt het Latdorp. Rochussen heeft het over Satterop in zijn artikel over Johan Barthold Jongkind in het blad Eigen Haard, 1891 nummer 12. In een transcriptie van een rechtszaak in 1796 staat Lattruppe. En in de geboorte advertentie van Joan Barthold staat Lasdorp. De geboorteakte is duidelijk: daar staat Lattrop, en zo heet het dorp heden ten dage nog steeds. Een deel van de verwarring is hoogstwaarschijnlijk ontstaan bij het vervaardigen van de Nieuwe Generaale Kaart der Bataafsche Republiek. In het bijbehorend Aardrijkskundig Handboek der Bataafsche Republiek (te Amsterdam bij Johannes Allart, 1800) staat op blz. 65 de 'vergissing' als volgt vermeld: Latterop (in de Kaarten Latdorp), Buurt te Oosten van Ootmarsum. Maar als je de kaart hebt, en niet het boek dan is het foutje snel gemaakt. Ook in een Koninklijk Besluit.

Het zou interessant zijn te weten hoe de reis is voorbereid. De regio waar zij terechtkomen zal volslagen onbekend zijn. Er is in die hele streek geen familienaam die maar enigszins lijkt op de namen uit hun familie en vriendenkring in Bergen op Zoom. Zou vader hier al eens naar toe zijn gereisd om één en ander als kwartiermaker op te zetten? Het is een landelijke omgeving waar de familie gaat wonen. Het grenskantoor dat in Lattrop zal worden gebouwd ligt op zeven kilometer van Ootmarsum en op eenzelfde afstand van Denekamp. Almelo, waar grootmoeder Kroon zal overlijden

---

⁸⁷ Staatscourant 30 november 1816.

ligt op zo'n 17 kilometer van Ootmarsum. Begin 1817 is Johannes tien jaar, Magdalena negen jaar, en Jacobus 8 jaar oud. Alle drie zullen ze ergens op school zijn gegaan. Er is een schooltje in Lattrop, waar Johan Barthold wordt geboren, dus het zou kunnen dat zij ook daar woonden, maar het zou net zo goed in Ootmarsum kunnen zijn geweest. Grootmoeder Kroon zal overlijden op een adres in Almelo Ambt en als de familie in Vlaardingten komt wonen dan worden zij ingeschreven als komend uit Almelo.

Op 3 juni 1819 wordt Johan Barthold geboren in het woonhuis/douanekantoor aan de Frensdorferweg in Lattrop. Dit huis is overigens al in de loop van de 19^e eeuw verplaatst naar de Disseroltweg in Lattrop. Er zijn foto's uit de tijd van na de verplaatsing. Het huis is in 1959/60 afgebroken; er zijn geen overblijfselen.⁸⁸ De geboorteakte van Joan Barthold wordt op 4 juni opgemaakt in Denekamp. Hierin wordt vastgelegd dat de bevalling heeft plaatsgevonden in Lattrop, hetgeen ook als woonadres wordt genoteerd. De getuigen zijn Gerhard van Dinter en Samuel Saruco, beide 'commies der in- en uitgaande regten' en wonende te Lattrop.

Gerrit Jongkind sluit zich ook aan bij wat in die tijd in de mode komt, het plaatsen van een familieadvertentie in een landelijk dagblad. Op 10 juni 1819 verschijnt in de Opregte Haarlemsche Courant de volgende advertentie:

Heden verlost zeer voorspoedig, des namiddag ten half vijf uren, van een welgeschapen zoon, mijne geliefde huisvrouw, Wilhelmina Jacoba van den Burght.

Lasdorp, den 3 junij 1819

G.A. Jongkind, Ontvanger der In- en uitgaande Regten te Lasdorp

Op 20 juni 1819 wordt Joan Barthold Jongkind gedoopt in de hervormde kerk te Ootmarsum.⁸⁹ Doopgetuigen zijn Joan Barthold Besier en zijn vrouw Hendrika Smelt.⁹⁰ Joan Barthold Besier is een collega van vader Gerrit en de zoon van Augustin Gerhard Besier, voormalig lid van het Uitvoerend Bewind en later het Staatsbewind in de Bataafsche Republiek.⁹¹ Uit het optreden van Joan Barthold Besier en zijn vrouw als doopgetuigen kan worden opgemaakt dat Joan Barthold Jongkind naar Besier vernoemd is. Waarom blijft onduidelijk. Er moet een speciale band zijn ontstaan tussen de twee families. Deze band wordt in elk geval definitief verbroken als Joan Barthold Besier en zijn vrouw Hendrika Smelt in juni 1823 twee dagen na elkaar komen te overlijden in Oldenzaal. Oorzaak van dit overlijden kan niet worden achterhaald. De familieadvertentie in de Opregte Haarlemsche Courant luidt eenvoudig:

Heden overleed alhier, de Heer JOAN BARTHOLD BESIER, Ontvanger der Belastingen, in den ouderdom van omtrent 36 jaren, en kort daarna deszelfs Echtgenoot, Vrouwe HENDRIKA SMELT, in den ouderdom van 39 jaren. Oldenzaal den 10 Junij 1823.

De kranten vanuit die tijd maken geen gewag van enige bijzonderheid. Op woensdag 16 en donderdag 17 juli 1823 zijn Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp in Oldenzaal. Van Lennep schrijft in zijn dagboek niets bijzonders.

De geboorteadvertentie in de Opregte Haarlemsche Courant duidt duidelijk de functie van Gerrit Adrianus Jongkind aan op dat moment. Om een indruk te krijgen van de typische waarde van de traktementen is het volgende lijstje illustratief. Binnen het arrondissement Deventer geldt op dat moment de volgende bezoldigingen.⁹² Afhankelijk van waaronder Gerrit Adrianus Jongkind valt lijkt het erop dat hij in de klasse valt van een jaarsalaris fl. 700 – 800.

---

⁸⁸ Informatie van Bennie Busscher, Heemkunde Lattrop – Breklenkamp.

⁸⁹ Rond 1818 is er in Lattrop een rooms katholieke kerk gebouwd.

⁹⁰ Trouwbrief Gerrit Marinus Jongkind en Willemina Jacoba van der Burght.

⁹¹ Tijdens zijn huwelijk met Hendrika Smelt in 1811 was hij commies van expeditie te Deventer.

⁹² Deze informatie is te vinden in het Koninklijk Besluit van 6 juni 1819, nummer 2.

Functie	Plaats	Jaarsalaris
Inspecteur	Regionaal actief	fl. 2200
Controleur der 1 ^e Klasse	Regionaal actief	fl. 1600
Ordinaris ontvanger	Almelo, Oldenzaal, Enschede	fl. 800
Ordinaris ontvanger	Ootmarsum, Haaksbergen, Denekamp, De Poppe, Losser, Glanerbrugge, de Braams	fl. 700
Twee visiteurs	----	fl. 700
Vijf visiteurs	----	fl. 600
Acht commiezen der 1 ^e klasse	----	fl. 600
Een commies der 2 ^e klasse	----	fl. 550
Tien commiezen der 3 ^e klasse	----	fl. 500

Op 12 mei 1820 overlijdt grootmoeder Johanna Elisabeth Kroon, oud zeven en zeventig jaren op het adres Stege No. 1 in Ambt Almelo.⁹³ Op 30 juni 1820 overlijdt haar schoondochter Christina Geleedts te Bergen op Zoom.⁹⁴

Het verblijf in Twente is van korte duur, begin 1821 vertrekt men naar Vlaardingen. Waarom de familie naar Vlaardingen gaat kan niet worden achterhaald. Het kan zijn dat de ouders meer toekomst in het westen van het land zien, of zich niet thuis voelen in de regio Twente, en dat vader binnen de belastingdienst heeft gesolliciteerd naar deze post. Het kan ook zijn dat de belastingdienst deze overplaatsing heeft voorgesteld of opgelegd. Er is echter weinig of niets bekend over hoe het systeem van plaatsing binnen de belastingdienst uit die tijd in de praktijk werkte. Ook Pfeil geeft onvoldoende informatie om in deze enige conclusies te trekken of suggesties te doen in welke richting het antwoord zou kunnen worden gezocht.

---

⁹³ Er is gepoogd te achterhalen waar dit gelegen kon zijn maar zonder overtuigend resultaat.

⁹⁴ Overlijdensregister 1820, archiefnummer boz - 0029, Burgerlijke Stand Bergen op Zoom, inventarisnummer 290, aktenummer 119.

Vlaardingen

De Franse periode heeft in Vlaardingen diepe sporen achter gelaten.⁹⁵ De oorlog met Engeland maakt het praktisch onmogelijk dat een vissersboot zich op zee kan wagen. De visserij als bedrijfstak stort in met grote gevolgen voor de bevolking waarvan het grootste deel direct of indirect afhankelijk is van de visserij. Ambachtslieden verlaten de stad om elders werk te zoeken. Scheepstimmerwerven, baanderijen, kuiperijen, alles is zonder werk; twee derde van de bevolking moet onderhouden en bedeed worden. Men is afhankelijk van giften, met name de kerkelijke diakonie speelt hierin een belangrijke rol. Met de collectes tijdens de kerkdienst worden gelden ingezameld voor ondersteuning van de behoeftigen. Het moge duidelijk zijn dat dit slechts de ergste noden kan lenigen, zeker bij zo'n hoog aantal personen dat van steun afhankelijk is. In Maassluis, gelegen stroomafwaarts op acht kilometer van Vlaardingen, is de situatie niet beter.

Na vertrek van de Fransen veert de economie in Vlaardingen op. Op Buisjesdag van het jaar 1814 zeilen 16 schepen uit, een nog bescheiden aantal maar er is weer een begin. De economie zal gestaag groeien en zo ook de bevolking. Dit in tegenstelling tot Maassluis. Hier zal de bevolking een gestage krimp kennen tot 1865.

De familie in vogelvlucht

In juli 1821 wordt de familie Jongkind ingeschreven in het register van de Nederlands Hervormde Kerk te Vlaardingen als komende uit Almelo.⁹⁶ Met de familie komt ook mee Sophia Willemina Nijhuis; mogelijk als de huishoudster?⁹⁷

Er gebeurt veel binnen de familie in de periode dat zij in Vlaardingen wonen. Er worden nog kinderen geboren, er overlijden er een paar. Ze gaan op school en ontwikkelen zich. De oudsten treden hier in het huwelijk. Om het overzichtelijk te houden lijkt het verstandig eens per gezinslid de bijzonderheden door te nemen.

Johannes (Jan)⁹⁸ en Geertje Kalishoek

Signalement: lengte 1.75 meter, ovaal gezicht, plat voorhoofd, blauwe ogen, spitse neus, kleine mond, ronde kin, lichtbruin haar, litteken aan de voorste vinger der linkerhand.⁹⁹

Jan is bijna 15 jaar als de familie in Vlaardingen komt. Dat is de leeftijd dat zo'n jongen wel ergens in Vlaardingen kan zijn gaan werken, bijvoorbeeld als junior klerk. Maar ook een voortgezette schoolopleiding is mogelijk.

Jan is kennelijk geïnteresseerd in geschiedenis want hij is een van de intekenaren van het Nederlands AB-Boek uit 1823. Het is overigens opvallend hoeveel intekenaren er uit Vlaardingen komen, het zijn er 20. Daarnaast tekenen ook twee Vlaardingse boekhandelaren in, Reinier Kikkert voor vijf exemplaren, en J. van Wizenburg voor maar liefst 21 exemplaren. In Maassluis wordt er ingetekend

---

⁹⁵A. van de Hoeven

⁹⁶ Aantekeningen in een dossier in het Stadsarchief Gemeente Vlaardingen. Mogelijk van M.A. Struijs. In het relevante register in het archief te Vlaardingen staat alleen het jaar 1821 vermeld. De juist maand lijkt overigens niet relevant voor het verhaal.

⁹⁷ Op 4 april 1829 trouwt Sophia Willemina Tijhuis, in de leeftijd van 28 jaar, in Almelo Ambt met de 19-jarige kleermaker Hendrik ter Brugge. Zij woont dan (weer) bij haar moeder Gerhardina Rompelman. Haar vader Berend Tijhuis, bakker, is dan overleden. Op 5 januari 1830 bevalt Sophia des middags te twaalf uren van een doodgeboren dochtertje. Om zeven uur 's avonds overlijdt Sophia.

Bron Historisch Centrum Overijssel

- Almelo, registers van huwelijken en echtscheidingen;
- Almelo, Overlijdensakten.

⁹⁸ De roepnamen ontleend aan latere brieven van moeder aan Johan Barthold.

⁹⁹ Als vermeld in het Militie Register Vlaardingen van 1825.

door het 'Leesgezelschap , onder de spreuk , tot oefening van het verstand en verbetering van het hart'. Het moet een relatief duur boek zijn geweest en de vraag rijst waarvan Jan dit heeft betaald. Als Jan (rond) 19 jaar is gaat hij vrijwillig in militaire dienst en wordt korporaal bij de Nationale Militie, 9^e afdeling te Den Haag.¹⁰⁰ Hij blijft in actieve dienst tot eind 1830 of uiterlijk begin 1831¹⁰¹ en bereikt de rang van sergeant. Waarschijnlijk net na het verlaten van de Nationale Militie trouwt hij op 24 februari 1831 in Vlaardingen met boetster¹⁰² Geertje Kalishoek. Geertje is de dochter van Jan Kalishoek en Maartje van der Windt uit een familie van Vlaardingse zeevarenden. Broer Koos is huwelijksgetuige voor Jan, samen met koopman en reder Hendrik de Jong. Andere getuigen zijn stuurman Cornelis van der Windt en stuurman Govert Visser. Alle betrokkenen tekenen de akte 'uitgezonderd de vrouw die verklaart heeft hare naam niet te kunnen schrijven'.¹⁰³ Dit is hoogst opmerkelijk gezien een brief die Geertje in 1873 schrijft aan haar zwager Johan Barthold in Parijs. Helder taalgebruik, foutloze spelling en een strak, duidelijk leesbaar handschrift wijzen op een gedegen opleiding na haar huwelijk. In de trouwakte staat als beroep van Johannes 'klerk' aangegeven, maar het zal rond die tijd zijn geweest dat hij in functie treedt als Commies bij de 'Belasting Controle Maassluis' voor het 'vak der directe belastingen in- en uitgaande regten en accijnzen'.¹⁰⁴ Maassluis geeft in deze context slechts het rayon van de controle aan. Commiezen werken vanuit een stationnement doorgaans buiten hun woonplaats. Vijf maanden later, op 1 augustus 1831, wordt Wilhelmina Jacoba (Mijntje) geboren in 'De Hitsert', de oude benaming voor het dorp Zuid-Beijerland, gelegen in de Hoeksche Waard op zo'n acht kilometer ten zuidwesten van Klaaswaal. Een deel van de lokale bevolking bleef het dorp hardnekkig 'De Hitsert' noemen in plaats van Zuid-Beijerland. Een mogelijke verklaring van deze geboorteplaats is dat Jan rond die tijd zijn werk als Commies in of nabij Zuid-Beijerland verricht.

Magdalena Geertruij (Leentje) en Jan Coenraad Smeltzer

Leentje is 14 jaar bij aankomst in Vlaardingen en het is aannemelijk dat ze een vorm van elementair basisonderwijs heeft genoten. Er is verder niets bekend over een betrekking in Vlaardingen.

Rond 1828 brengen vader Gerrit Adrianus en moeder Wilhelmina Jacoba nog eens een bezoek aan Bergen op Zoom.¹⁰⁵ Het kan bijna niet anders of dit bezoek heeft een specifieke reden, en die heet Jan Coenraad Smeltzer.

Jan Coenraad Smeltzer is op 21 juni 1806 geboren te Bergen op Zoom als zoon van Cornelis Smeltzer en Karretje de Bruin. Doopgetuigen zijn Jan Smeltzer en Maria Kroon.¹⁰⁶ Er zijn nogal wat familiebanden met de bekende namen uit het testament van Adriaan Baks zoals Bonebakker, Augustijn, de Geep, en Huart. Jan Coenraad begint op 31 augustus 1824 zijn theologie studie in Leiden. Vanuit Leiden komt hij regelmatig bij de Jongkinds in Vlaardingen over de vloer.¹⁰⁷ Jan Coenraad heeft met name een oogje op Leentje, hetgeen uiteindelijk zal leiden tot een huwelijk op 2 februari 1830. Het echtpaar vertrekt kort daarop naar Klaaswaal. Dit wordt een verhaal op zich.

---

¹⁰⁰ Militie Registers Vlaardingen 1825-1829.

¹⁰¹ In zijn smeekbrief van 18 maart 1842 spreekt hij over 6 jaren vrijwillige dienst.

¹⁰² Een boetster is een vrouw die visnetten repareert. Dit werk werd vrijwel uitsluitend door vrouwen verricht.

¹⁰³ Uitdrukkelijk vermeld in de akte.

¹⁰⁴ Zo omschrijft hij het in zijn smeekbrief van 18 maart 1842.

¹⁰⁵ Uit een brief van moeder, datum 24 oktober 1849. 'Het was meer dan 20 jaar geleden dat ik er nog eens met uw vader was geweest .....

¹⁰⁶ Hier lopen weer wat familiebanden en namen door elkaar. Er is nog een Jan Coenraad Smeltzer, zoon van Jan Smeltzer en Maria Kroon. Geboren in Bergen op Zoom op 05 augustus 1798. Getuigen bij de doop zijn Cornelis Smeltzer en Marretje de Bruin.

¹⁰⁷ Dit blijkt uit het feit dat hij na het overlijden van Laurens Christiaan een gedenkschrift schrijft onder de titel Bij het afsterven van mijnen vriend L. C. Jongkind, overleden den 1sten julij 1829, gedrukt bij G. W. van Hemsdaal, Schiedam.

Jacobus (Koos, Koo)

Signalement: lengte 1.80 meter, ovaal gezicht, grijze ogen, ronde kin, blond haar.¹⁰⁸

Koos is 12 jaar bij aankomst in Vlaardingen en zal nog wel een aantal jaren op school hebben gezeten. We komen hem later tegen in de functie van klerk, wellicht op een van de Vlaardingse rederijkantoren.¹⁰⁹ Maar op de een of andere manier moet hij ook in opleiding zijn geweest voor een functie binnen de belastingdienst want na het overlijden van zijn vader in Gouda wordt hij aangesteld als interimair tot het moment dat de definitieve vervanger wordt geïnstalleerd. Hij kan deze opleiding in Vlaardingen hebben gevolgd maar ook elders, bijvoorbeeld in Maassluis. Zonder verdere eenduidige informatie valt hier echter niets te concluderen.

Daarnaast schijnt ook Koos aardig te hebben kunnen aquarelleren gezien een werkje dat van hem bekend is.¹¹⁰

Louwerens (Laurens) Cristiaan en het Latijnse onderwijs in Nederland

Laurens zal in Vlaardingen de eerste jaren hoogstwaarschijnlijk deel hebben genomen aan het basisonderwijs. Dat zeker met goed gevolg en hoge verwachtingen naar de toekomst want op zeker moment gaat hij studeren aan de Latijnse School in Schiedam.^{111 112}

Het 'Latijnse onderwijs' in Nederland stamt uit de 8^e eeuw en vond zijn oorsprong in de kloosterschool van de kathedrale kerk te Utrecht. Aanstaaende geestelijken konden niet zonder een zekere kennis van Latijn en dit vormde de basis voor de school. Deze situatie bleef bestaan tot 1815, een schooltype dat onderwijs geeft in Latijn en, in veel geringere mate, Grieks als voorbereiding voor het universitair onderwijs dat in het Latijn werd gegeven. Daarnaast is er een belangrijke plaats voor godsdienstonderwijs. Ten tijde van de Bataafsche Republiek neemt de kritiek op dit type onderwijs toe als zijnde te eenzijdig. In 1814 benoemt de Soevereine Vorst (later Koning Willem I) een commissie tot het ontwerpen van een organisatie van het hoger onderwijs. Dit leidt weliswaar tot een aanpassing maar het zwaartepunt blijft liggen bij het onderwijs van het Latijn. Als bijvakken worden toegevoegd wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, en mythologie. Daarnaast wordt een toelatingsexamen ingesteld waarbij dient te worden aangetoond dat de leerling beschikt over een 'zekere graad van beschaafde opvoeding'. De commissie geeft een treffend argument voor het toelatingsexamen:

.... en deze vordering (heeft) nog dit voordeel, dat zij het kiezen van de geleerde loopbaan eenigszins vermoeylijkt voor diegenen, welke zonder bijzonderen aanleg, alleen uit eene verkeerde trotschheid hunner ouden of uitzigt om spoedig eenig vast inkomen te verkrijgen de geleerde, meestal Theologische, loopbaan inslaan.

Dit laat niets aan duidelijkheid te wensen over. Predikant worden is voor velen een kans om een trede hoger te komen op de maatschappelijke ladder van de 19^e -eeuwse klassenmaatschappij. Maar het lukt vele theologanten niet om uiteindelijk een benoeming als predikant te verkrijgen en er ontstaan zorgen over het feit dat deze dan op de Latijnse school gaan doceren zonder daar de nodige capaciteiten voor te beschikken. In 1816 leidt de discussie tot het Reglement op de Latijnse Scholen

---

¹⁰⁸ Als vermeld in het Militie Register Vlaardingen van 1827, beschrijving van voorhoofd, neus, en mond is onduidelijk, er wordt een teken gebruikt waarvan de betekenis niet duidelijk is.

¹⁰⁹ Vermelding in diverse aktes zoals de huwelijksakte van zijn zuster waar hij genoemd is als getuige.

¹¹⁰ Informatie Ab Küchler verkregen van Jaap Jongkind, Haarlem.

¹¹¹ Zijn overlijden in 1829 staat in de aantekeningen het College van Curatoren der Latijnse School, Stadsarchief Schiedam, archieftoegang 54, Archief van het College van Curatoren der Latijnse School 1782-1879
De Rector berigtte dat aan de school den verdienstelijke oudste leerling J.C. Jongkind door den dood ontrukkt was. (J.C. lijkt een verschrijving).

¹¹² Beschrijvingen van de Latijnse school als instituut zijn gebaseerd op H. W. Fortgens – Schola Latina, uit het verleden van ons hoger onderwijs, Tjeenk Willink Zwolle, 1958.

waarvan de belangrijkste bepalingen tot 28 april 1876 van kracht zullen blijven.¹¹³ Het is dus het hieruit voortvloeiend type school waaraan Laurens Christiaan gaat studeren. Het doel van de opleiding is duidelijk vastgelegd in een Koninklijk Besluit van 1815, namelijk de voorbereiding voor de hogeschool om aldaar 'tot eenen of anderen geleerden stand in de maatschappij' te worden opgeleid. Hieronder verstaat men voornamelijk het beroep van predikant, arts of een beroep waarbij rechtsgeleerde kennis vereist is. Als voorbeeld hoe de verhoudingen lagen kan worden gekeken naar het jaar 1824 waar op 31 augustus Jan Coenraad Smeltzer wordt ingeschreven aan de universiteit van Leiden. Van de ingeschrevenen in dat jaar kiezen er een vijftigtal voor Juris, een dertigtal voor Theologiae, een minder dan tien voor Medicinae.¹¹⁴ De toelatingseisen zijn kennis van lezen, schrijven, rekenen, de beginselen van de Nederlandse taal, en de belangrijkste feiten van de aardrijkskunde en geschiedenis.

Zoals alle Latijnse scholen in Nederland is ook die in Schiedam een gemeentelijke instelling. Door heel Nederland zijn er (gegevens 1837) een kleine 70 met een leerlingenaantal variërend van meer dan honderd in Amsterdam tot slechts 2 à 4 in de kleinste scholen zoals in Hindeloopen, IJlst, Joure, Kollum en Enschede. Met (in 1837) 8 leerlingen is Schiedam een van de kleinere scholen maar dat behoeft nog niets te zeggen over de kwaliteit, het komt aan op de kwaliteit van de docent. In dit geval kan het positief zijn dat de toenmalige rector Mr. G.C. Brillenburg een jurist was en geen theoloogant.

In de jaren 1820 – 1830 is de uniformiteit op deze gemeentelijke opleidingen nog verre van optimaal. Vastgesteld zijn wel de schooltijden van 's morgens 9 tot 12 uur en van 's middags 2 tot 5 uur, of 4 uur in de wintermaanden met woensdag- en zaterdagmiddag vrij, en uiteraard zondag. De school was gevestigd aan 'het Oude Kerkhof' nabij de Grote Kerk in Schiedam en dat is zo'n 4.5 kilometer lopen van waar de familie Jongkind in Vlaardingen woont. Het is zeer aannemelijk dat Laurens dit dagelijks loopt.

Omdat er nogal wat verschillen zijn tussen afzonderlijke scholen wat betreft de indeling van klassen over de lesjaren vindt men verschillen in de totale duur van de opleiding, maar in zijn algemeenheid lijkt een cursusduur van totaal vijf jaar normaal te zijn. Uit de bewoording in de toespraak van rector Brillenburg kan worden opgemaakt dat Laurens op het punt van afstuderen heeft gestaan als hij op 1 juli 1829 overlijdt, na een ziekte van bijna zes weken.

Schiedam, den 3den Augustus 1829.

Heden heeft in de Groote Kerk alhier, de jaarlijksche Promotie der leerlingen van de Latijnsche Scholen plaats gevonden. In een korte voorafsprak, heeft de Rector, Mr. G. C. Brillenburg, gewag gemaakt van het droevig afsterven van eener zijner oudste Discipelen, Laurens Christiaan Jongkind, in den ouderdom van bijna achttien jaren. Door zijne vlijt en kunde was hij een sieraad dezer School, en door zijnen bevalligen omgang bemind bij allen die hem kenden.¹¹⁵

Het valt niet vast te stellen welke studierichting Laurens voor ogen had. Theologie is een gemakkelijke veronderstelling, ook gezien zijn vriendschap met Jan Coenraad Smeltzer. Maar waarom zou jurist niets zijn geweest?

Opmerkelijk is de notitie die Gerrit Adrianus schrijft in zijn trouwbrief: 'op het kerkhof begraven in een nieuw graf van de Heer van Büüren van Heijst'.¹¹⁶ Vanwaar deze geste?

---

¹¹³ Op 28 april 1876 wordt een nieuwe regeling ingevoerd.

¹¹⁴ Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV

¹¹⁵ Boekzaal der Geleerde Wereld en Tijdschrift voor de Protestantsche Kerken in het Koninkrijk der Nederlanden voor Julij 1829, bladzijde 231.

¹¹⁶ Waarschijnlijk Johan Christiaan van Büüren van Heijst, een vooraanstaand Vlaardingse ondernemer. In 1829 werd het definitief verboden nog in kerken te begraven. Vanaf toen kreeg iedere overleden Vlaardinger een laatste rustplaats op de begraafplaats aan het Emaus, die overigens al in 1823 was aangelegd.

Verder is over Laurens Christiaan terug gevonden dat hij in 1828 samen met zijn vader lid wordt van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, afdeling Vlaardingen. Duidt dit op een mogelijk inkomen waarvan hij de contributie betaalt? Of neemt zijn vader hem mee en betaalt de contributie?

Gerrit Adrianus (Gert, ook wel Gerrit)

Zoals bekend is Gert met zijn lichamelijke beperking het zorgenkind van de familie. In Vlaardingen is niets over hem te vinden.

Johan Barthold (Johan, ook Jan, en 'mijn' Jantje als koosnaam in de brieven)

Signalement: lang, blond haar, blauwe ogen.¹¹⁷ Volgens ander bronnen zou hij een lengte hebben gehad van 1.76 meter en vaak wordt daaraan toegevoegd dat dit toentertijd uitzonderlijk was. Albert Wolff, de kunstcriticus van Le Figaro, omschrijft hem als volgt:

Très grand, très maigre, il ressembloit à Don Quichotte jeune, ...¹¹⁸

Erg lang, erg mager, hij zag eruit als een jonge Don Quichot, ...

Hij was inderdaad lang in vergelijking met zijn gemiddelde omgeving. Rond die tijd was de gemiddelde lengte van een Nederlands dienstplichtige 1.63, vrouwen waren zo'n 6 centimeter korter. Diverse studies over de lengte van de bevolking in Nederland en België geven getallen rond deze waardes. Maar binnen zijn eigen familie had hij een standaardlengte. Zijn broer Jan was 1.75 en broer Koos 1.80 meter lang.

Johan is twee jaar als hij in Vlaardingen komt wonen en zal hier blijven tot zijn (ongeveer) 17^e jaar. Als hij aankomt dan loopt er in Vlaardingen een even oud peutertje rond, Arij Pleijsier. Ze worden vriendjes, samen gaan ze op school, samen gaan ze tekenen en worden kunstschilder.¹¹⁹ Vlaardingen 1820 is een broeiuw van latere kunstschilders, want we krijgen ook nog Arend Cornelis Hazeu, zoon van de dominee.

Johan zal in Vlaardingen hoofdzakelijk opgroeien samen met zijn broers Gert en Willem. Broer Jan is 13 jaar ouder en vertrekt als militair naar Den Haag als Johan rond vijf jaar is. Als Johan tien jaar is overlijdt zijn broer Laurens en een jaar later vertrekt zus Leentje naar Klaaswaal. Jacobus is 10 jaar ouder.

Het zal in Gouda zijn waar het schoolincident zal plaats vinden, maar op welke school? De Latijnse school valt af. In registers met namen van leerlingen valt Johan niet te bespeuren, in tegenstelling tot zijn broer Willem. Een mogelijkheid blijft de Franse school. Hij zou deze opleiding dan in Vlaardingen moeten zijn begonnen. Er is echter geen archiefmateriaal uit deze periode gevonden, noch in Vlaardingen, noch in Gouda. Het enige houvast in deze is de publicatie van Poitout.

Dat Johan Barthold van zijn vader notaris moest worden is een veel gelezen veronderstelling, echter zonder enig bewijs. Struijs schrijft in zijn boek dat Johan in 1835 in dienst is getreden bij notaris Pieter Verkade. Maar ook Struijs geeft geen enkel bewijs hiervoor.

---

¹¹⁷ Uit het artikel van Edmond de Goncourt in Journal des Goncourt (2e Série Vol. I), overdruk te vinden in artikel van Charles Rochussen in het blad Eigen Haard, 1891 nummer 12.

¹¹⁸ Le Figaro, 4 december 1891.

¹¹⁹ Uit de brieven van zijn moeder. Maassluis, den 24 oktober 1849.

Zij verontschuldigt zich eerst over haar toenemende gezichtsbeperking

..... ik wil zo lang ik het kan gaarne zelf aan u schrijven, anders had uw broer Koos u al geantwoord op de brief die uw vriend Arie Blazier (bedoeld wordt Arij Pleijsier) voor mij heeft meegebracht en mij van 's Hage over de post heeft gezonden en door mij in welstand is ontvangen.....

Ik kan het zo begrijpen lieve Johan hoe u verwonderd hebt gestaan zo geheel buiten alle verwachting zo een schoolvriend en kuierklant, zo men dat hier noemt, zo in Parijs voor uwe ogen te zien.

Schrijver dezes is van mening dat op basis van hetgeen wordt geschreven door Charles Rochussen en Louis-Adolphe Poitout alleen kan worden vastgesteld dat Johan Barthold in de periode 1839 – 1842 voor drie à vier jaar heeft gewerkt als klerk op het kantoor van notaris Reeser te Maassluis. Dit was drie jaar na het overlijden van zijn vader.

Willem

Willem wordt geboren op 7 november 1821. Over Willem en zijn latere gezin valt heel veel te vertellen maar de Vlaardingse jaren hebben zich waarschijnlijk beperkt tot schoolgang. Er is over hem in Vlaardingen niets gevonden. In Gouda wordt hij medio 1834 ingeschreven als leerling aan de Latijnse school.

Johanna Elizabeth (2)

Geboren 30 augustus 1826, overleden 23 december 1826. Volgens de trouwbrief 'in de Kerk begraven'.

Maria, de dochter van Johannes Jongkind en Jacoba Vinke

Maria is 32 jaar bij aankomst in Vlaardingen. Ook hier blijft zij volkomen anoniem. Uit de akte door notaris Pieter Verkade in 1828 opgemaakt is bekend dat zij op dat moment ongehuwd is en 'particuliere', ofwel zonder beroep. Dat laatste hoeft niet verwonderlijk te zijn. Het is niet gebruikelijk in de gegoede burgerij dat dames buitenshuis een werkring hebben. Maar dit alles houdt wel in dat zij voor haar levensonderhoud volledig afhankelijk is gebleven van haar oom Gerrit Adrianus.

Wonen in Vlaardingen

Gerrit Adrianus Jongkind wordt in Vlaardingen bij Koninklijk Besluit van 16 december 1822, no. 77, benoemd tot Ontvanger der Directe Belastingen, In- en Uitgaande Regten en Accijnzen. Er lijkt dus een periode van een kleine twee jaar tussen aankomst in Vlaardingen en de benoeming tot ontvanger. Hij oefent tegelijkertijd de functie uit van Entrepoteur van het Vlaardingse Entrepot der 3e Klasse. Uit de dan geldende wetgeving blijkt dat er sprake kan zijn van drie type entrepots zijn: publieke, particuliere en fictieve. Voor de scheepvaart, en visserij in het bijzonder, zijn diverse goederen uitgezonderd van heffingen of accijnzen. Een voor de Vlaardingse visserij belangrijk uitgezonderd natuurlijk product is zout (mits gecontroleerd gebruikt aan boord). Het zou heel goed kunnen (en perfect passend in het verhaal) dat in Vlaardingen sprake was van een particulier of een fictief entrepot en dan valt te denken aan bijvoorbeeld een deel van een pakhuis van een of meerdere reders. In het Stadsarchief Vlaardingen is niets bekend over dit Entrepot.

Voor de vestiging Vlaardingen lijkt het ook erg logisch de functie van Ontvanger en Entrepoteur te combineren. Als de familie in Vlaardingen arriveert is de ontvanger ter plaatse Jan Hoogendijk. Deze zal de functie blijven vervullen tot 16 maart 1824. Is er sprake van een overlap? Het lijkt van weinig belang.

Het begint duidelijk te worden dat vader Gerrit Adrianus er het nodige aan doet om bij de gegoede burgerij te behoren en te blijven behoren. In Bergen op Zoom had de familie (Kroon) banden met de invloedrijke personen in deze stad. In Lattrop en Ootmarsum waren er de vriendschappelijke banden met de familie Besier en in Vlaardingen worden het onder andere aannemer Pleijsier, dominee Hazeu, notaris Verkade en de ondernemers van Warmelo en Van Büüren Van Heijst waarmee contacten worden onderhouden. Daarnaast heeft vaders functie van belastingontvanger ook een zekere status. Laat Van Lennep zich in zijn reisverslag¹²⁰ nog wel eens minachtend uit over de

---

¹²⁰ Jacob van Lennep: De zomer van 1823, het dagboek van zijn voetreis door Nederland.

'commies', maar de 'ontvanger' wordt met enig respect genoemd. Er zijn er ook personen met de titel van jonkheer die deze functie uitoefenen.¹²¹ Bij deze status hoort ook een goede behuizing en huishoudelijk personeel. In eerste instantie is deze waarschijnlijk in de persoon van de uit Almelo meegekomen Sophia Tjihuis. Later heeft de familie een dienstbode in de persoon van Aagje Schilperoort.¹²²

Er is door diverse personen uitgebreid onderzoek gedaan naar de adressen waar de familie Jongkind in Vlaardingen gewoond heeft of zou kunnen hebben gewoond. Het grote probleem is echter dat geen van de woningen op deze plekken nog bestaat of op foto's zijn vastgelegd. Verder is er sprake van een mengeling van pakhuizen en woningen, sommige woningen deel uitmakend van grotere panden waarin ook delen als pakhuis.

Een aantal in deze studie gevonden adressen zijn:

- aan de westzijde van de Haven wijk K no. 11/847;¹²³
- Nieuwe Hoofdkade wijk K-18;¹²⁴
- Hoogstraat wijk E-6.¹²⁵

Het lijkt allemaal van weinig belang. De loopafstand tussen de uiterste adressen is zeker niet meer dan 10 minuten, met de Grote Kerk en het kantoor van notaris Verkade daar tussen in.

Gerrit Adrianus Jongkind is als belastingontvanger een rekenplichtig ambtenaar en heeft de verplichting tot aanzuivering van eventuele kastekorten. Daartoe dient hij een borgsom te storten. Hierover wordt door de overheid wel rente vergoed maar het gaat om zodanig hoge bedragen dat financiering de nodige aandacht met zich mee zal hebben gebracht. Gerrit Adrianus gaat twee leningen aan. Het betreft op 30 juli 1821 (net na aankomst uit Lattrop) een lening van fl. 1000 verstrekt door koopman Gerrit Bot¹²⁶ en op 10 januari 1824 een lening fl. 4000 verstrekt door Maria van den Ent¹²⁷, weduwe van Teunis Brobbel¹²⁸, en Neeltje Barmond¹²⁹, weduwe van Jacob Bubbezon.^{130 131 132} Deze dames behoren tot het hart van de Vlaardingse ondernemers.¹³³ Als

---

¹²¹ Bladeren door de naamlijsten in de Handboeken voor de Ambtenaar laat dit zien.

¹²² Volkstelling-register 1830.

¹²³ Vermeld in notariële aktes Pieter Verkade: 1821 NAV 1821 akte 138, en NAV 1824 akte 4.

¹²⁴ Volkstelling 1830.

¹²⁵ Gevonden door zowel Ab Küchler als het Archief Vlaardingen. Zie ook de paragraaf over Pleijsier, Jongkind, en Hazeu, en Kikkert.

¹²⁶ Obligatie NAV 1821 acte 138, archief notaris Pieter Verkade. Het gaat hier naar alle waarschijnlijkheid om Gerrit Huijge, tagrijn* en rentenier, gedoopt op 13 september 1761 in Vlaardingen, overleden op 9 juli 1844 in Vlaardingen (Bron: Genealogische Databank Vlaardingen).

*Een tagrijn is een handelaar in tweedehands scheepsbenodigdheden, zeil, tuigage en ijzerwaren.

¹²⁷ Maria van der Ent, rederesse, geboren in Maassluis alwaar gedoopt op 5 januari 1755, overleden op 5 februari 1825 in Vlaardingen (Bron: Genealogische Databank Vlaardingen).

¹²⁸ Teunis Corneliszoon Brobbel 1747-1810, koopman, reder en boekhouder (Bron: Genealogische Databank Vlaardingen).

¹²⁹ Neeltje Barmond, rederesse, geboren rond 1768 in Zwartewaal, overleden op 23 maart 1826 in Vlaardingen (Bron: Genealogische Databank Vlaardingen).

¹³⁰ Jacob Bubbezon, koopman, reder, geboren in Vlaardingen alwaar gedoopt op 4 mei 1757, overleden op 24 november 1817 in Vlaardingen (Bron: Genealogische Databank Vlaardingen).

¹³¹ Obligatie NAV 1824 acte 4, archief notaris Pieter Verkade.

¹³² Hier stuiten wij ook op een onduidelijkheid. Het blijkt dat de borgtocht op 23 maart 1825 is vastgesteld op f. 2940. Deze is gestort op 31 augustus 1825. Dit is dus anderhalf jaar na het afsluiten van de tweede lening. Echter, de benoeming van Gerrit Adrianus Jongkind per 16 december 1822 past er wel weer enigszins in. Ook het saldo 4000 – 1000 = 3000 wijst in de richting.

¹³³ Naamlijst der haringschepen in den jare 1824, van de Maas en 't Noorder-Kwartier uitgerust; benevens derzelve boekhouders en stuurlieden, te Vlaardingen, A. Groeneveld, boekverkoper 1824.

weduwen mogen zij rechtshandelingen verrichten, in tegenstelling tot gehuwde dames. Weduwe Jacob Bubbezon is in 1824 goed voor twee haringschepen in haar rederij, weduwe Teunis Brobbel heeft er vijf en behoort daarmee tot de grootste reders in Vlaardingen. Het blijft moeilijk om de leningen te vertalen naar moderne koopkracht maar een treffend voorbeeld is dat aannemer Pleijsier in Vlaardingen aan de Hoogstraat een groot dubbel woonhuis koopt voor het voor die tijd fors bedrag van Fl. 1925.¹³⁴

Het inkomen van een ontvanger is afhankelijk van de geldstroom die door zijn kantoor gaat. Daarnaast zijn er ook emolumenten voor verrichte werkzaamheden. Dit alles maakt het zeer onduidelijk. Een indruk van het vaste jaarsalaris van Gerrit Adrianus als ontvanger en Johannes als commies kan worden gevonden in het register van vaste traktementen voor Zuid-Holland. Opvallend zijn de grote verschillen tussen wat een normale bandbreedte lijkt en toplocaties zoals Rotterdam, of jeneverstad Schiedam. *(Het blijkt dat grotere kantoren ook boekhouders in dienst hebben. Zo zou Koos bij zijn vader hebben kunnen gewerkt als boekhouder. Het is niet duidelijk waarvan deze betaald worden. Mogelijk op kosten van de respectievelijke ontvanger?)*

(Bron: Nationaal Archief 2.08.01.07 - 1761)

Functie	Plaats	Jaarsalaris
Ontvanger In- & Uitgaande Regten & Accijnsen	Schiedam	fl. 5000
Ontvanger In- & Uitgaande Regten & Accijnsen	Rotterdam	fl. 2500
Ontvanger In- & Uitgaande Regten & Accijnsen (Gerrit Adrianus Jongkind)	Vlaardingen	fl. 1000
Ontvanger In- & Uitgaande Regten & Accijnsen	Hellevoetsluis	fl. 1000
Ontvanger In- & Uitgaande Regten & Accijnsen	Delft	fl. 800
Ontvanger In- & Uitgaande Regten & Accijnsen	Brielle	fl. 700
Commies der 1 ^e klasse	----	fl. 540 – 700
Commies der 2 ^e klasse (Johannes Jongkind in 1836)	----	fl. 480 – 600 *
Commies der 3 ^e klasse	----	fl. 360 – 400
Commies der 4 ^e klasse	----	fl. 300 – 400

* De dan geldende bezoldiging voor Vlaardingen is fl. 600

Een ander referentiekader is het pensioen dat Wilhelmina zal krijgen na het overlijden van Gerrit in 1836, dit bedraagt fl. 919 per jaar volgens een opgave in 1842.

Alles lijkt in Vlaardingen verstrengeld met elkaar. De stad is afhankelijk van de haringvangst en loopt daarmee alle risico's die de visvangst met zich meebrengt. Het verlies van schepen en bemanning drukt zwaar op de gemeenschap die zich verantwoordelijk voelt voor de zorg voor de weduwen en wezen. Notaris Pieter Verkade speelt hierin een belangrijke rol met het opzetten van verzekeringen en fondsen voor ondersteuning. Gerrit Adrianus Jongkind zit midden in deze gemeenschap, in een functie die nogal gevoelig is voor corruptie. Het is ook niet voor niets dat belastingontvangers streng worden gecontroleerd vanuit de belastingdienst, de 'Controle' houdt een schaduwboekhouding bij. Gezien de promotie die Gerrit Adrianus zal maken in 1835 kan worden aangenomen dat hij in zijn functioneren volkomen integer is geweest.

Vader en moeder blijven hun contacten houden met de familie in Bergen op Zoom. Dit is vrij eenvoudig met het systeem van posterijen dat van oudsher in de Nederlanden bestaat. De familiecontacten is een onderwerp om even bij stil te staan. Ook in het verdere verloop van het

¹³⁴ Jeroen ter Brugge, Het lot van de ongetrouwde dochter Jansje Pleijsier.

verhaal duiken er steeds weer contacten op met Bergen op Zoom. Er zal ook veel contact zijn en blijven met de familie van moeders kant, de familie van der Burcht, in Nieuwenhoorn en Tholen. Maar nergens lijkt er sprake van nog enig contact met familieleden Jongkind in Middelburg of elders.

Op 25 augustus 1830 breekt er in Brussel een oproer uit dat uiteindelijk zal leiden tot de afsplitsing van het huidige België. De familie Jongkind zal in Vlaardingen van de opstand in Brussel weinig hebben ondervonden zonder directe familieleden in actieve militaire dienst. Bij het uitbreken van de opstand heeft Jan mogelijk de Nationale Militie in Den Haag al verlaten, anders uiterlijk begin 1831, ruim voor de Tiendaagse Veldtocht van 2 tot 12 augustus 1831 waarmee Koning Willem I de opstand wil onderdrukken. Daarentegen zullen de zorgen eerder zijn uitgegaan naar de familie en kennissen in Bergen op Zoom waar om half één uur 's-middags op 29 maart 1831 het kruidmagazijn Stoelemat ontploft. Naast tientallen doden en zwaargewonden zijn er grote verwoestingen in de Bruinvischstraat, de Rijke Buurtstraat, de Zuidzijde van de Haven, het Londonstraatje, de Lievevrouwestraat, het Achterom, het Straatje van de Bank van Lening, en de Pottenstraat.^{135 136} In de Lievevrouwestraat woont ook kapitein der artillerie Johan Hendrik Lux met zijn gezin. Lux is de zwager van de ons uit Bergen op Zoom bekende Jacobus Gerrit Hillebrand Washington. Het huis waar de familie Lux woont ligt vlak bij het ontplofte magazijn. Er is grote schade aan de inboedel. Diezelfde middag, om vier uur, overlijdt hun dochter, de twaalf en een half jarige Marie Caroline Louise Lux. Er lijkt een mogelijk verband.

Pleijsier, Jongkind, Hazeu, en Kikkert

Arij Pleijsier en Johan Barthold Jongkind zijn vriendjes en zitten op dezelfde school. Ze zijn even oud. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat ze gezamenlijk hun tekenvaardigheden ontdekken en ontwikkelen.

Arij Pleijsier wordt op 16 april 1819 in Vlaardingen geboren als zoon van Teunis Pleijsier en Trijntje de Vlaming.¹³⁷ Vader Pleijsier is aannemer en reder, de familie is welgesteld. Zijn ouders zien in Arij een toekomstig ondernemer in het schildersbedrijf en laten hem in 1833 op veertienjarige leeftijd opleiden tot huisschilder welk beroep hij een aantal jaren uitoefent. Hij gaat zich later toeleggen op decoratie schilderen, eerst in 1835 bij Abraham van Eldik, een Rijswijkse rijtuigschilder en een jaar later in 1836 bij de Rotterdammer Gerrit Malley. Deze rijtuigschilder is ook kunstschilder, gespecialiseerd in het verfraaien van interieurs. Het technisch niveau van Arij is dusdanig dat hij tekenles gaat geven op de Vlaardingse parochiale school onder hoede van de predikant. Er is helaas zeer weinig te vinden over het onderwijs in Vlaardingen in deze periode, zo ook over deze school. Na 1841 richt Arij Pleijsier zich geheel op het kunstschilderen. In 1842 gaat hij naar Den Haag en woont in de Schoolstraat. Een jaar later komt Johan Barthold voor een tweede keer in Den Haag wonen, nu op de Amsterdamsch Veerkade op tien minuten lopen vanaf de Schoolstraat.¹³⁸ Arij blijft autodidact en er zijn geen banden gevonden met andere kunstenaars in Den Haag, zeker niet met het groepje rond Schelfhout waar Johan Barthold zijn plek zal vinden. Arij volgt wel in het seizoen 1845-46 een

---

¹³⁵ Uit 'Beschrijving op het springen van het Kruidmagazijn genaamd Stoelemat te Bergen op Zoom', bij T. C. Hoffers, Rotterdam 1831 (Rijksmuseum object nummer RP-P-OB-88.393).

¹³⁶ Een gedetailleerde beschrijving van de schade in de Lievevrouwestraat wordt gevonden in J.L.C Weyts – De Lievevrouwestraat , zes eeuwen stadsstraat in Bergen op Zoom.

¹³⁷ Informatie betreffende Arij Pleijsier is in hoofdzaak ontleend aan de publicatie van Jeroen ter Brugge, Zeeschilder Arij Pleijsier.

¹³⁸ De eerste periode was eind 1837 tot medio of eind 1838.

studie 'groot pleister' aan de 's-Gravenhaagsche Teekenacademie.¹³⁹ Een merkwaardige keuze, er is in zijn verdere ontwikkeling niets aan te wijzen wat deze keuze verklaart.¹⁴⁰

Met betrekking tot de Vlaardingse predikant onder wiens hoede Arij Pleijsier tekenles geeft komen we direct uit bij dominee Arend Hazeu die predikant in Vlaardingen is van 18 oktober 1829 tot zijn overlijden 15 januari 1842. Dominee Hazeu is een goede bekende van de familie Jongkind en getuige bij het huwelijk van hun Leentje met Jan Coenraad Smeltzer. Dominee Hazeu heeft dan een zoon Arend Cornelis Hazeu, geboren 1826. Deze zal later ook kunstschilder worden. Als kunstenaar komen Jongkind, Hazeu, en Pleijsier elkaar tegen op een expositie in Amsterdam in 1856 waar ze elk een werk inzenden.¹⁴¹ De catalogus vermeldt:

Jongkind, te Rotterdam	Een Landschap met Stoomfabrieken bij Maneschijn.
A. C. Hazeu, te Haarlem	Een Landschap aan den Doorwerth.
A. Pleijsier, te Amsterdam	Het onder zeil gaan van een Franschen visscher.

Een prominent persoon in Vlaardingen is Pieter Kikkert.¹⁴² Deze is geboren te Leiden op 16 september 1775, overleden te Vlaardingen 27 november 1855. Hij is dus een leeftijdgenoot van Gerrit Adrianus Jongkind (geb. 1776). Pieter Kikkert komt rond 1810 naar Vlaardingen om als boekhouder in dienst te treden van de rederij en haringhandel Hoogendijk, Betz & de Willigen. In 1814 treedt hij toe tot het gemeentebestuur in de functie van Gemeenteontvanger (penningmeester van het stadsbestuur). Pieter Kikkert heeft niet alleen alom geroemde boekhoudkundige kwaliteiten maar is ook zeer actief op het cultureel vlak.¹⁴³ In zijn geboorteplaats Leiden neemt hij, naast zijn opleiding aan de Franse school, lessen in tekenen en etsen aan de Leidse Academie. Hij gaat aan de slag als 'teekenmeester' en publiceert in 1798 een leerboek over tekenkunde voorzien van door hem gemaakte etsen. Er zijn meerdere werken en schetsboeken van Pieter Kikkert bekend. In 1816 liquideert de firma Hoogendijk, Betz & de Willigen en Pieter Kikkert wordt in 1817 aangesteld bij het College van de Grote Visserij, nog steeds naast zijn functie als Gemeenteontvanger. Het is in deze hoedanigheid dat hij kennis moet hebben gemaakt met de familie Jongkind als deze zich in 1821 in Vlaardingen vestigen. In later jaren worden ze nagenoeg burens. Kikkert verhuist ergens tussen 1821 en 1830 naar de Hoogstraat, adres Wijk E-6, waar op het adres Wijk E-2 de familie Pleijsier woont. De familie Jongkind woont in ieder geval in 1833 tot aan het vertrek naar Gouda rond april 1834 op het adres Wijk E-3. Directe verbanden kunnen niet worden aangetoond, maar het is wel heel toevallig, jochies die gaan tekenen en een ervaren tekenmeester met kennis van het etsen als buurman. Het is dus zeer aannemelijk dat Pieter Kikkert de eerste leermeester is geweest van Johan Barthold Jongkind.

---

¹³⁹ Haags Gemeentearchief, archieftoegang 0058-01 Academie van Beeldende Kunsten, 217-289 Naamlijsten van de leerlingen, 1839-1858.

¹⁴⁰ Uitspraak Jeroen ter Brugge die verbaasd was over deze ontdekking.

¹⁴¹ Catalogus van de Tentoonstelling van schilder en andere kunstwerken van levende meesters in de kunstzalen der Maatschappij Arti et Amicitiae ten behoeven van het Weduwen- en Weezenfonds, Amsterdam 1856.

¹⁴² Medio september 2019 werd een tentoonstelling over Pieter Kikkert geopend in het Stadsarchief Vlaardingen. De hier gegeven informatie is grotendeels gebaseerd op de documentatie behorende bij deze tentoonstelling en de getoonde voorwerpen zoals boeken en tekeningen van Pieter Kikkert.

¹⁴³ Informatie over Pieter Kikkert is onder andere te vinden in het archief Erfgoed Leiden en Omstreken. Zo publiceert hij *Moderne Rarekiek*, vers op rijm met tekeningen, onder de schuilnaam Petrus Dathenus secundus voor het dichtgenootschap De Democriet (1795-1799).

Vertrek naar Gouda

Op 22 oktober 1833 overlijdt op 37-jarige leeftijd de plaatselijke belastingontvanger in Gouda, Arnoldus Wilhelmus Adrianus van Tets. Gezien zijn leeftijd zal het overlijden van Tets onverwacht zijn en er is per direct een vacature te vervullen. De acute nood wordt opgelost door het aanstellen van Machiel Marinus Adrianus Hijmans als interimair, voor rekening van de weduwe Van Tets (Helena Anna Maria Verbeij¹⁴⁴) zoals bij de opmerkingen staat in het betreffend register van de belastingdienst.

Wellicht op basis van anciënniteit kwalificeert Gerrit Adrianus Jongkind zich voor promotie. Gouda is een post van veel groter belang dan Vlaardingen in termen van belastinggelden die de ontvanger moet innen. Dit houdt in een significante verbetering van het inkomen, dus is dit een aantrekkelijke optie. Hoe significant de stap financieel is kan worden opgemaakt uit de borgtocht die wordt gesteld op fl. 11340. Hoe dit bedrag in de praktijk werd opgebracht is niet verder onderzocht. Er is sprake van een hierop betrekking hebbende notariële akte van notaris J. Muller de la Faille te Rotterdam. Ter vergelijking, de borgtocht in Vlaardingen per 31 augustus 1825 was fl. 2940. Het verschil met Gouda is bijna een factor vier.

Begin 1834 worden in het lidmatenregister van de Nederlands Hervormde Kerk te Vlaardingen de volgende gezinsleden uitgeschreven: Gerrit Adrianus, Maria, en Jacobus. Mogelijk was het plan dat deze eerder naar Gouda zouden vertrekken en dat moeder met Johan, Gerrit en Willem al dan niet tijdelijk achter blijft. Dit plan krijgt echter geen uitvoer want op 12 februari 1834 komt Maria onverwacht te overlijden in Vlaardingen.¹⁴⁵ In de loop van 1834 vertrekt de familie alsnog naar Gouda. Dat is te zeggen, in het lidmatenregister van Nederlands Hervormde Kerk in Gouda worden in januari 1835 ingeschreven Gerrit Adrianus, Wilhelmina en Jacobus als komende uit Vlaardingen.¹⁴⁶ Gerrit, Johan en Willem zijn nog geen belijdend leden en worden dus niet in dit register genoemd. Uit de registers van de belastingdienst kan worden opgemaakt dat Gerrit Adrianus Jongkind rond juni-juli 1834 daadwerkelijk in Gouda aan de slag gaat. In het register van de belastingdienst betreffende Vlaardingen staat per ultimo mei 1834 het ophouden der gestie (ambtsuitoefening) wegens benoeming in Gouda. In Vlaardingen wordt hij opgevolgd door Johannes Ambrosius Maas die dan een borgtocht van fl. 1860 moet voldoen. Dit is aanzienlijk minder dan de fl. 2940 die Gerrit Adrianus Jongkind moest storten, hetgeen kan duiden op een teruggang in de Vlaardingse economie.

In Gouda woont op dat moment een oude bekende, Jacobus Gerrit Hillebrand Washington, die op 29 maart 1808 in Bergen op Zoom zijn geloofsbelijdenis aflegde, een dag na de geloofsbelijdenis van Maria Jongkind in dezelfde Nederduits Gereformeerde kerk. Washington is op 25 mei 1815 in Brielle getrouwd met Wilhelmina Dorothea Lux, de zuster van artillerie officier Johan Hendrik Lux . Hier komen onverwacht een aantal lijnen samen.

---

¹⁴⁴ Helena Anna Maria Verbeij wordt op 30 april 1834 ingeschreven in Breda. Bron: Lidmaten NH Breda 1821-1850, attestatie ingekomen van Gouda. Stads Archief Breda inventarisnummer 141, blad 177r.

¹⁴⁵ Overlijdensakte in het Stadsarchief Vlaardingen.

¹⁴⁶ Archief Hervormde Gemeente Gouda. Brief met informatie aan de heer Louis J. Out d.d. 21 september 1999. Kopie in het archief Vlaardingen (map Jongkind).

Gouda

De latere verbanden tussen Gouda en Den Haag

Hoewel het verblijf in Gouda van korte duur zal zijn zullen hier zich hier twee gebeurtenissen afspelen die bepalend zijn voor de toekomst. Ten eerste het schoolincident waarna Johan zijn vader tracht te overtuigen dat het zijn enige ambitie is om kunstschilder te worden, en ten tweede, kort daarop, het overlijden van Gerrit Adrianus Jongkind. Zo'n jaar na dit overlijden zal Johan voor een eerste periode naar Den Haag vertrekken om bij Andreas Schelfhout in de leer te gaan. Dit laatste moet met zorgvuldigheid zijn voorbereid. Maar door wie?

Belangrijke informatie wordt gevonden in de brief van moeder Jongkind van 12 november 1837. Hierin spreekt zij haar dankbaarheid uit jegens die 'goede mijnheer Noot en mijnheer Melchers' die zo goed hebben geholpen. Het spijt haar dat zij zowel 'mijnheer Schelfhout als mijnheer Noot' niet kent. Johan moet haar complimenten maar overbrengen. Aan het eind van de brief vraagt zij Johan niet te vergeten om bij meneer Burnier langs te gaan en hem van haar te groeten.¹⁴⁷ Conclusie: moeder kent Melchers en Burnier, zij heeft Noot en Schelfhout nog niet ontmoet. Deze namen moeten aan elkaar zijn te koppelen.

Jean Frederic Burnier is rond deze tijd in Den Haag 'griffier ter kamer van burgemeester en wethouders' en moet dus een bekende zijn geweest van de familie Jongkind. Binnen het Haagse ambtenarenapparaat heeft hij als collega's de stedelijk ontvanger Jean Louis Theodore Constantin van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh, en Maximiliaan Wilhelm Carel Melchers, klerk voor de directe belastingen ter Stads-Secretarie. Melchers is een huisvriend van Andreas Schelfhout. Dit alles blijkt een kleine cirkel. Jean Louis Theodore Constantin van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh blijkt ook de oom van de overleden belastingontvanger in Gouda, Arnoldus Wilhelmus Adrianus van Tets, en wel via diens moeder Johanna Maria Baldina van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh.

Melchers is ook prominent lid van de Evangelisch Lutherse Kerk in Den Haag met toentertijd circa 3000 leden in Den Haag. Melchers is een van de Kerk-Rentmeesters, lid van de 'Groote Kerkeraad', en een van de regenten van het Luthersch Weeshuis. Zijn schoonzuster Catharina Elisabeth Werthmüller is een van de regentessen van dit weeshuis. In Gouda zijn rond 300 personen lid van de Evangelisch Lutherse Kerk, waaronder stadsdokter Frederik Büchner, de latere vriend van Gerrit Adrianus Jongkind, en Wilhelmina Dorothea Lux, de vrouw van Jacobus Gerrit Hillebrand Washington, sinds eind 1832 directeur van de posterijen in Gouda en een oude bekende van de familie Jongkind uit Bergen op Zoom.

Maar hoe past 'meneer Noot' hierin? Victorine Hefting kwam tot de conclusie dat het hier moest gaan om 'Marcus Cohen zich noemende Marcus van der Noot', een Joodse koopman uit 'De Buurt', de straten tussen het Spui en de Wagenstraat in Den Haag. De verbindende naam blijkt Lux. *(Maar er blijkt ook een G. Noot die het zeer wel zou kunnen zijn. De twee mogelijkheden zijn onderzocht. De conclusie is: het blijft onduidelijk. Dit staat echter los van de bewezen contacten tussen Lux en Den Haag.)*

Wilhelmina Dorothea Lux en haar broer Johan Hendrik Lux zijn geboren en opgegroeid in Den Haag. Johan Hendrik Lux zal carrière maken als officier bij de artillerie. Johan Hendrik Lux, dan in zijn functie

---

¹⁴⁷ Zij schrijft Binnier maar uit context en latere brieven concludeerde Ab Küchler al dat het moet gaan om Jean Frederic Burnier.

als kapitein der artillerie, woont op 29 maart 1831 met zijn gezin in de Lievevrouwestraat, dezelfde straat waar de familie Jongkind woonde rond 1813. Die middag om één uur ontploft in de wal bij de Londonsche Straat het kruitmagazijn Stoelemat. Het huis waar de familie Lux woont ligt vlak bij het ontplofte magazijn en er is grote schade aan de inboedel. Diezelfde middag, om vier uur, overlijdt zijn dochter, de twaalf en een half jarige Marie Caroline Louise Lux. Dit zal allemaal bekend zijn binnen de familie Jongkind.

Op 21 februari 1833 wordt Johan Hendrik Lux benoemd tot majoor en artillerie-commandant in Brielle. Hij treft daar Marcus Cohen, alias Marcus van der Noot, die daar gelegerd is als kanonnier der 2e klasse. Op 23 februari 1834 wordt Marcus wegens lichaamsgebreken ontslagen uit de militaire dienst. Hij gaat terug naar Den Haag waar hij op 7 mei 1834 trouwt met de 40-jarige koopvrouw Esther Meijer Polak, weduwe van Andries de Beer.

Maar er blijkt nog een andere 'mijnheer Noot', namelijk de controleur der directe belastingen G. Noot. Ook deze kan zijn bedoeld in de brief van moeder.

Voor details en bronvermeldingen zie onder andere de bijlagen:

- Van Tets, Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh, en Burnier;
- Washington, Lux en het verband met Marcus van der Noot;
- Marcus Cohen, alias Marcus van der Noot; en
- G. Noot

Wonen in Gouda

Het is slecht gesteld met de economie in Gouda.¹⁴⁸ De economische groei, die vanaf de jaren twintig elders in Nederland doorzette, blijft in Gouda uit doordat de 'oude' bedrijfstakken die de economie domineren, producten maken die steeds minder afzet vinden. Een zeker herstel zet zich pas in rond 1845 onder andere door modernisering waaronder de introductie van stoomkracht. Maar dan is de familie Jongkind al lang weer weg.

De tweedeling binnen Gouda in de eerste helft van de negentiende eeuw is absoluut, maar geldt dit ook niet voor andere steden? Rijkdom en welvaart naast grauwe, uitzichtloze armoede. De armen worden opgevoed tot soberheid, spaarzaamheid, godsdienstzin, en werkzaamheid. Zij zijn afhankelijk van de hoger geplaatsten in de maatschappij die hen in leven houden. Gerrit Adrianus Jongkind staat als belastingontvanger aan de goede kant van de lijn, bij de hoger geplaatsten. Hij vervult een belangrijke rol want de gemeentelijke inkomstenstroom bestaat voor 60-70% uit accijnzen en andere indirecte belastingen. Deze laatste zijn hoofdzakelijk heffingen voor het gebruik van gemeentelijke voorzieningen, zoals brug-, kaai- en havengelden.

Men mag dan wel relatief hoog op de maatschappelijke ladder staan maar met een aspect heeft iedereen te maken, de in toenemende mate verergerende vervuiling van de steden en verslechterende hygiënische omstandigheden. Stadsdoctor Büchner schrijft daarover

De menigte van onreinheid en vuilnis, die het doorstroomende water medevoert, is zoo verbazend groot, dat het water, waar het de stad verlaat en door de Gouwe wordt afgevoerd, meer naar eenen vloeibaren bagger dan naar water gelijkt. Ondragelijk is de stank van deze uitbaggering, vooral in de nauwe kanalen en zijlen, welke op vele plaatsen onder en tusschen de woonhuizen heenloopen, en dienen om de uitwerpselen der ingezetenen op te vangen.

---

¹⁴⁸ Voor de beschrijving van Gouda is gebruik gemaakt van de publicatie Duizend Jaar Gouda – een nieuwe stadsgeschiedenis, 2002, uitgave van Historische Vereniging Die Goude <http://www.diegoude.nl/publicaties/duizend-jaar-gouda-digitaal/>

Dit geldt niet alleen voor Gouda. Ook in Vlaardingen kende men het probleem van vervuiling rond de haven. En in Den Haag en Delft is het idem dito. Het is pas in het vierde kwart van de 19^e eeuw dat voldoende effectieve maatregelen worden genomen om dit probleem landelijk op te lossen.¹⁴⁹ Er is een tweetal documenten waaruit kan worden opgemaakt dat de familie in Gouda gaat wonen aan de Turfmarkt, een gracht in het centrum van Gouda, op huisnummer 48.^{150 151} De Turfmarkt is overigens een plek 'op stand'. Hier wonen de notabelen.

Eerste paasdag, zondag 3 april 1836, is een belangrijke dag voor de familie als Gerrit belijdenis van zijn geloof aflegt in de Sint-Janskerk te Gouda.¹⁵²

Johan Barthold in Gouda

Woonde hij wel in Gouda?

Er circuleren verschillende theorieën rond de woonplaats van Johan Barthold in deze periode, allen zeer realistisch. Hij zou kunnen zijn achtergebleven in Vlaardingen, werkzaam voor notaris Verkade, met de familie Kalishoek in de buurt en zijn broer Jan in het nabijgelegen Maassluis. Hij kon ook bij zijn broer in Maassluis kunnen zijn gaan wonen en daar voor notaris Reeser zijn gaan werken. Maar in dat geval zou hij als zodanig in het bevolkingsregister van Maassluis moeten staan.

Duidelijkheid wordt echter verschaft door zijn latere schoonzuster Jeannet Gramberg in haar brief van 17 oktober 1893 gericht aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk waarin zij schrijft

..... later heeft hij (Johan Barthold) in Gouda gewoond daar de oude heer was overgeplaatst .....¹⁵³

Ook Louis-Adolphe Poitout geeft deze duidelijkheid

..... Son enfance se passa à Lattrop, à Vlaardingen et à Gouda .....

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat Poitout in theorie dit kan hebben opgemaakt uit het artikel van Pieter Haverkorn van Rijsewijk gepubliceerd op maandag 23 oktober 1893 in het Rotterdamsch Nieuwsblad. Maar in dat geval is hij niet door Jules Fesser gecorrigeerd. (Zie het volgend hoofdstuk voor de relatie tussen Louis-Adolphe Poitout en Jules Fesser.)

---

¹⁴⁹ Onder andere beschrijvingen door Auke van der Woud.

¹⁵⁰ Archief Hervormde Gemeente Gouda. Brief met informatie aan de heer Louis J. Out d.d. 21 september 1999. Kopie in het archief Vlaardingen (map Jongkind).

¹⁵¹ Extract uit de Minuten van het Vrederegert, Kanton Gouda, District Rotterdam, Provincie Zuid-Holland. In de aanhef staat ..... opgemaakt ten Huize van hierna te noemen Requirante op de Turfmarkt wijk K no. 48.

¹⁵² Archief Hervormde Gemeente Gouda. Brief met informatie aan de heer Louis J. Out d.d. 21 september 1999. Kopie in het archief Vlaardingen (map Jongkind).

¹⁵³ Rijksprentenkabinet dossier RP-D-2017-474.

Het schoolincident

Na het overlijden van Johan Barthold Jongkind in 1891 start Louis-Adolphe Poitout met het schrijven van een boek over het leven en werken van Johan Barthold. Poitout werkt aan het manuscript van 1893 tot ongeveer 1910.¹⁵⁴ Poitout is een vriend van de familie Fesser en het is duidelijk dat veel informatie komt van Jules Fesser die Johan Barthold vanaf 1861 kent. De ultieme bron van het verhaal moet Johan Barthold zelf zijn geweest. Het gaat als volgt.

Johan is 17 jaar oud als een ongerijmdheid de schoolklas waarin hij zit verstoort. De leraar kijkt Johan Barthold hierop aan en geeft hem een klap. Hierop neemt deze het besluit de school te verlaten en tracht zijn vader ervan te overtuigen dat het zijn enige ambitie is om kunstschilder te worden.¹⁵⁵

Volgens het verhaal reageert zijn vader niet direct enthousiast.

Gezien de aangegeven leeftijd van Johan moet het incident zich hebben afgespeeld in Gouda, maar op welke school? De Latijnsche school valt af. In registers met namen van leerlingen valt Johan niet te bespeuren, in tegenstelling tot bij verassing zijn broer Willem waarvoor wordt gevonden 'Anno 1834 post examen aestivum, Guilielmus Jongkind, natus Vlaardingen, 13'. Oftewel, Willem Jongkind, geboren te Vlaardingen, 13 jaren oud, is na het zomer examen ingeschreven als leerling. De naam van Willem wordt in diverse stukken genoemd zoals het uitreiken van een 'getuigschrift aan W. Jongkind voor zijne vorderingen in de N. Geschiedenis'.¹⁵⁶ Een mogelijkheid voor Johan blijft de Franse school, maar hiervan is geen archiefmateriaal uit deze periode gevonden.¹⁵⁷

Anthonie Jacobus van Wijngaerdt.

Er is over Johan Barthold in Gouda wel niets te vinden maar het is voor de hand liggend dat hij kennis maakt met kustenaars die op dat moment in Gouda werkzaam zijn, zoals Anthonie Jacobus van Wijngaerdt. Een brief van broer Koos van 6 juni 1851 bevat daaromtrent een interessante passage. Broer Willem is op bezoek in Maassluis en beide zijn op zaterdag 31 mei naar Den Haag gewandeld om aldaar een schilderijtentoonstelling te bezoeken. Dat is dan wel 4½ uur lopen, en dan moet je ook weer terug. Koos schrijft (lichtelijk teleurgesteld?) dat er geen werken van Johan of Schelfhout hingen maar wel ander stukken uit Parijs. Hij noemt de namen van Garneraij, Lanoe, en Lapito. Koos vervolgt zijn opsomming met een aantal Nederlandse schilders waarvan de namen kennelijk van

---

¹⁵⁴ Handgeschreven manuscript in Bibliothèque nationale de France.

<http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40368735r>

¹⁵⁵ In de hoofdtekst van het manuscript staat

Déjà, a la âge de 17 ans, quand il quitta l'école d'un coup de tête, le jeune homme avait employé tout son éloquence à convaincre son père que son unique ambition était d'être peintre. Mais satisfaction immédiate n'avait pas été accordée, bien que la cause eut été plaidée avec chaleur et conviction.

In een voetnoot staat

Je vois encore Jongkind, vieillard a barbe blanche, nous racontant dans une réunion iut ive cette anecdote; sou rire était si franc, si communicatif qu'il nous gagnait tous de proche en proche, et son recite était si drôle que nous ne pouvions nous défendre d'une hilarité contagieuse. Je me contente de dire qu'une incongruité avait trouble la classe et que l'élève Jongkind, attirant l'attention du maitre plus particulièrement qu'un autre, futé battu. De la une résolution inébranlable de ne plus retourner à l'école. Ce n'est doué pas encours d'une visite a un musée que l'intention lui vint demeuré peintre; elle prit corps en cette occurrence.

¹⁵⁶ Bronnen: Streekarchief Midden-Holland; 0183 Archief van (de scholarchie van) de Latijnse school, later (het college van curatoren) van het Coornhert Gymnasium te Gouda, 1581-1967, 1581-1967

0183.4 Resolutieboeken 1826 – 1858;

0183.15 Lijsten van leerlingen, 1769 - 1850, en van uitgereikte prijzen, 1838 - 1850, 1769-1850.

¹⁵⁷ Ook in het archief te Vlaardingen is geen documentatie van scholen uit die tijd. Het valt dus niet vast te stellen of, en zo ja, welke studie Johan Barthold volgde.

interesse moeten zijn voor Johan. Hij noemt de namen van Kuytenbrouwer, Arij Pleijsier, Leickert¹⁵⁸, Rochussen, en Van Wijngaerdt 'te Gouda'.¹⁵⁹ Waarom zou je heel specifiek 'Van Wijngaerdt te Gouda' noemen zo'n 15 jaar nadat de familie Gouda heeft verlaten? Er is een conclusie die zich opdringt, Johan kent Van Wijngaerdt. Nog een stap verder, zou Johan les hebben gekregen van Wijngaerdt of met hem hebben samengewerkt? Dit zou wel heel goed in het verhaal passen. Samen met Arij Pleijsier in Vlaardingingen onder begeleiding van Pieter Kikkert tekenvaardigheden ontwikkelen (voor 1835), bij Van Wijngaerdt in Gouda schilderen leren (1835 – 1836), en vervolgens bij Schelfhout in Den Haag verdere studie van eind 1837 tot medio 1838.

Het overlijden van Gerrit Adrianus Jongkind en de gevolgen

Op 8 juli 1836 overlijdt Gerrit Adrianus Jongkind. In de Haarlemse Courant en de Rotterdamsche Courant (beide) van 12 juli verschijnt de volgende advertentie:

Heden overleed alhier, in den ouderdom, van ruim zestig jaren, mijn hartelijk geliefde Echtgenoot, GERRIT ADRIANUS JONGKIND, in leven Ontvanger der Directe belastingen en Accijnsen. Eene langzame verzwakking maakte een einde aan zijn werkzaam en voor mij en mijne Kinderen zoo belangrijk leven. Gouda, 8 Julij 1836. W. J. van der BURGHT, Wed. Jongkind.

Koos zal na het overlijden van zijn vader de functie van ontvanger tijdelijk waarnemen.¹⁶⁰

Op 19 juli 1836 wordt de voogdij geregeld over de dan nog minderjarige kinderen Gerrit Adrianus, negentien jaren oud, Johan Barthold zeventien jaren oud en Willem Jacob Marinus Jongkind die de ouderdom van ruim veertien jaren bereikt heeft.¹⁶¹ De zaak dient voor het Vrederegert, Kanton Gouda. Het is wettelijk voorschrift dat er voor vaders- als voor moeders zijde drie vertegenwoordigers zijn. Voor vaders zijde zijn dit Johannes, Jacobus en bij gebreken van verdere bloedverwanten van vaders zijde, Gerhard van Warmelo, predikant bij de Hervormde Gemeente binnen de Stad Gouda; en voor 's moeders zijde zijn dit Gerrit van der Burght, smid aan de Nieuwenhoorn, oom van de minderjarigen, en mede bij gebreken van verdere bloedverwanten van moeders zijde, Willem Frederik Büchner, Medicinae Doctor en Lid van den Stedelijke Raad dezer Stad (Gouda), en Jacobus Gerrit Hillebrandt Washington, Directeur van de Brievenposterijen (in Gouda). De akte vermeld verder dat de personen welke niet tot de bloedverwanten horen de heer Gerrit Adrianus Jongkind zeer wel en gemeenzaam hebben gekend. Met volstreckte meerderheid wordt (naast moeder als natuurlijke voogdes) benoemd als toeziend voogd Johannes Jongkind, (dan) Commies van de tweede klasse bij de Rijksbelastingen te Maassluis.

---

¹⁵⁸ Dat Johan Barthold Jongkind ook bevriend was met Leickert weten wij uit een passage in de brief van moeder aan Johan van 21 december 1848 waarin zij schrijft "Ik vind het zo gezellig met uwe bekende vrienden zoals de heer Lijkers (Leickert) en Rogges (Rochussen)".

¹⁵⁹ Anthonie Jacobus van Wijngaerdt, Rotterdam, 27 juni 1808 - Haarlem, 3 februari 1887. Hij volg op 29 juli 1834 Cornelis Borsteegh op als stadstekenmeester te Gouda. Hij blijft deze functie ruim 20 jaar vervullen en woont tot in 1861 in Gouda. Zijn benoeming staat gedocumenteerd in een brief van 10 september 1834 van de Secretaris der Stad Gouda aan 'den heer Stedelijk ontvanger'. Deze brief bevindt zich in het Streekarchief Midden-Holland. Toegang: gemeentelijke belastingen 2.08.1 dossier 2757.

In dit archief bevindt zich ook een (dun) dossier met stukken betreffende de stadstekenschool 1820-1899. Het dossier bevat een leerlingenlijst uit 1822 en verder vooral kwitanties uit de periode 1819-1825 en na 1856.

¹⁶⁰ Zie onder andere de familieraad van 14-09-1836 inzake de aanvaarding van de nalatenschap. In de akte staat vermeld 'Jacobus Jongkind, waarnemende ontvanger bij de directe belastingen en accijnsen'.

Microfiches in SAMH Inventarisnummer, 28 Nadere toegang 1240.

¹⁶¹ Extract uit de Minuten van het Vrederegert, Kanton Gouda, District Rotterdam, Provincie Zuid-Holland.

Koos blijft de functie van waarnemende ontvanger bij de directe belastingen en accijnzen vervullen tot ultimo 1836. Dan wordt een definitieve vervanger aangesteld in de persoon van Antoine Auguste de Salengre die de functie van ontvanger al enige jaren uitoefent in Maassluis. Het moet dan ook een goede bekende zijn de familie uit de tijd dat zij in Vlaardingen woonden. Maar de band kan zelfs nog veel ouder zijn. De familiebanden van De Salengre gaan terug naar Wouw en Bergen op Zoom.

De familie verlaat Gouda

Moeder gaat met Johan begin/medio 1837 naar Maassluis.¹⁶²

Op 30 maart (1837) wordt Koos uitgeschreven in het register van de Hervormde Gemeente te Gouda als vertrekkende naar Rotterdam. Hij woont dan in Gouda aan de Oosthaven.¹⁶³ Hij komt uiteindelijk pas in 1842 vanuit Rotterdam naar Maassluis. Er valt in Rotterdam vooralsnog niets over hem te vinden maar er is een aanwijzing in een brief die Koos op 5 juni 1851 aan Johan zal schrijven. De relevante passage luidt:

De hoofdinspecteur Grobbee uit Den Haag is benoemd als ontvanger te Rotterdam, in plaats van de heer Van Reede. Ik heb een brief geschreven om, als dat mogelijk is, in mijn vorigen werkkring op het 2e kanton aangesteld te worden. Ik hoop op een door mij gewenste reactie.

Uit informatie in diverse jaarboekjes van de belastingdienst kan worden opgemaakt dat de genoemde personen in hun functie van ontvanger op hun kantoor een aantal boekhouders hadden. Het is zeer wel mogelijk dat Koos deze functie van boekhouder vervult gedurende de periode 1837-1842.

Willem komt in de loop van 1838 naar Maassluis. Het is niet bekend of hij langer in Gouda is gebleven of nog elders heeft gewoond.

Gert komt in begin 1838 naar Maassluis. Maar in haar brief van 12 november 1837 aan Johan (die dan in Den Haag verblijft) schrijft moeder:

Gert heeft ook naar mij en Willem geschreven. Gert is zeer wel schrijft mijn broer en met kerstmis komt Gert met oom Jan naar hier en dan zal men verder horen.

Hieruit kan worden opgemaakt dat Gert op dat moment verblijft bij zijn oom Johannes van der Burght in Hoeven, waar deze zadelmaker is. Enige voorzichtigheid is hier op zijn plaats. Het lijkt het meest waarschijnlijke scenario maar het blijft een interpretatie. Oom Jan zal op 4 november 1838 komen te overlijden. Daarna zal Gert hoofdzakelijk verblijven bij zijn oom Gerd, smid in Nieuwenhoorn en echtgenoot van smiddin en eigenaresse van de smederij: Trijntje van der Horde.

---

¹⁶² Maassluis heeft als een van de eerste gemeenten in Nederland een bevolkingsregister ingevoerd. Dit is geheel in stand gebleven en op microfiche raadpleegbaar in het archief Vlaardingen Maassluis. Het register geeft ruwweg aan wanneer personen de binnen de gemeente zijn komen wonen en zijn vertrokken. Regelmatig gingen 'opschrijvers' de huizen langs op wijzigingen te noteren. De datum van opschrijving in het register kan (en zal in vele gevallen) afwijken van de exacte datum van een mutatie.

¹⁶³ In het Stadsarchief Rotterdam is niets over hem te vinden. In het register van vertrekkende lidmaten staat alleen Jacobus Jongkind geregistreerd. De overige familieleden zijn dus nooit uitgeschreven. Vergeten?

Maar wie regelden het allemaal in Den Haag?

Voor Johan is Maassluis in eerste instantie begin 1837 een korte tussenstop. Een paar maanden later zal hij naar Den Haag vertrekken voor zijn eerste lessen bij Andreas Schelfhout. Dit alles zal toch moeten zijn voorbereid. Het is niet aannemelijk dat Johan zomaar met goed geluk bij Schelfhout aanklopt met de mededeling dat hij kunstschilder wil worden. Volgens Poitout was Johan 17 jaar toen hij na het schoolincident met deze boodschap naar zijn vader ging. Aannemende dat dit correct is dan heeft het incident zich voorgedaan kort voor het overlijden van Gerrit Adrianus Jongkind. Deze zal zich mogelijk al ziek hebben gevoeld want de overlijdensadvertentie spreekt van een 'langzame verzwakking'. Met wie zou vader hebben kunnen overleggen, wie kan na diens overlijden een en ander geregeld hebben zodat Johan naar Den Haag kan verhuizen en bij Schelfhout in de leer kan gaan? Voor de hand liggend is de bemiddeling en hulp van de vrienden en bekenden in Gouda en Den Haag: de familie Lux, Melchers, Burnier of Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tulling. Hier tekent een mogelijk scenario zich af. Op voorspraak van Wilhelmina Lux of doctor Frederik Büchner, of beide, ondersteund door een aanbeveling van Wijngaardt en met een aantal voorbeelden op zak komt Johan via Melchers wel bij Schelfhout binnen. Zijn broer Jan weet ook de weg in Den Haag gezien diens tijd daar doorgebracht als korporaal van de Nationale Militie. Maar wie is 'meneer Noot' over wie moeder het zal hebben in haar brief van 12 november 1837? Victorine Hefting suggereert dat hier mee wordt bedoeld Marcus van der Noot, helaas zonder hiervoor een bron aan te geven. Lang leek hij de enige kandidaat, maar er blijkt ook een zekere G. Noot.

Alle gevonden verbanden kunnen worden gevonden in de bijlagen. Conclusie: het is allemaal familie, vriend of collega en het is duidelijk dat er veel verbanden zijn geweest tussen Gouda en Den Haag. Maar wie nu wat heeft gedaan in de voorbereiding van Johans eerste verblijf in Den Haag bij Schelfhout blijft onbekend.

De financiële situatie binnen de familie Jongkind

Uit de rest van het verhaal blijkt duidelijk dat de familie Jongkind het financieel moeilijk krijgt. Mocht er nog geld in kas zijn op het moment dat Gerrit Adrianus overlijdt dan zal dat snel verdampen en wellicht was er helemaal geen financiële buffer. De eventuele penningen uit de erfenis van Adriaan Baks zullen waarschijnlijk al lang zijn verdwenen. Er is ook geen spoor van een noemenswaardige erfenis uit Oost-Indië. Hoe de leningen aangegaan in Vlaardingen, en latere in verband met de bij de functie van ontvanger behorende borgstelling in Gouda, zijn afbetaald is niet bekend. De registers van de belastingdienst melden dat quitus (kwijting, décharge) wordt verleend 4 oktober 1839. Of dit alles zonder financieel nadeel is geschied is onbekend.

Moeder Jongkind krijgt een pensioen.¹⁶⁴ Er is een document waarin de verrekening van een opgenomen voorschot wordt bijgehouden. Hierin staat vermeld dat het pensioen over januari 1842 bedraagt zes en zeventig gulden, negen en vijftig en een halve cent. Dit komt neer op een jaarbedrag van fl. 919,14. Het blijkt onmogelijk om hiervan de dan realistische koopkracht te bepalen. Er zijn studies over dit onderwerp te vinden maar deze zijn verre van duidelijk. Als vergelijk kan worden gekeken naar het traktement van Smeltzer die als predikant in Klaaswaal per jaar fl. 700,= ontvangt waarbij wel moet worden meegewogen dat hij vrij in de pastorie kan wonen.

Al met al lijkt het dat moeder met het pensioen moet kunnen rondkomen maar er zijn de nodige tegenslagen en er gaan er nog meer komen. Met name Gert zal een blijvende kostenpost zijn. Of hij bij zijn oom in Nieuwenhoorn verblijft, of periodiek bij moeder in Maassluis, of later in de kosthuizen in Engelen en Stokhoek (Sint Michielsgestel), er zal voor zijn verzorging betaald moeten worden. Mogelijk verricht hij werkzaamheden ten compensatie voor kost en inwoning maar veel zal dat waarschijnlijk niet zijn geweest.

Willem gaat weliswaar aan de slag als leerling apotheker maar behoudens kost en inwoning levert dat de eerste jaren verder niets op. Pas als Willem rond 1852 in zijn drogisterij in Utrecht begint zal hij behoorlijke inkomsten gaan genereren.

Hoe Koos het financieel vergaat in Rotterdam is onbekend, er is helemaal niets te vinden over hem in Rotterdam. Maar hij krijgt last van 'ongeluk in zijn hoofd' zoals moeder het omschrijft in haar brief van 5 juni 1849. Hij komt in 1842 naar Maassluis en zal geheel afhankelijk blijven van zijn moeder, en later (in Utrecht) van Willem.

Met Jan en Geertje lijkt het de eerste jaren redelijk te gaan hoewel de functie van Commies slecht betaald en men financieel mede afhankelijk is van de emolumenten, zoals de premies voor verrichte werkzaamheden en aanhalingen (oude term voor in beslagname). Maar rond eind 1841 komt hij in de problemen als hij wordt ontslagen vanwege drankmisbruik. Het lukt hem weliswaar weer aan de slag te komen als commies maar dat zal voor relatief korte tijd zijn. Vanaf rond 1847 gaat het financieel bergafwaarts, Jan is daarna afhankelijk van werk dat hij zo nu en dan toegeschoven krijgt. Geertje verdient wat bij in de huishouding.¹⁶⁵

Omdat hij zo kort na zijn verhuizing naar Maassluis voor studie een periode naar Schelfhout in Den Haag gaat rijst het vermoeden dat dit een bestand plan was waarvoor een potje geld is

---

¹⁶⁴ Een overzicht van en een discussie rond de gecompliceerde pensioenregeling voor belastingambtenaren toentertijd wordt onder andere gevonden in de publicatie Gedenkschrift van de Vereeniging van Kommiezen bij s 'Rijks Belastingen in Nederland 1892-1917; gevestigd te Schiedam.

¹⁶⁵ Er zijn aanwijzingen daaromtrent in de brieven van moeder zoals:

Mijntje is nog in Den Haag bij meneer en mevrouw Barda. Geertje is vier weken geleden naar Mijntje geweest, om met haar dochter de schoonmaak te doen. (Brief van 2 juni 1850).

gereserveerd. Dat potje mogelijk zal beperkt zijn geweest. Dit lijkt een verklaring voor het feit dat deze periode van beperkte duur is geweest. Een andere reden van zijn terugkeer naar Maassluis kan overigens ook gelegen hebben in het feit dat moeder daar alleen woonde na vertrek van Jan en Geertje en hulp nodig had. In Maassluis werkt Johan als klerk bij notaris Reeser en zal enig inkomen hebben verkregen.¹⁶⁶ Daarnaast houdt hij diverse loterijen met als prijs een schilderij. Er zijn een aantal loterijlijsten bewaard gebleven (de meeste helaas ongedateerd). De loten worden voor een gulden verkocht met een maximum van 65-70 intekenaren.¹⁶⁷ Veel van de in deze studie genoemde namen uit Vlaardingen en Maassluis komen voor op deze lijsten zoals Van de Hoeven (van de postwagen?), Willem George Marinus van der Mee, notaris Pieter Verkade, J. Pleijsier, notaris Reeser, apotheker Tischauser, van Büüren van Heijst, en Van Warmelo. Verder een aantal typisch bekende ondernemers zoals Van der Lely, Dirkzwager, en van der Drift. Maar ook de familie wil wel een gokje wagen zoals oom Gerd en zijn broers Jan en Koos. Ook zette Johan zichzelf soms op de lijst, je weet maar nooit, maar of dit nu wel zo eerlijk was? En om een lijst vol te krijgen kon hij kennelijk gemakkelijk langs bij Van der Mee, voor het schilderij voorstellend een havengezicht heeft deze lot één en lot 65 gekocht. Op 29 april 1843 is er waarschijnlijk een laatste verloting in Maassluis en Vlaardingen alvorens Johan naar Den Haag vertrekt. Dit keer is de prijs twee schilderijen voor nog steeds één gulden per lot: Gezicht op Vlaardingen en Gezicht op Maassluis; een afscheid?

Uit de latere brieven vormt zich het beeld van een familie waar binnen men elkaar helpt waar het kan. Maar de algehele trend is wel neerwaarts, stijgende kosten en krimpend inkomen.

---

¹⁶⁶ Gebaseerd op de uitspraak door Charles Rochussen in *Eigen Haard* 1891 nummer 12.

¹⁶⁷ Intekenlijsten in Bibliothèque nationale de France; Dossier Moreau-Nélaton.

Smeltzer en Leentje in Klaaswaal

Jan Coenraad Smeltzer wordt op 14 maart 1830 geïnstalleerd als predikant te Klaaswaal als opvolger van dominee Isaac Hooijkaas die als predikant vertrekt naar Middelharnis. Op zich is dit laatste bijzonder want veel predikanten in Klaaswaal blijven daar tot aan hun emeritaat¹⁶⁸ of overlijden. Een enkele uitzondering daargelaten worden zij weer opgevolgd door een kandidaat, een afgestudeerde theologant (student in de theologie). In de klassenmaatschappij van de 19^e eeuw staan predikanten in hoog aanzien, men behoort tot de notabelen. Dit komt echter niet tot uitdrukking in de traktementen, zeker als het gaat om kleine en relatief armlastige gemeenten. Op zich is dit begrijpelijk, de predikant is in Bijbelse termen een herder, hier behoort bescheidenheid bij. Maar soms is er wat extra's te regelen als gevolg van pure marktwerking, veel vraag, weinig predikanten. Op dit punt heeft Jan Coenraad Smeltzer pech. Relatief veel intelligente jongeren uit de wat lagere klasse hebben de kans gekregen en gegrepen om theologie te gaan studeren. Dit heeft geleid tot een overschot dat tot in de jaren 1850 zal duren.¹⁶⁹ Om een idee te geven over wat soort bedragen het gaat in de traktementen: in Amsterdam is dit fl. 2200 per jaar, in grote steden als Den Haag, Rotterdam en Utrecht fl. 1600-1800 per jaar, maar in Klaaswaal is het niet meer dan rond fl. 700 per jaar, ruwweg hetzelfde als in bijvoorbeeld Vlaardingen en Maassluis.¹⁷⁰ Daarnaast heeft de dienstdoend predikant wel vrije woning in de pastorie. In 1850 werd het leven geleidelijk aan duurder met als gevolg dat de koopkracht van hervormde predikanten afnam, omdat de rijkstraktementen en -emeritaatsgelden niet aan de hogere prijzen werden aangepast. Predikanten met een laag traktement of pensioen hadden de grootste moeite de eindjes aan elkaar te knopen. Het valt niet te achterhalen hoe Jan Coenraad met de gemeente in Klaaswaal in contact is gekomen en hoe het uiteindelijk tot een overeenkomst is gekomen; in ieder geval leidt het tot een beroep en daarop volgende bevestiging op 14 maart 1830.¹⁷¹ Maar daarvoor moet nog wel getrouwd worden, de parochie verwacht een predikant met echtgenote. En dat wordt dus Magdalena Geertruij (Leentje) Jongkind. Voor zijn huwelijk met Leentje komt Jan Coenraad Smeltzer naar Vlaardingen en woont kort bij de familie Jongkind op hetzelfde adres.¹⁷² Het huwelijk wordt gesloten op 2 februari 1830 met als getuigen de Vlaardingse predikanten Johannes Hermanus Gunning en Arend Hazeu, de vader van de latere kunstschilder Arend Cornelis Hazeu (1826-1888). Jacobus (Koos) is getuige voor zijn zus Leentje. Vrij snel na het huwelijk vertrekt het echtpaar naar Klaaswaal waar Jan Coenraad zijn ambt aanvaardt. Binnen de familie wordt Jan Coenraad in het vervolg simpelweg 'Smeltzer' genoemd.

Het gaat in eerste instantie voorspoedig met Smeltzer en Leentje; op 4 mei 1831 wordt hun dochter Marretje Cornelia (Mattje) geboren. Een tweede kind laat op zich wachten maar op 27 maart 1840 wordt Wilhelmina Adriana Magdalena (Mina) geboren. Op 3 februari 1842 wordt Jan Marius Wilhelm

---

¹⁶⁸ Pensionering. De grondwet van 1814 garandeerde via het ministerie van Eredienst dat alle kerken overheidssteun kregen (o.a. voor kerkgebouwen), waarbij de Nederlandse Hervormde Kerk een bevoorrechte positie innam: predikanten ontvingen een rijkstraktement en een rijksemeritaat dat gelijk was aan het laatst verdiende traktement. (Informatie ontvangen van Protestantse Kerk.)

¹⁶⁹ P. van Rooden

¹⁷⁰ J. J. Feuring - Alfabetisch Register der Hervormde en andere Protestantsche Gemeenten in het Koninkrijk der Nederlanden; uitgegeven te 's-Gravenhage door K. Fuhri, 1839.

¹⁷¹ Een hervormde dominee werd beroepen door een gemeente. Als de predikant dat beroep aannam, werd hij 'bevestigd' ofwel 'verbonden' aan de gemeente. Dat betekent dat een bevriende of naburige predikant vooring in de bevestigingsdienst, preekte en de predikant aan zijn nieuwe gemeente bevestigde met gebruikmaking van het bevestigingsformulier voor predikanten. In de middagdienst deed de bevestigde predikant vervolgens 'intrede', waarbij hij voor het eerst preekte voor zijn nieuwe gemeente. Dominees bevestigden elkaar in het ambt, omdat ze allemaal tot de landelijke kerk behoorden en namens deze kunnen optreden. (Informatie ontvangen van Protestantse Kerk.)

¹⁷² Vlaardingen volkstelling van 1830.

geboren, deze overlijdt echter binnen een paar maanden op 14 juli 1842. Op 11 augustus 1843 wordt Jannetta Laurentia Christina geboren, deze overlijdt 18 dagen later. Het verlies van zijn twee kinderen grijpt Smeltzer zeer aan. Ter nagedachtenis schrijft hij een tweetal leerredenen. In de tweede leerreden, ter nagedachtenis aan Jannetta, schrijft hij:

Hoe moet de leeraar thans gefolterd zijn! - Geen wonder, Mijn Heer dat aan mijn oog een traan ontspringt; andermaal is een pand mijner huwelijksliefde eene prooi van het verslindend graf geworden. - Geen wonder, dat mijn huis een klaaghuis is; andermaal eischte de Koning der verschrikking eene rijke schatting van mijne hand.

Smeltzer en Leentje zullen zich nu hoopvol richten op Mattje en Mina.

Klaaswaal op zich is een dorp van niet meer dan 700 inwoners. Het verzorgingsgebied van de parochie strekt zich echter ook uit over de omliggende landerijen in dit hoofdzakelijk agrarisch gebied. Het is wel een arm gebied en velen zijn afhankelijk van financiële ondersteuning vanuit de parochie. De voor een deel van de bevolking slechte sociale omstandigheden zullen tot spanningen leiden. Daarnaast komt er ook een tweedeling in de bevolking als gevolg van de kerkafscheiding van 1834.¹⁷³ Een hoofdrol is hier weggelegd voor een andere theoloog uit Leiden, Hendrik Peter Scholte.

Hendrik Peter Scholte (1805-1868) studeert theologie aan de Leidse Universiteit in de jaren 1829-1832. In maart 1833 wordt Scholte hervormd predikant in de Brabantse dorpen Doeveren en Genderen maar al gauw krijgt hij problemen met het kerkbestuur en gaat met het overgrote deel van zijn gemeente met de Afscheiding mee. Ook in de gemeente Zuid-Beijerland, even ten westen van Klaaswaal, krijgt de Afscheidingsbeweging aanhangers. In april 1836 komen een aantal Afscheidenen samen en kiezen een eigen kerkenraad. Op zondag 28 augustus komt dominee Scholte naar hen toe om in een dienst voor te gaan. Nu ontstaat er een lastige situatie. Omdat de Afscheidenen zichzelf zien als de ware kerk weigeren zij erkenning als afzonderlijk kerkgenootschap aan te vragen. Maar tenzij het een kerkdienst betreft moet volgens de wet voor samenkomsten van meer dan 20 personen toestemming worden gevraagd. Aan deze voorwaarde is niet voldaan en de burgemeester ontbiedt, om de wet te handhaven, een marechausseebrigade uit Numansdorp om deze godsdienstoefening te verhinderen. Tevergeefs, het dorp wordt overspoeld met mensen uit de verre omtrek. Scholte preekt, staande op een boerenwagen, voor ruim 2000 personen. De lokale predikanten zien dit met zorg aan en vrezen een aanmerkelijke benadeling van de kerk- en armenfondsen der Hervormde Gemeente als zo veel leden van hun kerk zich afsplitsen.¹⁷⁴

Scholte heeft nogal zelfstandige opvattingen hetgeen allerlei wrijvingen met andere Afscheidenen tot gevolg heeft. Dit leidt ertoe dat Scholte op de Landelijke Synode van 1840 wordt geschorst. Hij werkte echter onverschrokken voort. Hij voelt zich in Nederland onderdrukt en, getuigend van een grote ondernemingszin, start een wel zeer bijzonder project. In 1846 heeft Scholte door geldinzameling een zodanig kapitaal bijeengekregen dat hij in de Amerikaanse Staat Iowa een groot stuk land kan kopen. In 1847 trekt hij daar met zo'n 800 volgelingen naar toe. Hij noemt de nederzetting Pella, naar de gelijknamige stad waar de Christenen uit Jerusalem bescherming hadden

---

¹⁷³ Aan het begin van de 19de eeuw komt er in de Nederduits Gereformeerde Kerk, later Nederlandse Hervormde Kerk, steeds meer invloed van stromingen die een vrije interpretatie van de Bijbel voorstaan. Tevens verkrijgt de regering steeds meer greep op de kerk, onder meer door het opleggen van een kerkreglement dat de Dordtse Kerkorde uit 1618 vervangt. Deze ontwikkeling levert protesten op door het hele land. Het komt in 1834 tot uitbarsting als een aantal kerken zich afscheiden van de Nederlandse Hervormde Kerk.

¹⁷⁴ <https://www.digibron.nl/search/detail/012f9ca60b0f946a15bdda88/de-afscheiding-in-de-hoekse-waard-ii-beijerland/1>

gezocht gedurende de Joods-Romeinse oorlog uit het jaar 70. Scholte regelt in Pella letterlijk alles, inclusief de oprichting van de Christelijke Kerk.¹⁷⁵ ¹⁷⁶ Overigens moeten om dit alles mogelijk te maken de indianen als oorspronkelijke bewoners het gebied verlaten volgens een traktaat uit 1852, maar dat wordt als volkomen normaal gezien.¹⁷⁷ Na 1850 vertrekken ook vanuit de Hoeksche Waard groepen mensen naar Pella. Zo meldt de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 04-03-1854:

De zucht naar landverhuizing wordt in deze streken algemeen. Ruim 80 personen van hier (Zuid-Beijerland), Klaaswaal en Numansdorp, staan gereed om den 11den Maart naar Noord-Amerika te vertrekken. Jammer maar, dat onder hen zoovele nijvere handwerkslieden zijn. Het meerendeel zal zich naar Pella begeven, om zich daar bij de gemeente van ds. Scholte aan te sluiten.

Al deze sociale maar zeker ook kerkelijke ontwikkelingen zullen Jan Coenraad Smeltzer de nodige zorgen bezorgen. In januari 1849 loopt de spanning zelfs zo op dat hij politiebewaking voor de deur krijgt. Een aantal gealimenterden (behoefte personen) zouden ingevolge een met het plaatselijk bestuur getroffen schikking dat jaar door de diakonie der Hervormde Gemeente worden verzorgd. Deze ondersteuning wordt echter (door onbekende redenen) niet ontvangen waarop zij zich 'van tijd tot tijd bij de predikant vervoegen om van Zijne Eerwaarde ondersteuning af te smeken, van oordeel zijnde, dat Zijne Eerwaarde als president van den kerkenraad, hun lot in handen heeft'. Dit loopt zo uit de hand dat Smeltzer de veldwachter voor de pastorie krijgt om wacht te houden.¹⁷⁸

Dat het in Klaaswaal goed uit de hand kan lopen wordt ook aangetoond door een incident waar Smeltzer weliswaar niet bij betrokken is maar het schetst zijn werkomgeving.¹⁷⁹ In de avond van 9 mei 1850 legt commies der 2e klasse Furnée, met nog twee ambtenaren beslag op een geslachte os waarbij de benodigde (belasting op slachten) papieren niet in orde zijn en schrijft een bekeuring uit. (Naderhand blijkt het om een misverstand te gaan.) Na de inbeslagname in Klaaswaal gaat Furnée met de bekeurde naar Numansdorp om bij de ontvanger te regelen dat met de slacht kan worden doorgegaan onder borgstelling. In de tussentijd hebben betrokkenen het volk dat op de been is gekomen zodanig tegen Furnée opgeruid dat men deze met ongeveer 200 man sterk tegemoet rukt om hem op te wachten bij zijn terugkeer naar Klaaswaal. Bij het treffen komt het tot een handgemeen met rake klappen waarop Furnée zijn pistool trekt en dreigt te schieten op wie hem aanvalt. Op dat moment komt onderwijzer Morre tussenbeide en brengt Furnée naar zijn huis. De menigte omsingelt het huis en bekogelt het zodanig met stenen dat Furnée genoodzaakt is via de tuin te vluchten. Uiteindelijk weet hij weg te komen uit Klaaswaal. Terzijde kan ook nog worden gemeld dat er diezelfde nacht ook nog vier huizen door brand in de as worden gelegd.

Hemelsbreed is de afstand tussen Vlaardingen of Maassluis en Klaaswaal niet meer dan 20 kilometer maar het ligt in de Hoeksche Waard, een eiland in de rivieren delta in het westen van Nederland. Voor familiebezoek moet een deel van de reis per boot en dit maakt het wel wat moeilijker dan slechts een stevige wandeling of een reis per paard en wagen. Er wordt regelmatig bij elkaar

---

¹⁷⁵ <https://gereformeerdekerken.info>

¹⁷⁶ Na verloop van tijd krijgen echter de Afscheidenen in Pella onderling ook weer verschil van mening hetgeen uitloopt op ook daar een kerkscheuring. De Kerk van Scholte verloopt en na zijn overlijden op 25 augustus 1868 te Pella wordt zijn onafhankelijke kerk in Iowa opgeheven.

¹⁷⁷ De Sheboygan Nieuwsbode 8 January 1850.

¹⁷⁸ Het verhaal staat als kennelijk ingezonden stuk in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 22 januari 1849. De manier waarop het is geschreven wekt de indruk dat de schrijver wil vertellen dat 'Zijne Eerwaarde' zich druk maakt om niets en eigenlijk belachelijk handelt. Maar de situatie kan toch wel eens ernstiger zijn geweest dan door de schrijver geschetst.

¹⁷⁹ Verslag in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 15 mei 1850.

gelogeed. Leentje met de kinderen bij oma in Maassluis, en oma, of een van de broers in Klaaswaal. Dat laatste moest wel goed worden afgesproken. Zo werd het door Smeltzer niet op prijs gesteld dat Jacobus een weekje bij zijn zus logeerde terwijl Smeltzer op bezoek was in Bergen op Zoom. Ook Johan Barthold kwam regelmatig langs. Dit is onder andere af te leiden uit de datum van een paar in Klaaswaal gemaakte schetsen maar ook in de brieven van moeder aan Johan zijn er duidelijke aanwijzingen, zoals in haar brief van 2 juni 1850 waarin zij schrijft:

En nu [heb] ik bepaald om als er niets voorvalt en ik gezond mag blijven om op maandag tien juni naar Klaaswaal te gaan dan [...] de maand uit daar te blijven. Vindt u dat ook niet goed voor mij. Johan ik ben er mee opgeruimd. Dus als u soms ook plan hebt om in deze maand naar Holland te komen dan zal ik u bij zuster Leentje verwachten.

Het lijkt dus de gewoonste zaak dat, mocht het bij Johan opkomen die maand nog even langs te komen, hij naar Klaaswaal komt. Hij is daar in ieder geval een goede bekende zoals blijkt uit de brief van Koos van 15 september 1851 waarin deze schrijft:

Tijdens ik te Klaaswaal was heeft Van der Erve ¹⁸⁰ op een middag een tochtje met mij gemaakt. Echt genoeglijk over den Hitsert, Nieuw Beijerland en nog een plaatsje, hij sprak ook nog over u, wanneer gij plan had eens terug te komen.

Het zal dan ook wel weer goed zijn gekomen tussen Johan en Smeltzer. Ach ja, er is in elke familie wel eens. Maar wat er precies gebeurd is vertelt het verhaal niet als moeder aan Johan het volgende schrijft op 27 januari 1847, kort nadat Johan naar Parijs vertrokken is in 1846:

Uwe zuster was met het begin van dit jaar zeer ziek en [water] zwak. Ik hoop dat zij reeds beter zal wezen, ik heb nog geen nader bericht ontvangen. Ik zal van deze week ook weder eens naar Klaaswaal schrijven. Maar lieve Johan ik zou het gelatene van Smeltzer maar voorbijgaan en als mens maar vergeven en hem maar eens zien te schrijven. Wel ik schrijf u als moeder en ik denk altijd maar aan uwe zuster. Want ik geloof als dat het voor Leentje zeer genoeglijk zou wezen eens een brief van u te ontvangen.

De historie zal leren dat het wel weer goed komt.

Uit de brieven aan Johan blijkt dat Leentje tobt met een zwakke gezondheid, ze is vaak ziek en moet regelmatig het bed houden. Begin 1851 gaat het helemaal slecht als er een lokale uitbraak van pokken plaatsvindt.¹⁸¹ Moeder schrijft daarover aan Johan:

Bij uwe zuster Smeltzer is het ook alweer bedroefd geweest. Smeltzer [heeft door mensen] met pokziekte te bezoeken zelf erg aan de pokken geleden, maar is goddank bijna geheel hersteld. Ook Leentje heeft de pokken gehad en Minatje en Mattje is vrij gebleven tot nog. Smeltzer heeft mij wel drie of vier brieven geschreven omdat Leentje zo dodelijk zwak was en zulke hevige hartkloppingen. Hedenmorgen heeft zij tot mijn geruststelling mij weer zelf een briefje geschreven, dat zij ook begon te beteren. Maar zij was nog zeer zwak en moest nog wel drie- of viermaal op een dag naar bed. Smeltzer wordt dagelijks beter goddank en Minatje is weder hersteld.

In al deze ellende is er ook een hoogtepunt voor de familie Smeltzer als op zondag 27 april 1851 Mattje geloofsbelijdenis doet.¹⁸² Zou Smeltzer al zodanig zijn hersteld dat hij deze dienst kan leiden?

Een paar dagen daarvoor, op 19 april, schrijft Leentje Jongkind vanuit Klaaswaal een brief aan haar moeder. Uit de tekst lijkt het dat zij het niet weet wat Smeltzer al in de weken daarvoor heeft geschreven, want veel informatie is moeder al bekend.

---

¹⁸⁰ Volgens Ab Küchler waarschijnlijk Pieter Woutersz van der Erve, beroep boer. Een zekere P. van de(r) Erve is ook lid van de kerkenraad.

¹⁸¹ Literatuuronderzoek in het Cultuurhistorisch Documentatiecentrum Museum Hoeksche Waard leverde geen gegevens betreffende een uitbraak van pokken rond die tijd. Er zijn wel publicaties die ingaan op de bezwaren tegen inenting tegen pokken.

¹⁸² Notitie gevonden in het Cultuurhistorisch Documentatiecentrum Museum Hoeksche Waard.

En nu moet ik u ook melden dat ik wel de pokziekte heb, maar die goede God is zo weldadig geweest, dat ik behalve de inenting maar 3 pokjes gehad heb en mijn Mina een 8-tal, die nu ook weer hersteld is. Mattje is gelukkig nog vrij. Het is onder.... (? Niet leesbaar, er zou kunnen staan onderwijl) geducht op het dorp. Mijn Smeltzer heeft ze geducht gehad, maar is nu bijna geheel beter.

Wat opvalt is de passage over 'de inenting'. De verplichte inenting in Nederland dateert van 1823 voor alle kinderen die naar school gaan. Deze verplichting zorgde echter niet voor een omslag. Omdat slechts een beperkt deel van de kinderen onderwijs genoot bleef de vaccinatiegraad laag. Bepaalde protestante stromingen verzetten zich tegen de verplichting en deze werd in 1857 opgeheven. Tussen 1871 en 1873 eiste pokken echter de levens van vele duizenden Nederlanders. Dit leidde ertoe dat het 'pokkenbriefje' in 1872 weer verplicht werd voor kinderen die naar school gingen. Vanuit lokaal kerkhistorisch oogpunt lijkt het opmerkelijk dat de echtgenote van de predikant rond 1851 de woorden gebruikt 'maar die goede God is zo weldadig geweest dat ik behalve de inenting maar 3 pokjes gehad heb'.

Literatuuronderzoek in het Cultuurhistorisch Documentatiecentrum Museum Hoeksche Waard leverde geen gegevens betreffende een uitbraak van pokken rond die tijd. Er zijn wel publicaties die ingaan op de bezwaren tegen inenting tegen pokken. Onbekendheid en onbegrip was een van de belangrijkste belemmeringen om zich te laten vaccineren. Ph. Perneel ¹⁸³ schrijft daarover:

Naast slordigheid en onwetendheid was een van de redenen waarom vele personen zich niet laten inenten van religieuze of levensbeschouwelijke aard. De tegenstand tegen vaccineren was niet in de eerste plaats gebaseerd op de religieuze overtuiging dat ziekte, in dit geval pokken, een straffe Gods was, maar veeleer op het principe dat het ongeoorloofd, zelfs gevaarlijk was, door vaccineren eerste een gezond lichaam ziek te maken om het daarna gezond te houden.

Op zondag 16 januari 1853 gaat Willem naar Klaaswaal en treft daar een Smeltzer en Leentje die zwaar teleurgesteld zijn in Mattje. Koos schrijft een paar dagen later aan Johan: ¹⁸⁴

Broer Willem is gepasseerde zondag te Klaaswaal geweest en vond zuster lijdende naar ziel en lichaam. Wat zal men daaraan kunnen te weeg brengen, om het lot hen ten deel gevallen enigszins te verlichten. Het huiselijk geluk schijnt er volstrekt niet te bestaan, en dat is een zware bezoeking in 's mensen leven. De teleurstelling dat Mattje zich zelve zo geheel heeft kunnen vergeten knaagt aan het hart der ouders, want daardoor is de trots en verwachting van Smeltzer gefnuikt.

Op 25 mei 1853 treedt Marretje Cornelia Smeltzer in het huwelijk met Joost de Pee, slager in Klaaswaal en zoon van de herbergier. Joost is 24 jaar en Mattje 22, dus hebben zij de toestemming van de ouders nodig om te trouwen. De ouders van Joost zijn bij de plechtigheid aanwezig en geven deze toestemming ter plekke. Afwezig zijn Smeltzer en Leentje Jongkind. Jan Coenraad heeft zijn consent op 10 april 1853 laten vastleggen bij notaris Los en heeft daarbij verklaart dat 'de toestemming van zijn echtgenote gevraagd is geweest'. Daarmee wordt aan de wet voldaan. ¹⁸⁵ De wettekst geeft duidelijk de situatie weer: Leentje heeft zich niet verklaart, of verschilt met Smeltzer in gevoelen. Of met andere woorden: Leentje is tegen dit huwelijk.

---

¹⁸³ Ph. Perneel - Het Beroepsjournaal van dr. J.F.P.H. Hers, arts te Oud-Beijerland, Erasmus Publishing Rotterdam, 2000.

¹⁸⁴ Brief 21 januari 1853 van Jacobus en moeder aan Johan.

¹⁸⁵ Aantekening in de huwelijksakte Toegangsnummer: 583 Burgerlijke Stand en Bevolking van Klaaswaal, inventarisnummer 18, aktenummer 5. Deze toestemming voldoet aan eisen gesteld in het Burgerlijk Wetboek 1837 artikel 92:

Echte kinderen kunnen, gedurende hunne minderjarigheid, geen huwelijk aangaan, zonder de toestemming van hunnen vader en hunne moeder te hebben verzocht en dezelve te hebben verkregen, het zij van beiden, het zij van den vader alleen, indien de moeder zich niet verklaart, of met den vader in gevoelen verschilt. In het laatste geval, is de vader gehouden, het zij bij de akte van toestemming, het zij ten overstaan van den ambtenaar van den burgerlijken stand, te verklaren dat de toestemming van de moeder is gevraagd geweest. Wanneer de vader overleden is, of zich in de onmogelijkheid bevindt om zijnen wil te verklaren, wordt de toestemming van de moeder vereischt.

Wat is er toch met Mattje aan de hand? In een brief van 23 november 1853 van Koos aan Johan wordt alles duidelijk:

Zuster en Smeltzer zijn zo ver wij weten welvarend. Het blijft altijd een onaangename omstandigheid voor hen met Mattje. Die woont thans te Zwijndrecht en De Pee schijnt daar een slachterij te hebben begonnen. Het is zo helemaal buiten de ons voorgehoudene bestemming om een slachter in de familie te hebben. En dat nu wel van de zijde daar men het minste van verwachtte, een dominee's dochter, met een spekslager gehuwd.

Mattje is beneden haar stand getrouwd, beneden de stand van de familie.

De situatie rond Mattje verdient enige aandacht. Klaarblijkelijk is een slachter iemand uit een duidelijk lagere stand dan wat acceptabel is voor de familie Jongkind. Wilhelmina, de dochter van Jan is (eerder dan Mattje) in 1851 in Rotterdam getrouwd met Johannes Frings, een verver en zoon van een 'draaijer'. In een van de brieven wordt op normale wijze gesproken over 'de heer Frings' (het is wel onduidelijk of hier vader of zoon mee wordt bedoeld). Er lijkt een scherpe grens tussen ambachtslieden en slachters. De laatste wil je tot je schande niet in de familie hebben. Waar komt deze afkeer toch vandaan? We gaan 40 jaar terug in de tijd, naar de Lievevrouwestraat in Bergen op Zoom waar vader Gerrit Adrianus Jongkind in de volkstelling werd opgeschreven als 'boucher' (slager). Voelde Gerrit Adrianus zich tot zijn schande gedegradeerd?

Mattje en Joost krijgen (voor zover nagegaan¹⁸⁶) zeven kinderen waarvan alleen Leendert (Jan) opgroeit. Op 19 maart 1871 bevalt Mattje in Rotterdam van haar laatste kind, Hendrikus Maggelinus. Hendrikus overlijdt al op binnen een maand op 17 april, Marretje Cornelia Smeltzer overlijdt een maand later op 14 mei 1871. Al op 5 juli 1871 hertrouwt Joost de Pee met Pieterella van den Berg. Samen krijgen zij (voor zover nagegaan¹⁸⁷) negen kinderen waarvan er twee opgroeien. Een trieste balans voor Joost de Pee, in totaal 16 kinderen waarvan er slechts 3 opgroeien.

Magdalena Geertrui Jongkind overlijdt op 23 juni 1857 op 49-jarige leeftijd in Klaaswaal. In De Oprechte Haarlemse Courant van 26 juni 1857 verschijnt de volgende advertentie:

Den 23sten Junij 1857 overleed te Klaaswaal, in de ouderdom van 49 jaren, Vrouwe Magdalena Geertrui Jongkind, Echtgenoot van den Wel Eerwaarden Heer J.C. Smeltzer Cz. Pred. Bij de Herv. Gemeente aldaar. Om de uitgebreidheid der betrekkingen, eenige kennisgeving aan Familie, Vrienden en Bekenden.

Van de familie Jongkind is op dat moment weinig meer over. Moeder en broer Koos zijn een paar jaar eerder overleden in Utrecht, Jan probeert met zijn Geertje zijn hoofd boven water te houden in Rotterdam en zijn alcoholprobleem te beheersen, Gerrit zit dan in het krankzinnigengesticht te Dordrecht, Johan doolt door Rotterdam, met Willem en zijn Jeannet lijkt het goed te gaan met hun drogisterij en handel in verfwaren in Utrecht.

---

¹⁸⁶

- Maggeltje de Pee geb. 12-01-1854 Zwijndrecht overl. 14-01-1854 Zwijndrecht.
- Jan Leendert Coenraad de Pee geb. 24-04-1857 Dordrecht overl. 26-06-1857 Dordrecht, bij de aangifte van overlijden wordt bij beide ouders aangegeven 'zonder beroep'.
- NN (levenloos, vrouw) 26-02-1859 Dordrecht, nu aangegeven dat Joost vleeschhouwer is.
- Leendert (Jan) de Pee geb. 03-03-1862 Klaaswaal, huwt in 1893 te Rotterdam met Willemina Berendina Schuman. Hij is hofmeester, vertrekt in 1900 uit de gemeente. Wilemina is al in 1894 naar Zwolle vertrokken. Het is onbekend waarom Leendert in Klaaswaal wordt geboren.
- Hendrika Maggelina de Pee geb. 02-03-1865 Dordrecht overl. 09-06-1865 Dordrecht, in de akte staat beroep vader vleeschhouwer.
- Hendrikus Maggelinus de Pee geb. 18-10-1868 Rotterdam overl. 01-12-1870 Rotterdam.
- Hendrikus Maggelinus de Pee geb. 19-03-1871 Rotterdam overl. 17-04-1871 Rotterdam.

¹⁸⁷ Burgerlijke stand Archief Rotterdam.

Het verlies van zijn zuster grijpt Johan erg aan. Op 7 juli 1857 schrijft hij een brief aan zijn relatie Martin in Parijs¹⁸⁸ met daarin de volgende passage:

.....j'ai eu une seule Soeur, elle vient de mourir depuis une dizaine de jours, et malgré l'activité de la vie, de son ouvrage, je n'oublie pas encore que je l'ai perdue, parce qu'elle était bonne pour moi, elle m'aimait beaucoup.¹⁸⁹

.....ik had maar één zuster, ze is net een dozijn dagen geleden overleden, en ondanks de activiteit van het leven en werken vergeet ik niet dat niet dat ik haar verloor, omdat ze goed voor me was, ze hield heel veel van me.

In zijn brief van 28 mei 1858 aan Martin komt Johan nogmaals terug op het overlijden van Leentje. Hieruit blijkt toch ook een op zijn minst redelijk goede verstandhouding met zijn zwager.

.....je pense d'abord quelques jours de quitter Rotterdam pour aller voir mon beau-frère. Je ne suis pas encore allé depuis la mort de ma bon sœur.¹⁹⁰

.....ik denk Rotterdam een paar dagen te verlaten om mijn zwager te bezoeken. Ik ben daar nog niet geweest sinds het overlijden van mijn goede zuster.

Er blijven zorgen rond de parochie bestaan. Er heerst onvrede en er worden rond 1858 door gemeenteleden formele bezwaren ingebracht tegen 'den aldaar dienstdoenden predikant J. C. Smeltzer' hetgeen leidt tot instelling van 'eene personele commissie tot onderzoek'. Wat dit allemaal behelst is niet bekend maar het zal niet plezierig zijn voor Smeltzer om dit soort situaties mee te moeten maken.¹⁹¹ Ook sociale onvrede blijft een rol spelen. In een ingezonden stuk in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 2 februari 1861 wordt scherp uitgehaald naar de welgestelde boerenstand die van gierigheid wordt beticht, ongevoelig voor de noden in de regio.

Wij beginnen met te verzekeren dat er geen enkele boer, in het geheele Overmaassche, onbewust is van den nood zijner land- en standgenooten; er is geen enkele Burgemeester, predikant, chirurgijn enz., die niet poogt zooveel mogelijk voor de noodlijdenden los te krijgen.

En de weinige gaven? zult gij vragen, waarde lezer, — domheid en inhaligheid; — is mijn antwoord.....

Een boer te Klaaswaal, wiens vaste goederen omtrent twee ton noteren, gaf, door den drang der omstandigheden genoodzaakt, fl. 1.00, zegge één Gulden; het ging hem niet an, was het motto waaronder deze liefdegift in de bus gestoken werd.

Een andere boer, ..., geeft één dubbeltje. Neem het hem niet kwalijk lezer, als men slechts 40 mille rijk is moet men zuinig zijn.

En, als laatste bijdrage, de eigen woorden eener vrome boerin: "ik gevoel mij niet gerechtigd den toorn des Heeren te verzachten, als hij zijne straffen zendt over zijn onwaardige kinderen."

De laatste opmerking typeert de houding van een deel van de Nederlandse bevolking, armoede is een straf van God. Ook in de landelijke politiek zullen zulke argumenten nog lang een belemmering zijn voor het doorvoeren van maatschappelijke veranderingen. Het is rond deze tijd dat socialistische bewegingen steeds krachtiger worden en dit geeft spanningen.

---

¹⁸⁸ Pierre-Firmin Martin, kusthandelaar.

¹⁸⁹ Victorine Hefting blz.59.

¹⁹⁰ Victorine Hefting blz. 85.

¹⁹¹ Verslag van de verrigtingen der Algemeene Synodale Commissie der Nederlands Hervormde Kerk, gedurende het jaar 1859 tot 1860, bijlage A, blz. 46.

Een reactie op dit artikel kan eigenlijk niet uitblijven en komt er ook vanuit de kerkenraad Klaaswaal in de Nieuwe Rotterdamse Courant 12 februari 1861

De Ondergeteekenden hebben met verwondering de Annonce gelezen....

Zij (dragen) van de daarin genoemde feiten geene kennis, zoomin als van de ondersteuning daarvan...

Zij beschouwen deze Kennisgevingen als hoogst gewaagd, onkiesch, voor den Boerenstand (onze steun) beleedigend, onverantwoordelijk.

De Kerkeraad van Klaaswaal, J. C. Smeltzer, Predikant. J. Mallegram, Ouderling. Willem Kamp, P. Esseboom, P. van de Erve, H. Fonkert Diaken. Willem van Dis.

Het is zeer wel voorstelbaar dat Smeltzer hier met een dilemma zit. Hij moet behoeftigen via de diakonie ondersteunen en heeft hiervoor de inhoud van de zondagse collectezak hoognodig. Hij moet niet de meer bemiddelde kerkganger tegen de haren instrijken.

Rond 1866 lijkt het of Jan Coenraad Smeltzer afscheid gaat nemen van 'zijn' Klaaswaal waar hij ruim 36 jaar lang lief en leed heeft gedeeld met de bevolking. Op woensdag 3 oktober 1866 vindt de veiling plaats van 'Een zeer netten en goed onderhouden inboedel, waaronder eene aanzienlijke partij boeken, alles behoorende aan den Wel-Eerw. Heer J: C. Smeltzer, Predikant te Klaaswaal'.¹⁹² Met ingang van 1 mei 1867 wordt Jan Coenraad eervol emeritaat verleend. Hij zal helaas niet genieten van een rustige periode daarna. Jan Coenraad Smeltzer overlijdt 21 juni 1867 in het stadsziekenhuis aan de Coolsingel te Rotterdam, een paar maanden voor het huwelijk van zijn dochter Mina. Zijn opgegeven woonplaats is dan Zwijndrecht.¹⁹³ Zou het toch nog goed zijn gekomen tussen hem en Mattje? En hoe was de relatie met Mina? Er valt niets over te zeggen.

Op 02 november 1867 trouwt Wilhelmina Adriana Magdalena (Mina) Smeltzer in Rotterdam met Huibertus van den Arend, melkverkoper en later werkman.¹⁹⁴ Er zal waarschijnlijk niemand in de familie zijn die zich daar nu nog druk over maakt.

Huibertus en Mina blijven in Rotterdam wonen en krijgen twee kinderen, Jacob Jan (1869) en Jan Leendert (1871). Tot 1882 woont het gezin in de Bagijnenstraat maar dan gaat Huibertus met de kinderen zwerven. Schiedamschedijk, Nadorststraat, Binnenweg, Crispijnlaan, weer Nadorststraat, Weenastraat, Tuinderstraat, weer Schiedamschedijk, Zwarte Paardenstraat en weer Nadorststraat. Het lijkt erop dat in praktische termen Huibertus en Mina zijn gescheiden. Mina blijft in eerste instantie achter in de Bagijnstraat, verhuist daarna naar de Zijlsteeg en vervolgens naar het adres Trouwsteeg 15.¹⁹⁵ Er zijn in Rotterdam gradaties wat betreft sloppen en stegen. De Trouwsteeg behoort tot het slechtste waar je kunt terecht komen. Uit Donker-Rotterdam, gepubliceerd in De Hollandsche Lelie, jaargang 18 (1904-1905) het volgende citaat:

'n Triestige goorheid hangt over de achterbuurten, alsof het er al niet treurig genoeg ware. We treffen héél slecht weer op onze wandeling door donker-Rotterdam, overal blijft het regenwater in groote plassen staan, naar alle kanten uitbreidend, soms over de heele breedte van een steeg. We loopen de Peperstraat uit, steken dwars de Zandstraat over en komen in de Trouwsteeg, 'n smalle, smerige gang, die in de Weste Wagenstraat uitkomt. Dit vervuilde steegje was vooral vróeger zeer berucht als ontucht-centrum. Wie jaren geleden door de Trouwsteeg z'n weg nam, verrichtte een heldendaad, want zelden kon men er ongedeerd passeeren.¹⁹⁶

Hier wonen geen predikanten, notarissen of belastingontvangers.

---

¹⁹² Nieuwe Rotterdamse Courant 1 oktober 1866.

¹⁹³ In de overlijdensakte staat dat hij is overleden in het stadsziekenhuis aan de Coolsingel en dat hij woonachtig was te Zwijndrecht. (Informatie Ab Küchler.)

¹⁹⁴ Diverse registers in het Stadsarchief Rotterdam.

¹⁹⁵ Een beschrijving van de omstandigheden op de huisnummers Trouwsteeg 13 en 16 wordt gevonden in de publicatie Arm Rotterdam, hoe het woont, hoe het leeft! door L. Schotting, Journalist, en H. Spiekman.

¹⁹⁶ De Rotterdamse fotograaf Henri Berssenbrugge maakte in 1908 een foto van de Trouwsteeg.

Wilhelmina Adriana Magdalena Smeltzer overlijdt in Leiden, op 07 juli 1897.¹⁹⁷ Het is niet bekend hoe zij in Leiden is terecht gekomen maar er woont waarschijnlijk familie in de omgeving. Zo is er een overlijdensakte van de gemeente Hillegom van 31 januari 1883 waarin wij vinden dat op 30 januari is overleden Johannes Marinus Smeltzer, 58 jaren oud, wonende te Hillegom, geboren te Bergen op Zoom, zoon van Laurens Smeltzer en Cornelia Augustien (zo staat het in de akte). Even weer terug naar Bergen op Zoom waar op 12 december 1822 koopman Marinus Laurens Smeltzer trouwt met Kornelia Francina Augustijn. Ouders van de bruidegom zijn Jan Smeltzer en Maria Kroon. En waar kennen we die ook alweer van? Jawel, de getuigen bij de doop van 'onze' Jan Coenraad Smeltzer in 1806.

Op 05 oktober 1898 hertrouwt Huibertus van den Arend met Huiberdina Peterse, leeftijd 50 jaar.

---

¹⁹⁷ Gemeente Leiden; overlijden 1897, archiefnummer 516, Archief van de ambtenaar van de burgerlijke stand, 1816-1928, inventarisnummer 5018, aktenummer 613.

De periode Maassluis (1)

Maassluis is een belangrijke plaats in de geschiedenis van de familie. Met uitzondering van vader GerritAdrianus en Leentje hebben alle leden van de familie hier gewoond, sommige lang, sommige kort.

Zo woont moeder Jongkind hier onafgebroken, van begin 1837 tot aan haar vertrek naar Utrecht in augustus 1852.

Johan Barthold komt met moeder mee naar Maassluis begin 1837, verblijft eind 1837 – begin 1838 in Den Haag, en woont dan weer bij moeder tot zijn definitieve vertrek naar Den Haag begin 1843, en vervolgens naar Parijs in de loop van 1846.

Uit de brief van moeder van 12 november 1837 aan Johan, dan in Den Haag wonend, kan worden opgemaakt dat zij op dat moment geheel alleen in Maassluis woont. De relevante passage luidt

Het spijt mij wel dat ik in Den Haag geen kamers heb genomen, het was voor jou toch beter geweest en het is voor mij niet plezierig zo geheel afgescheiden van al mijn kinderen.

De gehandicapte Gert woont waarschijnlijk hoofdzakelijk bij zijn oom in Nieuwenhoorn¹⁹⁸ maar is ook regelmatig bij zijn moeder in Maassluis tot zijn vertrek in oktober 1846 naar een kosthuis in Engelen. Koos komt in maart 1842 bij zijn moeder wonen. Hij blijft de rest van zijn leven bij haar; ze vertrekken samen in augustus 1852 naar Utrecht. Er is dus een overlap met Johan die in mei 1843 definitief uit Maassluis vertrekt naar Den Haag.

Jan en Geertje met hun gezin wonen met tussenposen in Maassluis in de periode 1830 – 1851. In deze periode wonen zij ook in Schoonhoven, Heenvliet, en wederom korte tijd in Vlaardingen. In 1851 vertrekken ze naar Schiedam en verlaten Maassluis definitief.

Willem woont slechts korte tijd in Maassluis. Uit diverse bronnen¹⁹⁹ wordt duidelijk dat hij een opleiding tot apotheker volgt. Hij woont in deze periode ook in Dirksland, Haarlem, Rotterdam en Nijmegen alvorens zich rond 1850 definitief in Utrecht te vestigen.

Eind 1846 komen Jan Gramberg en zijn vrouw Adriana Grond in Maassluis wonen. Dit heeft vergaande gevolgen, zeker omdat hun dochter Jeannet hier ook sinds eind 1842 woont. Ook hun zoon Jan Simon Gerardus Gramberg verblijft korte tijd in Maassluis, maar dat op zich is van weinig belang.²⁰⁰

Het bevolkingsregister van de stad Maassluis gaat terug tot 1767. Het is geheel in takt en ontsloten. Van bewoners werd vastgelegd de geboorteplaats en datum, uiteraard waar zij wonen, waar zij vandaan kwamen (het eerder adres) en waarnaar zij vertrokken. Met regelmaat gingen de 'opschrijvers' door de stad om de registers bij te werken. Hierin zit een beperking met betrekking tot juiste datering. De datum van opschrijving is niet de datum dat men op dat adres is komen wonen, er kan een paar maanden verschil zijn, maar met eventuele aanvullende informatie kan toch wel een redelijk nauwkeurige tijdslijn worden vastgesteld. Het register lijkt redelijk betrouwbaar maar de opschrijvers waren voor een deel afhankelijk van wat men hun vertelde en dan moesten ze het ook nog begrijpen. Misverstanden en vergissingen zijn dus niet uitgesloten; ook namen worden wel eens verschillend gespeld. Dat alles neemt niet weg dat er een goed overzicht is van de familie Jongkind in Maassluis waarbij moet worden benadrukt dat het niet gaat over een samenwonend gezin.

---

¹⁹⁸ Uit diverse passages in de brieven van moeder aan Johan.

¹⁹⁹ Met name uit de brieven van moeder.

²⁰⁰ Dit is niet terug te vinden in het bevolkingsregister van Maassluis maar wordt aangetoond door informatie elders.

In grote lijnen ziet het wonen in Maassluis er als volgt uit.

Woont in Maassluis	1830/36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52
Jan en Geertje																	
Moeder																	
Johan																	
Gert (gedeeltelijk)																	
Willem																	
Koos																	
Jeannet Gramberg																	
Familie Gramberg																	

Binnen Maassluis wordt relatief vaak verhuisd maar dat lijkt vrij normaal in het Maassluis van toen. Wellicht maakt men gebruik van een financieel beter voorstel, is verandering in de samenstelling van het gezin op dat moment een reden, of de huur wordt opgezegd door een nieuwe eigenaar van het pand. Verhuizen is simpel. Als we de Groote Kerk als uitgangspunt nemen dan loopt men in zes minuten naar de rand van de stad. Een handkar om de spullen te vervoeren is genoeg. En al de vrienden en kennissen wonen nog steeds om de hoek. Door Ab Kùchler zijn de volgende adressen geïdentificeerd voor moeder Jongkind, per datum van opschrijving in het bevolkingsregister:

- 19 juni 1837, Markt 18
- 17 mei 1839, Noortvliet 50
- 17 april 1841, Marnixkade 5
- 7 Juli 1846, Zuidvliet
- 3 augustus 1852, vertrek naar Utrecht.

Maassluis is een historische visserijstad. Op haar hoogtepunt in 1767/8 telt de totale vissersvloot van Maassluis 113 schepen waaronder 72 IJslanvaarders, 21 Noordzeevissers, 14 haringvissers en 6 jagers. In de jaren daarna is er een duidelijke verschuiving van de IJslanvaart naar de meer lokale Noordzee en haringvisserij. Het totaal der schepen neemt echter gestaag af naar rond 70 aan het einde van de Republiek in 1795. In de jaren 1811/2 is de ineenstorting compleet en varen er slechts respectievelijk 5 en 9 schepen uit. Na 1814 is er (als in Vlaardingen) een duidelijk herstel maar de vloot zal haar grootste omvang al bereiken bij een totaal van 43 schepen, in hoofdzaak voor de haringvisserij met nog slechts een handvol IJslanvaarders. In 1823 zijn het er alweer slechts 22 en de omvang van de vloot blijft rond dit getal tot 1833, zo ongeveer de tijd dat leden van de familie Jongkind in Maassluis komen wonen. Daarna vindt weer een gestage krimp plaats. In 1851 zijn er slechts zeven haringschepen over en het zal tot 1869 duren voordat de omvang van de vloot weer zal toenemen. Heeft Maassluis in 1776 een bevolkingsaantal van 5615, in 1812 is dit gekrompen tot 4387 en zal daarna gestaag afnemen tot rond 3600 in de jaren 1865. Pas daarna zal de bevolking weer gaan toenemen. Naast de slechte economische vooruitzichten is er ook nog de zorg voor de weduwen en wezen van verongelukte zeelieden. De situatie kan niet treffender worden weergegeven dan te lezen valt in Opregte Haarlemsche Courant van 8 januari 1850 (artikel ingekort weergegeven):

Op nieuw trof onze stad eene ramp die onherstelbare slagen toebrengt aan een aantal ongelukkigen. Het koopvaardij schooner-hoekerschip genaamd Maartje Cornelia is in zee gezeild den 25sten December, en de hevige stormen, die kort daarna de Noordzee hebben beroerd, hebben dit vaartuig, in den nacht van 27 op 28 December, uit deszelfs koers geworpen en op de buitengronden van Texel verbrijzeld. De bemanning bestond uit zes zeelieden, die met hunnen dood vijf vrouwen als weduwen en tien kinderen als weezen achterlaten. Wij verliezen in dit schip een van de zeer weinige koopvaarders die Maassluis bezit, slechts vier resten ons. De nagebleven betrekkingen van genoemd schip bevinden zich meerendeels in de diepste armoede en de grootste ellende.

Maassluis biedt geen perspectief, het is een neergaande economie, of in Koos' eigen woorden in 1852:

Zelfs de rijkste hebben gebrek en de armste klagen dat je hart breekt. Voor de uiterlijke schijn naar degene die naar Maassluis komen is men opgetogen en schreeuwt men luid wat een mooi, stil en net plaatsje het is. Jammer dat het een dood lichaam is waar niets te verdienen is.²⁰¹

Jan trouwt op 24 februari 1831 in Vlaardingen met Geertje Kalishoek en kort daarna zal hij een functie als commies krijgen bij de Belastingdienst Controle Maassluis.²⁰² Het is onduidelijk waar Johannes en Geertje direct na hun trouwen gaan wonen want op 1 augustus 1831 wordt Wilhelmina Jacoba (Mijntje) geboren in 'De Hitsert' (Zuid-Beijerland). Kort daarop worden Johannes, Geertje en Wilhelmina Jacoba ingeschreven in het bevolkingsregister van Maassluis. De komende jaren zullen zij in Maassluis blijven wonen. Op 26 januari 1834 wordt Jan geboren, en op 8 december 1835 Gerrit Adrianus. Deze laatste overlijdt al binnen enkele maanden op 14 april 1836. Zij wonen nog in Maassluis als vader Gerrit Adrianus op 8 juli 1836 overlijdt in Gouda.

Medio 1837 verhuist moeder met Johan vanuit Gouda naar Maassluis. Het valt moeilijk met zekerheid vast te stellen of Jan met zijn gezin op dat moment nog in Maassluis woont maar dit is wel waarschijnlijk. De vraag waarom moeder in Maassluis komt wonen kan niet worden beantwoord, maar als Jan daar al woont met zijn gezin en de huur van een woonruimte is goedkoop dan lijken er genoeg redenen. Misschien heeft ook De Salengre²⁰³ een bemiddelende rol gespeeld in het vinden van een passende woonruimte. Er lijken daarnaast geen argumenten om terug te keren naar Vlaardingen hoewel daar wel de nodige kennissen wonen. In de latere brieven wordt regelmatig iets over personen in Vlaardingen verteld. Er blijven dus wel contacten tussen Maassluis en Vlaardingen. Johan zal zijn latere loterijen in beide steden houden.

Gert komt in mei 1838 voor het eerst naar Maassluis. In het bevolkingsregister lijkt iets te staan als komende van Nieuwpoort; het is onduidelijk waarom hij daar verbleef. (Mogelijk zou het Nieuwenhoorn moeten zijn?) Als Gert voor het eerst naar Maassluis komt is hij 22 jaar. Los van de vraag waar hij al de tijd precies verblijft (Hoeven, Nieuwenhoorn, Maassluis) wordt hij in oktober 1846 definitief in het bevolkingsregister van Maassluis uitgeschreven als vertrekkend naar Engelen.

Willem is 17 jaar als hij eind 1838 vanuit Gouda naar Maassluis komt en voor korte tijd intrekt bij moeder en Johan. De reden van het in Gouda achterblijven van Willem kan wel eens (mede) gelegen hebben in het feit dat Koos daar als waarnemend belastingontvanger veel geld in huis heeft waarop gepast moet worden als Koos even weg moet. Willem kan dan een oogje in het zeil houden. Uit diverse bronnen wordt duidelijk dat hij een opleiding tot apotheker zal gaan volgen. Dat wetende is het ook vrij eenvoudig hem verder te volgen. Het is in die tijd gebruikelijk op jonge leeftijd bediende te worden bij een apotheker en door deze te worden opgeleid in het vak. Er zijn diverse stadia, van apothekersknecht, via meesterknecht naar (meester) apotheker. Mogelijk is Willem al bediende geweest in een apotheek in Gouda maar dat kan niet worden vastgesteld. Als hij naar Maassluis komt is het mogelijk dat hij in dienst treedt bij apotheker Schaalje of Tischauser. Hij lijkt korte tijd (1838-1839) bij moeder en Gert²⁰⁴ in te wonen. Op zeker moment vertrekt hij naar

---

²⁰¹ Brief aan Johan, woensdag 2 juni 1852.

²⁰² In het Jaarboekje voor de Ambtenaren der Directe Belastingen, In- en Uitgaande Regten en Accijnsen 1834 staat 1834 J Jongkind te Maassluis, commies van de derde klasse.

²⁰³ Antoine Auguste de Salengre die de functie van belastingontvanger enige jaren in Maassluis heeft uitgeoefend en deze functie in Gouda is gaan vervullen na het overlijden van Gerrit Adrianus Jongkind aldaar.

²⁰⁴ Waarbij het de vraag blijft of Gert op dat moment in Maassluis verbleef of in Nieuwenhoorn bij zijn oom.

Dirksland, en aannemende dat hij daar bij de apotheker terecht komt dan zal dat Johannis Anemaet zijn geweest. In juni 1840 komt Willem weer naar Maassluis en trekt voor korte tijd in bij apotheker Adrianus Stephanus Tischauser; daarna lijkt hij bij moeder en Johan in te wonen tot eind 1843 of begin 1844 wanneer hij naar Haarlem gaat (de precieze bestemming is onbekend) en Maassluis als woonplaats definitief verlaat. Willem blijft waarschijnlijk een paar jaar in Haarlem alvorens in 1846 naar de Rotterdamse apotheker Adrianus Schot te verhuizen. Eind 1847 verhuist hij naar Nijmegen, naar apotheker Anthonij IJsbrand Arnoldus Looijen (firma Looijen en van Bijlert, Grootestraat D 285).²⁰⁵ Waarom Willem zo vaak wisselt van werkgever in zo'n gespreid gebied is niet duidelijk. In de brieven van moeder wordt positief gesproken over met name Schot en Looijen.

Willem vertrekt op 3 december 1849 naar Utrecht, gaat kort daarop naar Den Briel, en weer terug naar Utrecht en dan naar de Twijestraat, Wijk B no. 292. Dit blijkt een eindstation voor Willem, vooralsnog als vrijgezel maar dat zal spoedig veranderen.

---

²⁰⁵ Informatie verkregen uit details in de respectievelijke brieven aan Johan.

Den Haag 1837-1838, van Schelfhout, Melchers, ‘Noot’ en het Café Français

In 1837-1838 gaat Johan Barthold voor een tijdje naar Den Haag. In haar brief van 12 november 1837²⁰⁶ aan Johan spreekt moeder haar vreugde uit over de situatie.

Johan, ik ben recht verblijdt met u dat uw schilderstukje zo naar genoegen is uitgevallen en dat mijnheer Schelfhout ook over uw werk tevreden was. Het is mij een grote vreugde. Nu Jan lief, ik feliciteer u er mee en ik verheug mij zeer dat na lang tobben en verlangen ... u nu door de hulp en vriendschap van die goede mijnheer Noot en mijnheer Melchers, en door Gods hulp, nu op een zo gelukkige en goede bestemming voor uwe keus tot het schilderen bent gekomen. Men mag nu wel met recht zeggen: u bent op de hogeschool.

Bedoeld moeder met ‘de hogeschool’ de universiteit? Het hoogst voorstelbare opleidingsniveau, dat haar schoonzoon Jan Coenraad Smelzer had genoten, maar wat niet was weggelegd voor haar Laurens en Willem? Moeder ziet mogelijk Schelfhout als de universiteit. En door de helpende hand van de heren Noot en Melchers wordt het hem mogelijk gemaakt om enige tijd in Den Haag te studeren. Maximiliaan Melchers blijkt ook in het verdere verloop het cement tussen de stenen. Johan maakt hierbij wellicht voor de eerste keer kennis met de groep kunstenaars rond Andreas Schelfhout.

Maximiliaan Melchers

Maximiliaan Wilhelm Carel Melchers is zoon van de Haagse broodbakker Johannes Leenderd Melchers. Een collega van Johannes Melchers is broodbakker Bartholomeus Nuijen, vader van Wijnandus Johannes Josephus Nuijen (4 maart 1813 – 2 juni 1839). Dit is de Wijnand Nuijen die als twaalfjarige door Andreas Schelfhout in de leer wordt genomen (1825).

Maximiliaan Melchers treedt niet in de voetsporen van zijn vader maar wordt ambtenaar. In de loop der jaren krijgt hij de functie van klerk voor de directe belastingen ter Stads-Secretarie en later plaatselijk belastingontvanger voor het geslacht.²⁰⁷ Melchers heeft een hechte vriendschappelijke band met Andreas Schelfhout. Dit blijkt overduidelijk uit het feit dat Melchers getuige is bij de huwelijken van Maria Cornelia Margarita Schelfhout met de kunstschilder Roosenboom (1833), van Cornelia Johanna Schelfhout met Wijnand Nuijen (1838), van Andreas Schelfhout (tweede huwelijk) met Martina Maria van Wielik (1839), van Cornelia Johanna Huberta Schelfhout met de onderwijzer Johannes Henricus Rutjes (1840), en van Cornelia Johanna Schelfhout (tweede huwelijk²⁰⁸) met muziekmeester Wilhelm Henrich Kühne. In 1842 zijn Melchers, Roosenboom, en Schelfhout samen getuige bij het huwelijk van horlogemaker Johannes van Wielik met Louisa Schreuder, dochter van een zilversmid.²⁰⁹

‘Noot’

Moeder spreekt in haar brief van 12 november 1837 ook haar dank uit aan heer Noot. De naam Noot komt niet meer voor in haar latere brieven uit de periode 1846 – 1855 als Johan in Parijs verblijft. Het is broer Koos die in zijn brief van 9 januari 1854 nog zijdelings naar Noot verwijst als hij het heeft over boeken van Johan die door hem goed bewaard worden, ‘namelijk die twee van de heer Noot en één van Steur’.

---

²⁰⁶ Dit is de enig bekende brief uit deze periode.

²⁰⁷ Onder andere als opgegeven in de Opregte 's-Gravenhaagsche Stads-Almanak voor het jaar 1825, en in het Jaarboekje voor de Ambtenaren der Directe Belastingen, In- en Uitgaande Regten en Accijnsen 1860.

²⁰⁸ Wijnand Nuijen is kort na hun huwelijk overleden op 2 juni 1839

²⁰⁹ Bladerend door huwelijks aktes Den Haag.

Volgens Victorine Hefting zou het hier gaan om de winkelier Marcus van der Noot, wonende in de St. Jacobstraat te den Haag.²¹⁰ Het is onduidelijk waar zich op baseert maar het is zeer wel mogelijk want op 10 februari 1852 het faillissement uitgesproken over Marcus van der Noot, koopman en winkelier in schoenen en laarzen, in de St. Jacobstraat alhier (Den Haag).²¹¹ De St. Jacobstraat heeft een tweede naam: 'Paddemoes' of ook 'Paddenmoes'. In het Dagblad van 's-Gravenhage van 29 mei 1846 staat de volgende advertentie

De ondergeteekende geeft aan zijne geëerde begunstigers en verdere stadgenooten te kennen, dat hij zijne firma volstrekt niet veranderd heeft, en dat hij in geen deele in betrekking staat met eenige firma, die zich van der NOOT teekent, en hij zijne Affaire in SCHOENEN en LAARZEN als voorheen blijft continueren.

M. VAN DER NOOT, hoek van de Korte Kraanstraat en Paddemoes, wijk R, n°. 51.

Er loopt dus nog een andere Van der Noot rond, en dat geeft verwarring. Maar de Marcus van der Noot waarover wij het hebben is toch naar alle waarschijnlijkheid de kanonnier der 2^e klasse, te Brielle gediend hebbend onder majoor Johan Hendrik Lux.

Maar is Marcus van der Noot wel de 'mijnheer Noot' uit de brief? Een andere serieuze kandidaat is de dan in Den Haag werkzame controleur der directe belasting G. Noot (Gerrit Noot). Deze heeft ook zeer korte tijd in Gouda deze functie uitgeoefend van 31 augustus 1834 tot ergens in 1835? In haar brief schrijft moeder dat ze het jammer vindt dat zij mijnheer Noot niet kent. Maar het is denkbaar dat Gerrit Noot nooit echt effectief in Gouda heeft gewerkt. (Zie bijlage voor details.)

Het Café Français

Het 'Fransche Koffijhuis', gelegen aan het Plein, naast het Ministerie van Oorlog,²¹² is een 'affaire' die daar al voor 1760 wordt uitgeoefend. In 1837, wanneer Johan Barthold Jongkind zich voor enige tijd in Den Haag vestigt is het koffijhuishouder Peeterse die hier zijn beroemde overheerlijke punch serveert. In de Physiologie van Den Haag²¹³ wordt het als volgt omschreven.

's-Middags lokt er u de koffie, later de vier-elementige drank (de punch) die geroemd wordt en met gretigheid gelept.

En uit het Jaarboek 1906 van de Geschiedkundige Vereniging Die Haghe: artikel Haagsche Koffiehuizen:

De oude kastelein Peeters in de zaal en zijn dikke dochter Jaantje achter het buffet zijn populaire Haagsche figuren die iedereen kent. 's-Avonds zitten Sam Verveer, Rochussen, Huib van Hove, Nuijen, Bosboom en al de vrolijke, pret makende schilders van die tijd in een grote kring daar bijeen.

Een ding is duidelijk, het Café Français is een trefpunt van een vaste groep kunstenaars, inclusief de groep rond Schelfhout. En er wordt met gretigheid punch genuttigd.

---

²¹⁰ Victorine Hefting blz.234. Zij suggereert ook dat Noot een oude vriend is van vader Gerrit Adrianus (Van Noot était un ancien ami du père de Jongkind, V. Hefting, Jongkind, sa vie, son oeuvre, son époque. (Paris, 1975), p. 317.) Dit is een merkwaardige veronderstelling. Wat voor een vriendschap zou Gerrit Adrianus kunnen hebben gehad met een koopman geboren en wonende in Den Haag zonder dat zijn vrouw deze persoon kent?

²¹¹ Advertentie onder andere in het Dagblad van 's Gravenhage, 13 februari 1852.

²¹² In de huidige situatie is op deze plek een later aangebouwde vleugel van het Ministerie van Defensie.

²¹³ Uitgegeven te 's Gravenhage bij K. Fuhri, 1843.

De periode Maassluis (2)

In de loop van 1838 keert Johan Barthold Jongkind weer terug naar zijn moeder in Maassluis. Waarom blijft onduidelijk, er is voor zover bekend niets veranderd in de omstandigheden bij de familie Jongkind. Het kan zijn dat het altijd al het plan was dat het verblijf van Johan in Den Haag van zo'n beperkte duur zou zijn. Het is ook goed mogelijk dat de financiële middelen een langer verblijf niet mogelijk maken. En wellicht zijn er zorgen rond moeder, zo alleen in Maassluis.

Het zal rond deze tijd zijn dat Johan als klerk gaat werken voor notaris Reeser in Maassluis.²¹⁴ De twee vroegste bronnen zijn hieromtrent eensluidend.

Ten eerste Rochussen:

Omstreeks het jaar 1844 werden de kunstenaars en liefhebbers te 's Hage van tijd tot tijd verrast door de verschijning en het bezoek van een jonkman, komende van Maassluis, waar hij op een notariskantoor werkzaam was.

Ten tweede Poitout :

..... la famille se retire a Maassluis ..... Le jeune Johan fut place comme clerc dans une étude de notaire.

..... de familie trok zich terug in Maassluis ..... De jonge Johan werd als klerk op een notariskantoor geplaatst.²¹⁵

Hierbij moet worden aangetekend dat Poitout het betreffende artikel van Rochussen uit 'Eigen Haard' kent en daar ook naar verwijst in zijn manuscript. Het is dus zeer wel mogelijk dat Poitout een 'vertaling' geeft van wat Rochussen schrijft. Dat neemt niet weg dat, indien dit het geval is geweest, er vanuit de familie Fesser kennelijk geen reden was hier iets aan toe te voegen. Poitout vervolgt het verhaal

Son séjour à l'étude de notaire fut à peu près de trois ans.....

Zijn verblijf op het notariskantoor was ongeveer drie jaar .....

Dit correspondeert met de periode eind 1838, als Johan terug keert vanuit Den Haag naar Maassluis, tot begin 1843, als hij weer terug gaat naar Den Haag, nu voorgoed Maassluis verlatend. Dit staat niet in het artikel van Rochussen dus moet Poitout deze informatie ergens anders vandaan hebben. En van wie anders dan Jules Fesser?²¹⁶

Rond eind 1839 wordt Jan Jongkind overgeplaatst naar Schoonhoven in de functie van roeier, een belastingambtenaar die de inhoud van vaten meet.²¹⁷ Op 26 augustus 1840 wordt daar hun dochter Maria Elizabeth geboren.²¹⁸ Het meisje overlijdt al op 13 maart 1841.²¹⁹

Het zal Jan niet goed vergaan in Schoonhoven. Hij kan niet van de jeneverfles afblijven, een probleem dat hem zijn hele verdere leven parten zal spelen.²²⁰ Als hij beschonken wordt aangetroffen bij het

---

²¹⁴ Het is ook mogelijk dat hij dat al deed voordat hij in 1837 naar Den Haag ging.

²¹⁵ Er kan een mogelijke verwarring ontstaan door het woord étude (muzikaal oefenstuk) en daaraan gekoppeld het woord étudier (studeren, leren), of étudiant (leerling, student). Een étude is ook het kantoor van een rechtsgeleerde. Een 'étude de notaire' is de formeel juridische term voor een notariskantoor. Zowel Rochussen als Poitout schrijven dat Johan Barthold Jongkind werkzaam was op een notariskantoor in Maassluis. Ze schrijven niet dat hij daar in de leer was om uiteindelijk notaris te kunnen worden.

²¹⁶ Jules Fesser is de zoon van Marie Borrhée (alias Josephine) en François Alexander Fesser. In 1860 ontmoeten Josephine Fesser en Johan Barthold Jongkind elkaar hetgeen tot een bestendige relatie leidt. In 1878 trekken Josephine Fesser en Johan Barthold Jongkind in bij het gezin van Jules Fesser in La Côte-Saint-André waar Jules Fesser een huis heeft laten bouwen.

²¹⁷ Jaarboekje voor de Ambtenaren der Directe Belastingen, In – en Uitgaande Regten en Accijnsen 1841.

²¹⁸ <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/23253127>

²¹⁹ <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/23062058>

²²⁰ Uit de brief van 2 juni 1854 van Willem aan Johan "Met Jan en Geertje gaat het redelijk goed alleen die beroerde jenever".

uitoefenen van zijn functie dan leidt dit tot direct ontslag.²²¹ Dit is overigens geen bijzonderheid. Visitaties van bierbrouwerijen en likeurstokerijen zijn voor bezoekende commiezen een bron van drankmisbruik. Herhaaldelijk wijst de dienstleiding op deze gevaren maar het blijkt een onuitroeibaar kwaad.²²² Zonder inkomen zit er niets anders op dan Schoonhoven te verlaten. In juni 1841 trekt Johannes met zijn dochtertje Mijntje in bij moeder in Maassluis. Geertje gaat met zoontje Jan naar haar ouders in Vlaardingen. Al met al een hoogst onplezierige situatie die er niet beter op wordt als Geertje zwanger blijkt te zijn. Op 8 februari 1842 wordt Gerrit Jacobus geboren in Vlaardingen. Ondanks pogingen om weer ergens als klerk of iets dergelijks aan de slag te komen blijft Jan zonder enig werk.

Op 19 maart 1842 schrijft Jan een smeekbrief aan Zijne Excellentie den heere Staatsraad Gouverneur der Provincie Zuid-Holland.²²³ Hierin omschrijft hij de situatie als volgt.

Dat hij suppliant²²⁴ als zoon van den heer G.A. Jongkind in leven Rijksontvanger laatstelijk te Gouda nimmer eenig handwerk of arbeid geleerd hebbende, en [wierden?] weer geschikt voor den Militairen stand, al het mogelijke heeft beproefd van in eenige betrekking hetzij voor schrijfwerk als anderszins hoe geringe inkomsten dit mogte opleveren te geraken door alles vruchteloos zijnde, ... blijft hem alleen de hoop over het toch niet als onmogelijk te beschouwen dat hij vergeving van zijne misslagen verwerve en het mededoogen van Uwe Exc. afsmeaken om hem toch nog eenmaal, door eene benoeming uit zijnen diepen dal en armoede te zien opgerigt, en ten gevolge waaraan hij de vrijheid gebruikt zich mitsdezen tot Uwe Exc. te wenden met de bede dat het U. Exc. moge behagen hem supp(liant) uit aanmerking van hierboven aangevoerde en van het diepe berouw en de inkeer van zijn gedrag door eene benoeming hetzij van waker te Rotterdam elders of commies of dergelijke, weder het uitzicht te openen, nog eenmaal voor vrouw en kinderen de zorgen op zich te nemen, ...

De reactie is onbekend, maar een oplossing voor het probleem laat op zich wachten.

De passage 'Dat hij suppliant als zoon van den heer G.A. Jongkind in leven Rijksontvanger laatstelijk te Gouda nimmer eenig handwerk of arbeid geleerd hebbende' verdient enige nadere aandacht. Hierbij wijst hij hoogstwaarschijnlijk op het feit dat, toen zijn vader nog in leven was (in de functie van belastingontvanger), het hem (suppliant) niet was toegestaan bepaalde beroepen uit te oefenen of voor bepaalde bedrijfstakken te werken.²²⁵

Koos blijft in Gouda achter zolang hij daar de functie van ontvanger der belastingen waarneemt en vertrekt rond maart 1837 naar Rotterdam. In Rotterdam werkt hij als boekhouder op een van de belastingkantoren. Dit blijkt uit een brief die hij op 5 juni 1851 aan Johan schrijft:

De hoofdinspecteur Grobbée uit Den Haag is benoemd als ontvanger te Rotterdam, in plaats van de heer Van Reede. Ik heb een brief geschreven om, als dat mogelijk is, in mijn vorigen werkkring op het 2e kanton aangesteld te worden. Ik hoop op een door mij gewenste reactie.

Op zeker moment krijgt hij (in Rotterdam?) problemen met (in?) zijn hoofd waarvan de aard niet bekend is.²²⁶ Hij komt begin 1842 vanuit Rotterdam naar Maassluis en trekt als 33-jarige bij moeder in. Er ontstaat een bijzondere situatie.²²⁷ Enerzijds doet Koos er alles aan om binnen de belastingdienst te worden aangenomen en geplaatst te worden als commies, anderzijds ontwikkelt hij zich ook als steun en toeverlaat voor moeder, zeker als deze met haar gezichtsvermogen gaat tobben en op het laatst nagenoeg blind wordt.

---

²²¹ Het hele verhaal kan worden gelezen in de smeekbrief die Johannes Jongkind op 19 maart 1842 schrijft aan Zijne Excellentie den heere Staatsraad Gouverneur der Provincie Zuid Holland.

²²² Pfeil – Op gelijke voet, blz. 453.

²²³ Deze brief is doorgezonden naar het stadsbestuur van Maassluis om advies in deze. Dit is de reden dat de brief is terecht gekomen in het archief van Maassluis. Het antwoord is onbekend.

²²⁴ Indiener van een verzoekschrift

²²⁵ Zie het hoofdstuk 'Van de belastingdienst'

²²⁶ Brief aan Johan, 5 juni 1849

²²⁷ Het vervolg is ontleend aan de brieven van moeder en Koos naar Johan

Dat er zo ogenschijnlijk krampachtig wordt gezocht naar een aanstelling van Koos als commies kan twee redenen hebben. Ten eerste is dit een toch wel redelijk beschermde positie passend op de plaats op de maatschappelijke ladder waar de familie zich rekende; ten tweede, wat is het alternatief? Maassluis biedt geen perspectief, het is een neergaande economie, of in Koos' eigen woorden in 1852:

Zelfs de rijkste hebben gebrek en de armste klagen dat je hart breekt. Voor de uiterlijke schijn naar degene die naar Maassluis komen is men opgetogen en schreeuwt men luid wat een mooi, stil en net plaatsje het is. Jammer dat het een dood lichaam is waar niets te verdienen is.²²⁸

Al met al moet zo rond 1842 de financiële situatie binnen de familie zeer moeilijk, zo niet rampzalig zijn geworden. Moeder heeft haar pensioen en Johan zal enig inkomen hebben als notarisklerk. Maar daarnaast is er nu de zorg voor Jan en zijn zontje Gerritje, en nu ook voor Koos, en voortdurend voor Gert, hoewel oom Gerd wel eens soepel kan zijn omgegaan met de zorgkosten betreffende de laatste. Moeder moet geld gaan lenen binnen Maassluis en het zou wel eens rond deze periode kunnen zijn dat daarvoor de noodzaak ontstaat.²²⁹

Het lijkt een uitzichtloze situatie voor broer Jan. Als op 19 januari 1843 zijn zoon Jan overlijdt in Vlaardingen dan doet hij samen met zijn schoonvader de aangifte. De ambtenaar tekent aan 'op het raadhuis verschenen Johannes Jongkind, oud zesenvestig jaren, zonder beroep, en Jan Kalishoek, oud zesenzestig jaar, zeeman, wonende beide alhier'. Jan is dus nog steeds zonder beroep en woont kennelijk weer in Vlaardingen. Maar dan gloort er iets van hoop? Op 10 september 1842 komt Willem George Marinus van der Mee als controleur der directe belastingen in Maassluis wonen. Deze zal een helpende hand uitsteken.

Willem George Marinus van der Mee is controleur der directe belastingen en oefent deze functie in eerste instantie uit op het Zuid-Hollandse eiland Voorne, met name in de regio Geervliet, Spijkenisse, en Abbenbroek voordat hij rond 1831 naar de regio Middelharnis-Sommelsdijk vertrekt. Rond 1831 is Johannes Jongkind als commies actief in deze regio want op 1 augustus 1831, wordt zijn dochter Wilhelmina Jacoba (Mijntje) geboren in het plaatsje De Hitsert. Rond 1835 woont het gezin Van der Mee in Gouda. Dit is in de periode dat Gerrit Adrianus Jongkind naar Gouda komt als ontvanger. Na vervolgens een periode in Brielle komt het gezin Van der Mee op 10 september 1842 in Maassluis wonen.²³⁰ Willem van der Mee moet de familie Jongkind dus goed kennen en heeft hier ook sympathie voor zoals uit het vervolg zal blijken.

Het blijft speculeren op dit punt maar het is wel heel toevallig dat het juist nu Jan weer lukt te worden aangenomen in een positie bij de belastingdienst, hij wordt (in ieder geval) te Spijkenisse geposteed als Buitengewoon Commies bij 's Rijksbelastingen. Dit blijktens de geboorteakte van dochter Geertrui Johanna, op 21 september 1844 geboren te Spijkenisse. In dezelfde akte staat als woonplaats Maassluis.²³¹ Het is een niet ongebruikelijke situatie want de aangifte geschiedt in tegenwoordigheid van Jacobus Gerardus Kok, Commies bij 's Rijksbelastingen te Spijkenisse geposteed en te 's Gravenhage zijn woonplaats hebbende. Men werkt buiten de woonplaats vanuit een stationnement en mogelijk is Geertje voor de bevalling daar naar toe gegaan. Op 2 januari 1845

---

²²⁸ Brief aan Johan, woensdag 2 juni 1852.

²²⁹ Uiteenkomstige brief van moeder, Maassluis, den 5 juni 1851

Lieve Johan, voor uw geruststelling schrijf ik u dat de betalingen op vroeger gemaakte schulden, bijna geheel door mij voldaan zijn. Ik hoop dat ik dit jaar, als ik het mag beleven, geheel op effen voet zal komen met de Maassluise mensen. Om dan met meer rust en met minder zorgen van mijn levensweg zal mogen genieten.

²³⁰ Bevolkingsregister Maassluis blijktens de opschrijving november 1842.

²³¹ 101-1619 Geboorten Spijkenisse (1843-1852) akte nummer 32 (Streek Archief Voorne Putten).

wordt de familie Johannes Jongkind ingeschreven in Heenvliet²³² (Johannes, Geertje, Wilhelmina Jacoba, Gerrit Jacobus, en Geertruida Johanna). Zij komen dan vanuit Spijkenisse. De vertrekdatum uit Heenvliet wordt niet gegeven maar op 20 mei 1848 worden Johannes, Geertje, met hun kinderen Wilhelmina Jacoba, Gerrit Jacobus en Geertruida Johanna weer ingeschreven in Maassluis.²³³

---

²³² 087_1023B Bevolkingsregister Heenvliet (Streek Archief Voorne Putten).

²³³ Bevolkingsregister Maassluis.

Den Haag 1843 – 1846, van Koning Willem I, Rochussen, Steffen en Hupsch

Uit het artikel van Charles Rochussen in het blad *Eigen Haard*, 1891 nummer 12.²³⁴

Omstreeks het jaar 1844 werden de kunstenaars en liefhebbers te 's Hage van tijd tot tijd verrast door de verschijning en het bezoek van een jonkman, komende van Maassluis, waar hij op een notariskantoor werkzaam was. Hij liet dan eenige staaltjes van zijn kunst zien en deze gaven den indruk, dat er een kunstenaar van goeden aanleg in den jongen man schuilde. Door eenige belangstellende liefhebbers werd dan ook het plan geopperd een dusdanigen aanleg te steunen en hem de middelen te verschaffen tot de ontwikkeling daarvan.

De jonkman in quaestie heette Jan Barthold Jongkind, geboren te Satterop (bedoeld wordt Lattrop), in 1819, waar zijn vader toenmaals ontvanger der in- en uitgaande rechten was. Later is deze te Maassluis woonachtig geweest, waar hij ook overleden is (dit is onjuist, het moet Gouda zijn). Jongkind leefde aldaar bij zijne moeder en familie en verkreeg een aanstelling op het genoemde notariskantoor. Door de hulp en de medewerking, hem verschaft, kwam Jongkind nu te wonen in het *établissement* van den heer Steffens op de Amsterdamsche Veerkade te 's Hage, waar ook ik werkzaam was. Het atelier van Schelfhout werd insgelijks voor hem geopend.

Met genoegen herinner ik mij de wandelingen die wij met elkander maakten, soms naar zijn moeder te Maassluis of naar zijn zuster, die gehuwd was met den predikant te Klaaswaal. Dan teekende hij met gewoon zwart krijt en was het inderdaad verwonderlijk zijn vaste hand en zijn begrip van kleur en lijnen gade te slaan.

Rond 1839 komt Charles Rochussen in Den Haag wonen in de Vlamingstraat.²³⁵ Hij schrijft zich in aan de 's-Gravenhaagsche Teekenacademie (seizoen 39-40) voor de cursus naaktmodel tekenen en treft daar als studiegenoten onder andere Johannes Bosboom, Samuel Verveer, Johannes Hoppenbrouwers, David Bles, en Nicolaas Roosenboom. In de jaren 1841-1843 staat ook zijn broer Henrik Rochussen ingeschreven voor deze cursus. Hij woont dan met zijn broer Charles in de Vlamingstraat. Mogelijk is Charles Rochussen al in 1837 of 1838 in Den Haag komen wonen. In een vroege catalogus van zijn werken staat namelijk als eerste schilderij een werk uit '1837 of 1838', met als toevoeging: "gemaakt in het atelier van Nuyen bij wie hij in 1837 begon te schilderen".²³⁶ Charles kent Johan Barthold dus wel of niet uit diens eerdere periode bij Schelfhout (1837-1838). Maar uit zijn opmerking blijkt dat hij Johan zeker leert kennen als deze regelmatig in Den Haag opduikt. Wat Johan daar moest doen is niet bekend maar er zijn tal van mogelijke redenen aan te voeren. Mogelijk had hij daar iets zakelijks te doen voor notaris Reeser, het kan zijn dat hij voor zijn moeder haar pensioen ging ophalen dat in Den Haag werd uitgekeerd, of gewoon er eens even uit en een punch pakken in het *Café Français*. Johan is dus gewoon dan wat van zijn werk mee te nemen. Dit lijkt allemaal heel logisch, je wilt het wel eens laten zien aan je vrienden en aan Schelfhout. Zijn schilderijen zijn in die tijd nog niet zo groot, dat past wel in een makkelijk draagbaar valies. Het is wel duidelijk waar Johans ziel en zaligheid ligt maar met de financiële beperkingen in de familie is er geen zicht op dat er vandaar uit steun kan worden verleend voor het nemen van de grote stap. Deze financiële situatie wordt, overigens geheel terecht, aangevoerd in het verzoek aan Z.M. Koning

---

²³⁴ http://collectie.atlasvanstolk.nl/epub/50507/OPS/Text/015_Chapter012.xhtml

²³⁵ Dit is het adres genoteerd in de inschrijving van de 's Gravenhaagsche Teekenacademie. Haags Gemeentearchief; archieftoegang 0058-01 Academie van Beeldende Kunsten; 1.1.2 's-Gravenhaagsche Teekenacademie, 1839-1859.

²³⁶ L'œuvre de Charles Rochussen, uitgegeven door Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1894.

Willem Frederik²³⁷ om een toelage teneinde Johan in de gelegenheid te stellen bij Schelfhout²³⁸ onderwijs te kunnen krijgen.²³⁹ In maart 1843 wordt er in Maassluis een briefje bezorgd. Hierin brengt de Thesaurier van het Huis van Koning Willem Frederik, Graaf van Nassau, ter kennis van den Heer J. B. Jongkind, kunstschilder, een tegemoetkoming van twee honderd gulden tot voortzetting zijner studiën in de schilderkunst.²⁴⁰ Het is mogelijk een toevalligheid dat juist in maart 1843 het briefje met daarin de toezegging van de toelage in Maassluis wordt ontvangen, maar is het wel zo toevallig? Het lijkt allemaal te draaien om de voormalige Koning Willem I.

In 1837 overlijdt Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van Koning Willem I. Deze overweegt eind 1839 een tweede huwelijk met Henriëtte d'Oultremont de Wégimont. Tegen deze wens ontstaat kritiek, mede vanwege het feit dat Henriëtte van katholieken huize is. Op 7 oktober 1840 doet Willem I afstand van de troon en noemt zich daarna Koning Willem Frederik, Graaf van Nassau. Hij wordt ook als zodanig formeel aangesproken. Op 17 februari 1841 trouwt hij met Henriëtte d'Oultremont de Wégimont. Het echtpaar gaat daarna in Berlijn wonen. Willem Frederik komt daarna regelmatig met zijn echtgenote op bezoek in Nederland. Zo ook eind 1842 maar de terugreis naar Berlijn wordt verhinderd door vrij ernstige ziekte van Willem Frederik. Hij zal tot eind 1843 in Nederland blijven, in Den Haag en op Het Loo. Het is juist in deze periode dat de toelage aan Johan Barthold Jongkind wordt toegekend.

Eind 1843 gaan Willem Frederik en Henriëtte terug naar Berlijn. Op 12 december overlijdt Willem Frederik. Deze wordt levenloos aangetroffen door de door hem ontboden adjudant.²⁴¹ Na het overlijden van Willem Frederik in december 1843 wordt de toelage verstrekt via jhr. Ludolph van Bronkhorst, de particulier secretaris van Z.K.H. prins van Oranje, en latere Koning Willem III (1849). Deze toelage zal uiteindelijk jaarlijks worden uitgekeerd tot en met het jaar 1852.²⁴² De toelage stelt Johan in staat naar Den Haag te komen maar het zal niet voldoende zijn om daarvan rond te komen.

Charles Rochussen maakt de volgende opmerking:

Door de hulp en de medewerking, hem verschaft, kwam Jongkind nu te wonen in het établissement van den heer Steffens op de Amsterdamsche Veerkade te 's Hage, waar ook ik werkzaam was.²⁴³

Ook in zijn brief aan Johan Barthold van 3 januari 1889 refereert Charles Rochussen aan deze periode:

In den Haag zijn er bijna geen meer uit onzen ouden tijd, toen wij op de Veerkade bij Steffens tezamen woonden.

Ook moeder Jongkind refereert aan dezelfde personen als zij op 12 augustus 1847 aan Johan schrijft: Ook ben ik vier weken geleden bij Stefe geweest. O Johan zo blij als de gehele familie was is haast niet te begrijpen, meneer en mejuffrouw en de oude mevrouw waren zo hartelijk.²⁴⁴

---

²³⁷ De voormalige Koning Willem de eerste. Na de troonsafstand in 1840 noemde Willem I zich Koning Willem Frederik, graaf van Nassau. (In veel publicaties wordt de suggestie gewekt dat het zou gaan om de latere Koning Willem III.)

²³⁸ Dit wordt specifiek genoemd als doel.

²³⁹ Kopie van de aanbeveling in het Stadsarchief Vlaardingen.

²⁴⁰ Origineel in Bibliothèque nationale de France; Dossier Moreau-Nélaton.

²⁴¹ Annonce in de Buitengewone Nederlandsche Staatscourant van vrijdag 15 december.

²⁴² Koning Willem III trekt de toelage in per 31 augustus 1852. De toelage wordt uiteindelijk door bemiddeling verlengd tot 31 december 1852.

²⁴³ Victorine Hefting blz. 239.

²⁴⁴ Reconstructie: 'Meneer' is Jacobus Steffen gehuwd met 'mejuffrouw' Catharina Wilhelmina Petronella Steenlack. De 'oude mevrouw' is de moeder van Jacobus Steffens en wel Catharina de Blaauw.

Jacobus Steffen is de zoon van Carel Steffen (1761-1836) en Catharina de Blaauw (1780-1860). Carel Steffen was (waarschijnlijk tot kort voor zijn overlijden) Kommissaris der Marktschepen op Rotterdam, Schiedam en Amsterdam. Hij woont dan op de Amsterdamsche Veerkade No. 180.²⁴⁵ Jacobus Steffen heeft een handelsaffaire in glas en glasmakerij, in eerste instantie gevestigd op het Spui. Rond april 1839 wordt deze verplaatst naar de Amsterdamsche Veerkade, Wijk O, no. 105.²⁴⁶

Ook buiten Den Haag is Steffens actief. Tezamen met zijn partner Samuel Eliazar Swerein koopt hij in 1837 de buitenplaats Sorghlust in Zwijndrecht en start daar een glasfabriek.²⁴⁷ Waarschijnlijk is Swerein hier de initiator van geweest. Het is de eerste fabriek in Nederland voor het vervaardigen van vensterglas op industriële wijze. De bouw van de fabriek vindt een aanvang in 1838 en de formele inwijding vindt plaats op 29 december van dat jaar.²⁴⁸ Per 1842 worden de activiteiten van de fabriek ondergebracht bij dan opgerichte 'Nederlandsche maatschappij tot vervaardiging van vensterglas'. De aandelen zijn fl.1000 per stuk. Het Koninkrijk (de Staat) stapt erin voor fl.20.000, Koning Willem Frederik Graaf van Nassau privé voor fl.15.000, en met fl.10.000 schaart Swerein zich bij de top drie investeerders. Tot hoofd directeur wordt Swerein benoemd. Deze wordt belast met 'de geheele daarstelling van het fabricaat en met toezigt over en de zorg voor de fabriek'.

Het lijkt erop dat Jacobus Steffen zich heeft terug getrokken als compagnon met betrekking tot de fabriek in Zwijndrecht. In Den Haag echter richt hij in 1842 op een 'fabriek van geschilderde transparante glasgordijnen, naar den tegenwoordigen smaak, met het buitenlandsche werk in keurige behandeling gerustelijk durvende te wedijveren; zijnde thans de monsters reeds voorhanden. Alle verlangde teekeningen in ornamenten, bloemen, vruchten, figuren, enz., kunnen worden uitgevoerd'.²⁴⁹ Het is duidelijk dat Jacob Steffen, die zich eerder profileert als zakenman dan als kunstenaar, personeel nodig heeft om uitvoering te kunnen geven aan de opdrachten die met name vanuit de goeude kring moeten komen. Hij vindt een compagnon in Franciscus Hüpsch.

Franciscus Hüpsch²⁵⁰ is volgens verschillende bronnen²⁵¹ op 3 mei 1807 geboren in het dorpje Skalice u České Lípy in Noord-Bohemen, 90 kilometer ten noorden van Praag. De Duitstalige naam van het dorp is Langenau über Haida en er staat Langenau in zijn huwelijksakte als hij op 27 oktober 1841 in Den Haag trouwt met Jakoba Katrina Kerling, geboren en wonende in Den Haag. De achtergronden van Frans Hüpsch (zoals hij in Den Haag heet) zijn weinig bekend. De trouwakte meldt dat hij de zoon is van Theresia Hüpsch waarvan alleen bekend is dat zij was overleden ten tijde van het huwelijk. Personen met de naam Hüpsch (mogelijk leden van één en dezelfde familie) zijn al in voor 1808 vanuit Bohemen naar Nederland gekomen en (hoofdzakelijk) in 's Hertogenbosch gaan wonen.²⁵²

---

²⁴⁵ Opgave volgens de 's Gravenhaagsche Stads-Almanak 1832.

²⁴⁶ Advertentie in het Dagblad van 's Gravenhage 29 april 1839.

²⁴⁷ Er zijn meerdere bronnen die melding maken van de oprichting van deze fabriek. Zo is er in het Nationaal Archief een dossier 'glasfabriek Swerein & Steffen crediet fonds Nat Nijverheid'.

²⁴⁸ Nieuwe Rotterdamsche courant : staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad 05-01-1856

²⁴⁹ Dagblad van 's Gravenhage 14 maart 1842

²⁵⁰ Informatie uit

1. Het bestand van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie;
2. De akte van zijn huwelijk met Jakoba Katrina Kerling te Den Haag (1841-10-27, 0335-01.590 Huwelijksakten Den Haag, aktenummer 435);
3. Volkstelling 's-Hertogenbosch 1822; en
4. Diverse krantenartikelen

²⁵¹ Er kan hiervan echter geen bevestiging worden gevonden.

²⁵² In het archief van 's Hertogenbosch worden voornamelijk de meeste namen gevonden.

Johannes Christoffel Hupsch oefent daar 'in den kelder onder het huis bewoond door de Heer J. Bodenstaff' een affaire van glas uit, voor en uit naam van Anthony Glans en Comp. te Rotterdam. Franciscus Hüpsch vestigt zich in 1836 in Breda waarbij hij zich als volgt presenteert.²⁵³

De Ondergeteekende maakt bij deze aan het geëerde publiek en verdere begunstigers bekend, dat hij van heden af, zich alhier heeft geëtablisseed als porselein- miniatuur- en doekschilder. Hij verzoekt mitsdien een ieders gunst en rekommandatie, en houdt voorloopig verblijf in de Stad Diest, bij den Heer H. L. PEETERS.

Breda, 24 December 1836. F. HÜPSCH.

Hoe Jacobus Steffen en Frans Hupsch met elkaar in contact zijn gekomen kan niet worden achterhaald. Maar beide zitten in of hebben banden met glas en beide hebben familie in 's-Hertogenbosch. Immers, Jacobus Steffen is in 1832 getrouwd met de 'Bossche' Catharina Wilhelmina Petronella Steenlack.²⁵⁴ Op 27 oktober 1841 in Den Haag trouwt Frans Hupsch in Den Haag met Jakoba Katrina Kerling. Het is aannemelijk dat Frans Hupsch zich daarvoor in Den Haag heeft gevestigd en mogelijk samen met Jacobus Steffen het plan voor de 'fabriek' heeft opgezet. Er is een duidelijke scheiding van activiteiten blijktens een advertentie in diverse kranten in oktober 1843.²⁵⁵ Er is de 'Fabriek van Geschilderde, Gekleurd en Mat Vensterglas, Geschilderd en Verguld Porselein van J. Steffen en F. Hupsch', en daarnaast is ook gebleven de 'Handel in Vensterglas, Glazen, Dakpannen van J. Steffen'. Voor de 'fabriek' komen er deponhouders in Amsterdam, Rotterdam, Delft en 's Gravenhage (in de Koninklijke Bazar)

In maart 1845 verschijnt er een uitgebreid artikel in de Nederlandse kranten. De schrijver beschrijft het 'etablissement van de heeren Steffen en Hupsch' en is lovend over de kwaliteit.

's Konings hooge goedkeuring mogt hun reeds ten deel vallen, en Hoogstdezelfs edele kunstzin moedigde dadelijk hunnen ijver aan door het aankopen van twee schilderijen, beide op één stuk glas, waarvan het eerste den Koning van Pruisen te paard, en het tweede eene Waarzegster met twee jonge meisjes voorstelt. Eene later vervaardigde schilderij, een Mariabeeld naar Rafael, werd mede heugelijk door Zijne Majesteit en onderscheidene kunstkeners geroemd, en thans hebben de heeren Steffen en Hupsch een groot schilderstuk vervaardigd, dat voor zeker de bewondering van het algemeen zal wegdragen. Het is bestemd voor de aanstaande Tentoonstelling alhier.²⁵⁶

En verder

Het is ook daarom, dat zij, na het inzenden hunner proeven, boven alle, zelfs buitenlandsche mededingers, door eene commissie verkozen zijn, om de schoone ramen van de St. Janskerk te Gouda te herstellen, door welk kunstwerk zij gewis hunnen roem zullen vestigen.²⁵⁷

Neemt men nu in aanmerking, dat de heeren Steffen en Hupsch eenige Hollandsche leerlingen in hun kunstvak opleiden, die, ofschoon nog jong, reeds goede vorderingen maken; bedenkt men, van welk een groot nut hunne inrigting derhalve ook in de toekomst voor de belangrijke kunst van glasschilderen in ons Vaderland kan zijn, dan zal het voorzeker niemand verwonderen, dat wij de aandacht des publieks op hun etablissement wilden vestigen, en dat wij hunne onvermoeide pogingen, ter volmaking hunner kunst, den schoonsten uitslag opregteijk toewenschen.

Het verband lijkt duidelijk. Onder de Hollandsche leerlingen bevinden zich Charles Rochussen en Johan Barthold Jongkind.

---

²⁵³ Bredasche courant 25 december 1836

²⁵⁴ Gedoopt op 7 maart 1810 in de Grote Kerk te 's-Hertogenbosch (archiefbestand Erfgoed 's-Hertogenbosch).

²⁵⁵ Onder andere het Dagblad van 's Gravenhage 16 oktober 1843

²⁵⁶ Waarschijnlijk catalogus nummer 337, De Heilige Maagd, (La Vierge à la Chaise) op glas geschilderd. Zie Tentoonstelling te 's Gravenhage van den jare 1845.

²⁵⁷ De voorgenomen herstelling heeft toen niet plaats gevonden.

De samenwerking tussen Steffen en Hupsch is van korte duur als de laatste in april 1847 zelf op de Denneweg te Den Haag start met

eene Fabrijk van Geschilderd, Gekleurd, Gebloemd, Depoli met Bloemen, Mouseline en Mat-Vensterglas, waardoor hij in staat wordt gesteld, alle bestellingen, tot dit vak behoorende, met primo Mei aanstaande aan te nemen; alsmede tot het Decoratie- en Kamerschilderen in olieverf op doek, terwijl hij zal voortgaan met het leveren en inzetten van wit Vensterglas.

Hij neemt tevens de 'eerbiedigde vrijheid' om bij zijn klanten onder de aandacht te brengen dat hij 'reeds 4 à 5 jaren te dezer Stede de eenige bewerkter en vervaardiger van het Glas-Brandschilderen is geweest'. Hiermede bevestigt Frans Hupsch dat Steffens in eerste instantie een ondernemer is en Hupsch de vakkundige kracht binnen het bedrijf.²⁵⁸

Hupsch blijkt ook zelfstandig succesvol en wordt regelmatig geroemd in de kranten. Begin 1853 ontvangt hij van H.M. de Koningin een gouden repetitiehорloge als blijk van tevredenheid over een vervaardigd portret van haar op glas.²⁵⁹ Er volgt dat jaar nog een enkel bericht maar dan stop alle berichtgeving over Frans Hupsch. Het laatste dat vooralsnog is gevonden over Frans Hupsch is een uiterst triest bericht in het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage van 01 februari 1865.

Bij vonnis der Arrondissements-Regtbank te 's Gravenhage, van den drie en twintigsten Januarij 1800 vijf en zestig, is Jacoba Katharina Kerling, gedomicilieerd te 's Gravenhage, huisvrouw van Franciscus Hupsch, uit hoofde van krankzinnigheid, gesteld onder curatele.

Johan Barthold Jongkind en Charles Rochussen trekken er samen op uit waarbij Charles kennis maakt met de familie Jongkind, op zijn minst met moeder Jongkind en zus Leentje, maar waarschijnlijk ook met andere leden van de familie²⁶⁰. Er zijn geen brieven van moeder aan Johan uit deze Haagse periode. Een voor de hand liggende reden kan zijn dat zij in de Veerstraat te Maassluis op de trekschuit van Van der Marel²⁶¹ stapt en gezellig naar Den Haag gaat. In een latere brief (21 december 1848) schrijft zij: 'Ik vind het zo gezellig met uwe bekende vrienden zoals de heer Lijkers (Leickert) en Rogges (Rochussen)'. Moeder Jongkind amuseert zich wel binnen dit circuit.

Naast zijn lessen bij Schelfhout laat Johan zich ook inschrijven op de 's-Gravenhaagsche Teekenacademie voor de seizoenen 1843-44, 1844-45 en 1845-46.²⁶² Zoals nagenoeg alle schilders in die tijd volgt hij hier de cursus naaktmodel tekenen. In het seizoen 1844-45 doet ook Charles Rochussen weer mee. Johan leert hier ook zijn latere vriend Martinus Kuytenbrouwer kennen (seizoen 1845-46). Het zal hem wel verbazen plots zijn schoolvriendje Arij Pleijsier te zien opduiken. Die gaat in het seizoen 1845-46 'groot pleister' doen. Een raadsel waarom.

In 1845 maakt Johan kennis met de Franse kunstschilder Eugène Isabey tijdens diens bezoek in Den Haag. Op voorspraak van Schelfhout nodigt Isabey Johan uit om naar Parijs te komen.

In de loop van 1846 vertrekt Johan naar Parijs, samen met Martinus Kuytenbrouwer gaat hij bij Isabey in de leer.²⁶³ Zijn lopende schulden in den Haag ad fl. 310,= worden afbetaald door Z.K.H. den prins van Oranje en latere Koning Willem III. Van dezelfde ontvangt Johan fl. 240,= voor betaling van

---

²⁵⁸ Dagblad van 's Gravenhage 05-04-1847.

²⁵⁹ Nieuwe Rotterdamsche courant : staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad 07-02-1853.

²⁶⁰ Deze veronderstelling is gebaseerd op de brieven die Pieter Haverkorn van Rijsewijk in 1893 zal sturen aan Teuna Stans - de Gruiter en Jeannet Jongkind - Gramberg. Hoe zou Haverkorn van Rijsewijk aan deze adressen zijn gekomen zonder informatie van Charles Rochussen?

²⁶¹ Verbinding en schipper zijn onder andere te vinden in de Stads en Residentie Almanak voor het jaar 1842.

²⁶² Haags Gemeentearchief; archieftoegang 0058-01 Academie van Beeldende Kunsten; 1.1.2 's-Gravenhaagsche Teekenacademie, 1839-1859.

²⁶³ Notitie in Bibliothèque nationale de France; Dossier Moreau-Nélaton. De bron is het Algemeen Handelsblad van 18 maart 1847.

de gevolgde Franse lessen in de Haag, en fl. 100,= voor zijn reiskosten naar Parijs.²⁶⁴ Het vorstenhuis investeert duidelijk in de kunstenaar.

Moeder Jongkind begint met het schrijven van brieven aan Monsieur J. B. Jongkind, artiste peintre, Place Pigale, Paris. Het adres is duidelijk niet door moeder geschreven. Wellicht door Maximiliaan Melchers? Hij is het die de contacten tussen Johan en Nederland verzorgt. Moeder geeft haar brieven aan Cornelis van der Marel van de trekschuit tussen Maassluis en Den Haag. Deze geeft ze aan Melchers en die stopt ze in de (diplomatieke?) post naar Frankrijk. Omgekeerd gaat het via dezelfde route.²⁶⁵

---

²⁶⁴ Victoria Hefting *Lettres et Commentaires* blz. 2 en 3.

²⁶⁵ Beschreven in de brieven. Bibliothèque nationale de France; Dossier Moreau-Nélaton.

De periode Maassluis (3)

Johan Gramberg is eerste-luitenant in het leger. Hij is in 1787 geboren in Beverwijk.²⁶⁶ Op 6 januari 1819 trouwt hij in Amersfoort met Adriana Grond, geboren in 1780 te Den Haag.²⁶⁷ Het echtpaar krijgt drie kinderen. Adriana Alijda Johanna (Jeannet²⁶⁸), geboren 1819 te Venlo, Aleida Elisabeth Adriana, geboren 1821 te Maastricht, en Jan Simon Gerardus, geboren 1823 te Maastricht. Aleida overlijdt in 1824 te Venlo.

Jeannet Gramberg wordt onderwijzeres en komt, als zij in Oosterhout woont, in contact met Maria Cornelia Schaalje die ook onderwijzeres is.²⁶⁹ Maria Schaalje is de dochter van apotheker Fredrik Schaalje en Cornelia Schelvisvanger uit Maassluis. Fredrik Schaalje heeft zich rond 1840 in Oosterhout als apotheker gevestigd.²⁷⁰ Na een echtscheiding besluit Cornelia Schelvisvanger met haar dochter in augustus 1842 terug te keren naar Maassluis.²⁷¹ Ze worden vergezeld door Jeannet Gramberg. De reden dat Jeannet mee komt is niet bekend maar het zou kunnen dat er in Maassluis vraag is naar onderwijzend personeel. Medio 1846 komen ook Jan Gramberg en zijn vrouw vanuit Oosterhout naar Maassluis.²⁷² Eind 1846 is er een eerste kennismaking met moeder Jongkind die erg gecharmeerd is van de familie Gramberg en dit aan Johan schrijft, 'het zijn heel aardige mensen'. Er is een duidelijke klik. Johan Gramberg kan goed met Koos Jongkind opschieten en de families komen regelmatig bij elkaar op visite. Niet alleen moeder vindt het gezellig bij Gramberg. Dit geldt ook voor Willem Jongkind als deze in Maassluis langs komt. Hij gaat het met name gezellig vinden met Jeannet.

Jan Simon Gerardus Gramberg wordt geboren op 19 april 1823 te Maastricht.²⁷³ In zijn jonge jaren komen we hem in diverse registers tegen als 'huisonderwijzer' en 'ondermeester', min of meer hetzelfde beroep als zijn zuster. In 1849 wordt hij ingeschreven in het Lidmatenregister van de Nederduits Gereformeerde Gemeente te Zuilichem met attestatie van Maassluis. Dit wijst erop dat hij enige tijd in Maassluis moet hebben gewoond. Hij blijft zo'n twee jaar in Zuilichem en na korte periodes in Rotterdam en Schiedam gaat hij naar Utrecht om te studeren. Dit moet rond de tijd zijn dat Willem Jongkind in de Twijestraat in Utrecht de drogisterij en handel in verfwaren zal overnemen. Na het behalen van een medische graad aan de universiteit te Utrecht wordt hij bij Koninklijk Besluit van 13 november 1855 geïnstalleerd als medisch officier aan de Goudkust. Op 19 december 1888 trouwt zijn dochter Jeannet Cornelia Nelly Gramberg te 's-Gravenhage met Hermannus Johannes Waleson, Oost-Indisch ambtenaar van beroep. Onder de getuigen is dan zijn neef Jan Simon Gerardus Jongkind, een zoon van zijn zus Jeannet en Willem Jongkind.

In Maassluis blijft de financiële situatie rond het gezin van Jan en Geertje uiterst zorgelijk. Het is een wekerend element in de brieven van moeder aan Johan. Officieel is Jan 'particulier' zoals het rond deze tijd in aktes wordt omschreven. Het klinkt wellicht wat aangenamer dan 'zonder beroep' maar het is erg afhankelijk van het saldo op de bankrekening of dit een luxe is of armoede. Daarnaast hebben de kinderen ook problemen met de gezondheid en is het gebrek aan financiële middelen een

---

²⁶⁶ Hij overlijdt in Utrecht in 1871 op 84-jarige leeftijd. 481 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902; Inventarisnummer: 449-04; Aktenummer: 2216.

²⁶⁷ 481 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902; Inventarisnummer: 199-03; Aktenummer: 1.

²⁶⁸ Willem schrijft het als Jeannet in zijn brief van 1 juli 1855.

²⁶⁹ Het beroep van de dames is terug te vinden in het bevolkingsregister Maassluis.

²⁷⁰ Volkstellingsregister, 1840, archiefnummer 2005, inventarisnummer 913, blad 174 Gemeente: Oosterhout.

²⁷¹ Bevolkingsregister Maassluis.

²⁷² Bron genealogische databank Maassluis en de overlijdensakte Adriana Grond in Vlaardingingen.

²⁷³ 12.059-25 Burgerlijke Stand in Limburg: Maastricht.

belemmering om er snel een dokter bij te halen. In haar brief van 21 december 1848 schrijft moeder hierover:

De kleine kinderen van Jan hebben erg de kinkhoest. De dokter is erbij moeten komen en was niet tevreden dat zij zo lang gewacht hebben. Beide kinderen zijn erg ziek en dat nu met zo'n kou.

Een jaar later gaat het helemaal fout.

Maassluis 12 augustus 1849

Bij uw broer Jan is verleden dinsdag zijn jongste dochtertje (Geertruida Johanna) overleden, een recht lief kindje vier en een half oud. Oh zo schielijk. Zondag speelde ze met haar broertje (Gerrit Jacobus) zo lief in de tuin en op maandag heeft ze nog de hele dag wel en vrolijk gespeeld, en maandagnacht of liever gezegd dinsdagmorgen is ze niet wel geworden. Valt gedurende (voortdurend) van der zelf. Om tien uur komt de dokter bij Geertrui en om twaalf uur vermindert zij al zo dat ik ervan ontsteld was. En 's avonds om 8 uur was het lieve kind reeds al overleden. Het was een hele toestand zo spoedig.

In november 1849 verlaat Willem apotheker Looije in Nijmegen en gaat op bezoek bij moeder in Maassluis.²⁷⁴ Hij is op doorreis want hij vertrekt op 3 december 1849 uit Maassluis naar Utrecht. Het is koud en glad en de schuiten varen niet zodat Wim het eerste deel van de reis naar Delft moet lopen. Koos en Jan lopen met hem mee en zwaaien hem uit als hij daar de stoomtrein naar Amsterdam neemt. In Amsterdam stapt hij over op de trein naar Utrecht waar hij die avond laat aankomt. Daar werd hij opgewacht en vervolgens naar zijn eindbestemming in Utrecht gebracht, wellicht met een wagen. Hij gaat werken bij apotheker Milius. Begin 1851 verlaat Willem Utrecht weer en gaat naar Den Briel. Het bevalt hem daar allerminst en zal eind 1851 weer naar Utrecht gaan met als mogelijke werkgever apotheker Holdrinet wiens naam Willem in latere brieven noemt.²⁷⁵

Begin januari 1850 wordt Adriana (Gramberg-) Grond ziek. Moeder Jongkind schrijft hierover aan Johan:

De oude mevrouw Gramberg is ook sedert enige dagen zeer ziek geworden. De dokter en [onleesbaar] komen twee tot driemaal per dag. De dokter geeft geen moed tot herstel. Het is ook een mens van zeventig jaren oud. En ik lieve Johan word ook al zeven en zestig als ik het mag beleven tot mei.

Het wordt een lange lijdensweg, Adriana Grond zal op 13 augustus overlijden.

Jan krijgt zo nu en dan werk van 'de heer Van der Mee'. Deze is per 1848 ontvanger van de directe belastingen te Schiedam²⁷⁶ en zorgt ervoor dat Jan op zijn kantoor in Schiedam kan gaan werken. Dit leidt er toe dat Jan met zijn gezin rond maart 1851 vanuit Maassluis naar Schiedam verhuist, tot grote opluchting van moeder.

Een verandering is mij nog tot grote blijdschap te beurt gevallen dat uwe broer Jan met zijn vrouw en geheel zijn huishouden vandaag over acht dagen (acht dagen geleden) naar Schiedam zijn vertrokken. En Jan is werkzaam bij de heer Van der Mee op het kantoor. O, lieve Johan ik ken mijzelf niet van blijdschap, dat die kinderen met geheel hun huishouden van Maassluis vertrokken zijn. Zo iedere dag die zorgen en klagen aan te horen en zelf zoveel met mij zelf te doen, ik ben ervan opgeknapt, Johan lief.

Het lijkt erop dat moeder helemaal genoeg heeft van Jan en Geertje. Dat moet wellicht genuanceerd worden, ze heeft genoeg van de situatie, niet van de kinderen. Althans, een paar jaar later overweegt

---

²⁷⁴ In haar brief van 24 oktober 1849 schrijft moeder: ..... ik verwacht uw broer Willem eind volgende week thuis ..... het is nu al bijna twee jaar geleden dat Willem naar Nijmegen is vertrokken ..... In december 1849 gaat Willem naar Utrecht.

²⁷⁵ Na terugkomst in Utrecht vanuit Brielle op 16 oktober 1851 gaat Willem (apothekersbediende) wonen op het adres Gruttersdijk 66 bij de rooms katholieke schoenmaker Jan Huiskens.

Bron: bevolkingsregister van de stad Utrecht 1850-1859.

²⁷⁶ Althans, de eerste vermelding wordt gevonden in het Jaarboekje voor de ambtenaren der directe belastingen , in- en uitgaande regten en accijnsen 1848.

moeder om bij Jan en Geertje in Rotterdam te gaan wonen maar tijdens een bezoek aan Rotterdam in augustus 1853 komt moeder tot de conclusie 'dat er wederzijds nogal wat bezwaren zijn' en laat het plan varen.²⁷⁷

Willem is nu al tien jaar of meer werkzaam als bediende bij diverse apothekers met de ambitie zelf apotheker te worden. Wat hem in de weg staat is niet duidelijk maar moeder schrijft hierover aan Johan (5 juni 1851) dat het voor Willem niet fijn is om het vooruitzicht te hebben geheel je leven apothekers bediende te moeten blijven. Lukt het hem niet om voor zijn examen te slagen? Uit dezelfde brief blijkt dat moeder zich zorgen maakt over de toekomst, zij is immers al 68 jaar en bij haar overlijden houden haar inkomsten (het pensioen) op 'en dat zal natuurlijk voor de gehele toestand een probleem kunnen zijn'. Er drukken nogal wat lasten op haar schouders, het kostgeld voor Gert, het onderhoud van Koos, en (vroegere?) steun aan Jan met zijn gezin. Ze heeft schulden moeten maken maar kan Johan nu geruststellen, deze zijn bijna vereffend, en zij hoopt dat jaar 'geheel op effen voet te komen met de Maassluisse mensen'. Op zich goed nieuws, maar de pot is leeg, er is geen halve cent over, Willem zal later de kosten van de begrafenis van zijn broer Koos en zijn moeder moeten betalen. En er blijven ook nog de kosten rond Gert.

Wat ook steeds sterker doorklinkt zijn de problemen met haar gezondheid. Met name de toenemende problemen met haar ogen. De beschrijvingen doen sterk vermoeden dat zij last heeft van staar aan (uiteindelijk) beide ogen hetgeen zal leiden tot bijna totale blindheid. In de loop van 1852 neemt Koos, en na diens overlijden in 1854, Willem, de correspondentie met Johan over. Met grote moeite voegt moeder daar dan iets aan toe, het is op het laatst nauwelijks meer leesbaar. Eind 1851 wordt het haar te veel en kan zij het huishouden niet meer doen. Ze neemt Neeltje Lips aan als dienstmeid. Koos hangt nog doelloos rond het huis, er lijkt voor hem met zijn problemen geen mogelijkheid om ergens aan de slag te komen.

Medio 1851 komt Jan Simon Gerardus Gramberg met zijn vriendin langs in Maassluis. Koos schrijft daarover aan Johan:

De zoon van meneer Gramberg is thans met [zijn] vrijstertje ook op Sluis (in Maassluis) en morgen gaan ze weg. Zij woont op de Buitensluis (De sluis bij Numansdorp). Juffrouw Gramberg (bedoeld wordt Jeannet) gaat ook mede en zal zeker dan wel en passant bij de Klaaswaalse betrekkingen aangaan.

Jeannet gaat dus zeker even langs bij Smeltzer en Leentje in Klaaswaal. Het lijkt dik aan tussen Willem en Jeannet, ze is al zowat familie. Maar het blijft voorlopig wel een relatie op afstand, met Willem in Utrecht en Jeannet in Maassluis.

Plotseling krijgt Willem in Utrecht de kans van zijn leven. Wanneer precies^{278 279}, van wie, en hoe gefinancierd is niet bekend, maar hij kan een 'Affaire in Droogerijen en Verfwaren' overnemen, in de Twijestraat, nummer 292, te Utrecht. Nu komt alles in een stroomversnelling. Op 3 augustus 1852 verlaten moeder en Koos Maassluis en trekken bij Willem in. Op 6 april 1853 trouwen Willem Jacob Marinus Jongkind en Adriana Alijda Johanna Gramberg in Maassluis. Ook vader Johan Gramberg verhuist die dag naar de Twijestraat.²⁸⁰

Het hoofdstuk Maassluis is hiermee afgesloten.

---

²⁷⁷ Brief van Jacobus aan Johan, 7 September 1853.

²⁷⁸ Waarschijnlijk in de loop van 1852, na 16 oktober 1851, toen Willem nog op de Gruttersdijk 66a te Utrecht woonde, maar voor zijn huwelijk met Jeannet op 6 april 1853.

²⁷⁹ De eerdere bewoners van dit pand zijn apotheker Pieter Cornelis Niekerk (geb. 1823 te Utrecht) met zijn vrouw Anna Hölterman en de kinderen Dirk Pieter Cornelis en Johan Gerard Willem. Dit gezin verlaat het adres op 29 oktober 1851.

²⁸⁰ Alle genoemde datums als opgetekend in het bevolkingsregister van de stad Utrecht periode 1850-1859.

Bezoeken van en aan Johan in de periode 1846 – 1852

Uit diverse publicaties, maar ook uit de brieven, blijkt dat Johan na zijn vertrek naar Parijs regelmatig in Nederland is geweest en contact heeft gehad met zijn familie. In haar brief van 12 aug 1847 hengelt moeder naar een bezoekje. Als hij dit jaar niet kan komen dan misschien volgend jaar? En Kuytenbrouwer²⁸¹ zal toch ook wel eens naar Den Haag willen? Kom dan samen, is haar suggestie. Op 5 juni 1848 ontvangt moeder in Maassluis een brief van Johan. Die is dan in Antwerpen aangekomen.²⁸² Ze schrijft hem direct terug en vraagt hem om 'als het mogelijk is te proberen dan eens naar haar toe te komen'. Het woord 'dan' doet vermoeden dat moeder van de plannen van Johan weet. Deze komt kort daarop in Nederland aan om samen met Andreas Schelfhout van 24 juni tot 2 juli op het paleis Het Loo te verblijven en daar de valkenjacht in beeld te brengen. Johan maakt een aantal aquarellen en een gewassen sepia tekening en schenkt deze aan (de latere) Koning Willem III 'als dank voor zijn verblijf op Het Loo'.²⁸³ Johan blijft tot december dat jaar in Nederland. Waar hij logeerde is onbekend, het kan in Den Haag zijn geweest, bij Schelfhout. Wellicht is hij ook in Maassluis geweest, en mogelijk in Klaaswaal, waarom niet?

Eind 1848 Johan vertrekt naar Antwerpen, op 6 december schrijft hij van daar een brief aan zijn moeder. Hij blijft daar kennelijk een paar maanden.²⁸⁴ In de loop van mei 1849 komt Johan weer aan in Parijs.

Is Johan relatief kort daarop nog eens op bezoek geweest? Er zijn geen harde bewijzen maar waarom zou moeder hem speciaal schrijven dat zij op maandag 10 juni 1850 naar Klaaswaal gaat en daar de rest van de maand zal blijven. Het lijkt de gewoonste zaak dat, mocht het bij Johan opkomen die maand nog even langs te komen, hij naar Klaaswaal komt. Dit suggereert dat Johan mogelijk vaker langs kwam dan gedacht. Het is rond die tijd ook comfortabeler reizen dan met de diligence, je kunt met de trein van Parijs naar Antwerpen en dan op de stoomboot naar Rotterdam. Johan maakt ook een reis naar Engeland. Broer Koos schrijft in zijn brief van 23 november 1853 'dat u ook een reisje naar Londen hebt gemaakt'.

---

²⁸¹ Ze schrijft dan nog Kuytebroek

²⁸² De brief is geadresseerd aan J. B. Jongkind, Poste Restante Antwerpen.

²⁸³ Koninklijke Verzamelingen, Den Haag

²⁸⁴ De brief van 15 januari 1849 is geadresseerd aan J.B. Jongkind, Hobokenstraat No. 1208, Antwerpen.

Utrecht, Twijestraat, Wijk B no. 292

Aantekeningen betreffende het huis en erf Twijestraat 292, later hernoemd Twijnstraat 54.²⁸⁵

Het pand waarin deze drogisterij annex verhandel is gevestigd is op 23 mei 1846 in een openbare veiling verkocht door Jan Jacobus van Leeuwen als gemachtigde van Hermanus Kleuver²⁸⁶ en diens vrouw Petronella Jacomina Hendrika Gerrigje Mannekes. (Mannekes staat bij het kadaster opgeschreven als eigenaar.) De koper is Frederik Jacobus van der Fou. De koopprijs is fl. 3110.

Het is ook vooralsnog niet vast te stellen in welke hoedanigheid Willem Jongkind deze winkel uitbaatte. Wie was bijvoorbeeld de vorige drogist? Was dat Kleuver? Als zelfstandig drogist huurt Willem het pand in eerste instantie van Van der Fou. Op 14 oktober 1862 koopt Willem het huis en erf van Van der Fou voor een prijs van fl. 3500. Willem betaald fl. 1000 contant en Van der Fou verstrekt een hypotheek van fl. 2500 tegen een rente van 5%.²⁸⁷

Op 24 januari 1880 verhuist Jeannet Gramberg met de kinderen Jan, Adriana en Willem naar het Hoogt, een straatje in het centrum van Utrecht. Dit is het einde van een kleine dertig jaar Twijestraat 292. Kennelijk is het pand aan een grondige opknapping toe want in het archief Bouwvergunningen Dienst Stadsontwikkeling Gemeente Utrecht berusten tekeningen betreffende (1) het vernieuwen van de voorgevel aan het perceel in 1880 en (2) het in 1894 gedeeltelijk wegbreken en wederopbouwen van de keuken liggende achter het perceel.²⁸⁸

Als moeder en Koos zich op 3 augustus 1852 bij Willem in Utrecht vestigen dan lijkt dit in eerste instantie voor tijdelijke aard. Althans een jaar later overweegt moeder om bij Jan en Geertje in Rotterdam te gaan wonen maar tijdens een bezoek aan Rotterdam in augustus 1853 komt moeder tot de conclusie 'dat er wederzijds nogal wat bezwaren zijn' en laat het plan varen.²⁸⁹ Zij zal nu tot haar overlijden bij Willem blijven.²⁹⁰ Op 30 augustus 1853 komt ook de broer van Jeannet, Johan Simon Gerardus Gramberg inwonen. Hij zal aan de Universiteit van Utrecht zijn medische graad halen alvorens hij bij Koninklijk Besluit van 13 november 1855 geïnstalleerd wordt als medisch officier aan de Goudkust. Het is niet duidelijk of hij al die tijd op de Twijestraat, Wijk B no. 292 heeft gewoond. In de brieven die Koos en Willem aan Johan schrijven in deze periode wordt niets over hem gemeld. Hij is in elk geval pas naar de Goudkust vertrokken na het overlijden van moeder Jongkind.

Naar de precieze oorzaak kan slechts worden gegist maar de verstandhouding tussen moeder Jongkind en haar schoondochter is in deze jaren niet optimaal. Koos schrijft daarover in zijn brief van 9 januari 1854 aan Johan:

---

²⁸⁵ De kadastrale gegevens waar deze aantekeningen op zijn gebaseerd zijn door een medewerker van Het Utrechts Archief opgezocht in een beperkt toegankelijk bestand.

²⁸⁶ Deze naam wordt ook geschreven als Kluever of Klüver. Het lijkt een in de tijd verbasterde Duitse naam.

²⁸⁷ Register voor de woordelijke overschrijving der akten van eigendoms-overgang, enz., deel twee honderd drie en dertig. Het is een doorlopend register. Het begin van de betreffende aantekeningen is in de kantlijn aangegeven met nummer 84.

²⁸⁸ 4006 Bouwvergunningen Dienst Stadsontwikkeling gemeente Utrecht 1853-1910 (toegangsnr. 4006) 4270-33-22 Vernieuwen - voorgevel aan het perceel, 1880.

4270-57-462 Wegbreken (gedeeltelijk) en wederopbouwen - keuken, liggende achter het perceel, 1894

²⁸⁹ Brief van Koos aan Johan van Brief van Koos 7 september 1853.

²⁹⁰ Sommige woorden in de brieven van moeder aan Johan wekken de indruk dat er mogelijk (ook) op een ander adres in Utrecht wordt gewoond. Zij spreekt op zeker moment nogal afstandelijk over de woning van Willem. In het bevolkingsregister van de stad Utrecht is echter steeds sprake van één adres, Twijestraat, Wijk B no. 292. Dit is ook het adres genoemd in de overlijdensaktes van Jacobus en moeder, Johan Gramberg en, uiteindelijk, Willem eind 1876. Jeannet en de kinderen verlaten de Twijestraat op 24 januari 1880 en gaan wonen op het Hoogt, een straatje in het centrum van Utrecht.

Wel wenste ik dat moeder meer met haar (Jeannet) overeenstemde, er zijn echter geen rozen zonder doornen.

Eind januari 1854 wordt Koos ernstig ziek en komt te overlijden op 7 februari 1854 in de leeftijd van 45 jaar.²⁹¹ Op 8 februari schrijft Willem een brief aan Johan om hem daarover te informeren. De brief bevestigt het beeld dat Koos voor moeder altijd een raadsman is geweest. Willem spreekt in de brief zijn hoop uit dat Koos nu 'gelukkig is'.

Gelukkiger tenminste als dat hij nog hier op aarde zoude hebben moeten rondzwalken, aan allerlei teleurstellingen onderworpen en onderhouden moeten worden door zijnen broeder(s) wat voor zijn gevoel toch hard had moeten zijn. God heeft hem opgeroepen en Die weet dat het goed voor ons is dat het zo gebeurd is en daarin moeten wij allen berusten.

Koos noch moeder zijn bij een begrafenisfonds zijn zodat Willem voor de kosten moet opdraaien. Op hulp van anderen kan hij niet rekenen zoals hij in zijn brief schrijft. De toestand waarin zij verkeren is verre van aangenaam. Hij doet een beroep op Johan om te proberen diens overkomst naar Utrecht enigszins te bespoedigen om moeder nog eens te zien. Daarnaast loop Jeannet op alle dag. Willem besluit zijn brief met de passage:

Zo ik kan zal ik u van hare bevalling zo spoedig mogelijk bericht zenden waarmede ik u dan genoeg hoop te doen. Maar hartelijk wenste ik dat wij 3 maanden verder waren opdat wij dan deze storm enigszins te boven konden zijn.

Acht dagen later, op 16 februari 1854, wordt Johan Adrianus Jongkind geboren.²⁹²

De eerstvolgende brief van Willem aan Johan is gedateerd 2 juni 1854. Hij schrijft dat het goed gaat met vrouw en de kleine jongen. Ook hier is het overduidelijk dat er een gat in de correspondentie zit. Willem zal Johan ongetwijfeld van de geboorte op de hoogte hebben gebracht. Willem schrijft verder dat ze allemaal verlangen naar Johans overkomst en dat moeder dan ook graag met Johan naar zijn broer Gerrit toe wil om te zien hoe deze het maakt. Uit een brief van Willem gedateerd 9 februari 1855 kan worden opgemaakt dat er (weer) sprake is van een mogelijk bezoek van Johan aan Utrecht, nu in de loop van maart.

De laatste brief van Willem gevonden in het dossier Moreau-Nélaton is van 1 juni 1855 waarin hij Johan feliciteert met zijn verjaardag op 3 juni. Het gaat goed met zijn winkel. In mei had hij een topmaand en ruim fl. 230,- mogen ontvangen, de maand ervoor was iets minder. Nooit heeft hij zo veel in een maand ontvangen en dat ziet hij als een duidelijk bewijs van vooruitgang. Het heeft alleen lang geduurd alvorens hij dit succes heeft en de kosten van levensonderhoud zijn sinds de overname van de 'affaire' gestegen. Daardoor zit hij nog steeds in de zorgen maar vindt dat hij geen reden tot klagen heeft.

Indien mijne zaak door Gods zegen zo voort mag blijven gaan dan zal ik hier fatsoenlijk mijn brood hebben.

Met gezondheid van moeder gaat weer beter als zij op pinkstermaandag eens een ritje door de stad maken. Moeder heeft zich eens in het nieuw gestoken, ze heeft zich een hele mooie zwarte japon laten maken en een zwarte hoed. Dit alles tot genoegen van Willem die het omschrijft als 'moeder begint er langzamerhand weer uit te zien als toen wij nog in Gouda woonden'.²⁹³ Het heeft niet lang mogen duren, Wilhelmina Jacoba van der Burght overlijdt kort daarna, op 23 augustus 1855.²⁹⁴

---

²⁹¹ Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902 Aktenummer 172

²⁹² Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902 Inventarisnummer: 720-01 Aktenummer: 240

²⁹³ Dit lijkt de status van het wonen in Gouda te benadrukken.

²⁹⁴ Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902 Aktenummer 1113. Hierin staat de naam geschreven als Willemijna Jacoba van der Burgt.

Op 8 november 1855 wordt Jan Simon Gerardus Jongkind geboren.

Op 20 november 1855 schrijft Johan Barthold in Parijs een brief aan ene Van de Broek waarin hij vertelt dat hij op het punt staat te vertrekken naar Nederland. Vijf dagen later, op 25 november schrijft hij vanuit Brussel een brief aan Smits, hij is kennelijk vertrokken.²⁹⁵ Hij gaat naar Amsterdam²⁹⁶, vanwaar hij bestellingen voor schilderijen heeft gekregen, en vandaar reist hij door naar Utrecht. Eind November staat Johan op de stoep van de Twijestraat 292. Hoe dit bezoek is aangekondigd is niet bekend. In wat voor een familiesituatie komt Johan terecht? Jeannet is zojuist bevallen van Jan Simon Gerardus. Willem is druk met zijn drogisterij annex verhandel. Daarnaast heeft Willem waarschijnlijk ook nog de zorg over broer Gert die dan nog in het kosthuis in Sint-Michielgestel zit en met het overlijden van moeder zijn ook haar pensioeninkomsten gestopt.²⁹⁷ Misschien verleent de oude Gramberg nog wat ondersteuning maar die heeft wellicht ook de kosten gehad voor zijn zoon Jan die net in Utrecht is afgestudeerd. Al met al lijkt het geen situatie die uitnodigt tot een lang verblijf van Johan in Utrecht, nog los van de vraag of Utrecht hem als stad wel aantrekt. Johan zal maar kort in Utrecht blijven en zich voor enige jaren in Rotterdam vestigen, van begin 1856 tot begin 1860, met een korte onderbreking voor een bezoek aan Parijs in de tweede helft van 1857.²⁹⁸

Op 17 oktober 1893 schrijft Jeannet een brief aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk²⁹⁹ die haar om informatie omtrent Johan Barthold vroeg. In deze brief schrijft Jeannet:

In 't laatst van 1855 heeft hij (Johan Barthold) ons te Utrecht bezocht en is in 1856 weer naar Frankrijk gegaan. Later heeft hij ons weer bezocht en was toen zeer zenuwachtig.

Vervolgens gaat zij in op de redenen van Johans gesteldheid. Het is opmerkelijk dat zij met geen woord rept over de jaren 1856-1860 toen Johan in Rotterdam verbleef. Het lijkt erop dat er toen geen enkel contact is geweest. Wanneer Johan nog een keer Utrecht zou hebben bezocht blijft onduidelijk. Verder schrijft Jeannet:

Ik weet dat hij met eene Fransche vrouw leefde, en van tijd tot tijd met haar naar Holland kwam, en dan te Rotterdam bleef en die vrouw heeft hem gevolgd en bijgestaan.

---

²⁹⁵ Victorine Hefting blz. 33-35.

²⁹⁶ Het zou interessant zijn te weten voor wie de bestelling bestemd is geweest. Er wonen op dat moment nogal wat bekenden van Johan in Amsterdam. Allereerst weduwe doctor van Staveren* (Catharina Cornelia Andriessen), een vriendin van zijn zus Leentje. Hermanus Henricus van Staveren was in Leiden een studiegenoot van Jan Coenraad Smelzer.** Van Staveren is negen maanden na zijn huwelijk overleden op 18 augustus 1834. Catharina Cornelia Andriessen zal niet hertrouwen en altijd in Amsterdam blijven wonen. Rond 1850 komt Ary Pleijsier in Amsterdam wonen, letterlijk bij Catharina om de hoek, op het adres Singel 38. In 1853 komen ook Charles Leickert en Charles Rochussen in Amsterdam wonen. Kortom, Johan treft hier een hele vriendenkring.

* Aantekening in schetsboek genummerd 'Album Jongkind Johan Barthold 15'. Fonds des dessins et miniatures, collection du musée d'Orsay, RF 10879, 20. *Weduwe doctor V Staveren, 'vriendin van zus Leen', Brouwersgracht, Amsterdam*. De aantekening lijkt uit 1870.

** Bron: Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV (Inschrijving Smeltzer 31 augustus 1824, inschrijving Van Staveren 18 september 1824).

²⁹⁷ Gert vertrekt op 26 mei 1856 uit St Michielsgestel en wordt op 13 juni 1856 ingeschreven op het adres Vleeschhouwerstraat 266 te Nijmegen. Het is duidelijk een tussenstop. Op 2 april 1857 wordt Gert formeel ingeschreven in het register van het Krankzinnigengesticht van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Zutphen.

²⁹⁸ Het bezoek in 1857 blijkt uit diverse bronnen. Echter, gezien het hele verdere verhaal kan niet worden uitgesloten dat hij ook in 1856 kort naar Parijs is terug gegaan.

²⁹⁹ Van 1883 tot 1908 was Haverkorn directeur van Museum Boijmans te Rotterdam. In 1915 schonk Pieter Haverkorn van Rijsewijk zijn archief met kunstenaarsbrieven en andere documenten aan het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Zij heeft het hier ongetwijfeld over Josephine Fesser - Borrhée die zij dus niet persoonlijk kent, in tegenstelling tot haar schoonzus Geertje Kalishoek, de vrouw van Johannes Jongkind, die in haar brief van 11 februari 1873 aan Johan wel sterk doet vermoeden dat zij Josephine persoonlijk kent van bezoeken aan Rotterdam.

Willem Jongkind en Jeannet Gramberg blijven in Utrecht wonen. Op 29 juli 1857 wordt hun derde kind geboren, Margrieta Geertruida. Op 12 maart 1859 overlijdt de dan vijfjarige Johan Adrianus. Op 15 mei 1860 is de geboorte van Carolina Adriana Wilhelmina, deze overlijdt vier dagen later. Op 7 augustus 1861 wordt Adriana Willemina Cornelia geboren en op 4 maart 1865 Willem Jacobus Marinus. Grootvader Gramberg maakt dit allemaal mee, deze overlijdt op 25 september 1871 in de leeftijd van 84 jaar, nog steeds op hetzelfde adres, Twijestraat Wijk B no. 292.^{300 301}

Op 06 november 1876 overlijdt van Willem Jacob Marinus Jongkind in Utrecht in de leeftijd van 54 jaar. Hoe het dan gesteld is met zijn 'Affaire in Droogerijen en Verfwaren' valt niet te zeggen. Jeannet blijft achter met hun kinderen Jan Simon Gerardus, Margrieta Geertruida, Adriana Willemina Cornelia, en Willem Jacobus Marinus. Mogelijk zet Jeannet de drogisterij nog enige tijd voort want als Margrieta Geertruida op 29 januari 1880 in Utrecht trouwt met reiziger Hermanus Albertus de Wilde, geboren en wonende te Zwolle, staat moeder Jeannet Gramberg in de akte nog genoemd als winkelierster. Op 24 januari 1880 verhuizen Jeannet, Jan, Adriana en Willem naar het Hoogt, een straatje in het centrum van Utrecht. Dit is het einde van een kleine dertig jaar Twijestraat, Wijk B no. 292.³⁰²

Op 20 juli 1908 overlijdt Adriana Alijda Johanna Gramberg te Utrecht in de leeftijd van 88 jaar.

---

³⁰⁰ Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902 Inventarisnummer: 449-04 Aktenummer: 2216.

³⁰¹ Het lijkt verder van geen belang maar in de periode 10 oktober 1860 - 25 maart 1864 woont ook gepensioneerd kapitein Johannes Cornelis Wegenhuizen op dit adres, komend uit Nijmegen.

³⁰² Bevolkingsregister Utrecht.

Rotterdam en omstreken

Op 12 april 1851 worden Johannes, Geertje, Wilhelmina Jacoba (Mijntje), en Gerrit Jacobus (Gerritje) uitgeschreven in het bevolkingsregister in Maassluis als vertrekkend naar Oud en Nieuw Mathenesse (in het huidige Schiedam). Johannes heeft hier werk gekregen bij 'meneer Van der Mee op het kantoor'.³⁰³ Schiedam is een tussenstation waar maar kort wordt verbleven want op 11 oktober 1851 wordt het gezin ingeschreven in Delfshaven op het adres Groenendaal 29.³⁰⁴ Op 22 oktober 1851 trouwt Mijntje in Rotterdam met Johannes Frings, van beroep verver.³⁰⁵ Ze wonen enige tijd in Rotterdam en vestigen zich uiteindelijk in Overschie.

In september 1852 vertrekken Jan, Geertje en hun zoon Gerrit naar Rotterdam en blijven daar de rest van hun leven wonen. De financiële situatie blijft uiterst zorgelijk maar met hulp van deze en gene blijven zij toch aan de goede kant van de scherpe lijn tussen de min of meer nettere behuizing en de sloppenwijken waar hun nicht Mina Smeltzer later zal terecht komen. Gevonden adressen zijn Hofdijk huis 294, Coolsche Kade 14/494, Nadorstlaan (later Nadorststraat) 88, en Tuinderslaan No.572c. Het is dan wel niet de beruchte sloppenwijk maar een beschrijving van de Tuinderslaan uit die tijd laat weinig aan de verbeelding over.

De weg is onbestraat en een vuile bijna stilstaande sloot loopt er langs. Dampig en vochtig is de buurt. Alle vuilnis wordt in de sloot geworpen. Nogtans wast men er linnengoed in.³⁰⁶

Eind 1855 woont Mijntje Jongkind met Johannes Frings dus in Overschie en Jan en Geertje met Gerritje in Rotterdam als ook Johan zich daar voor langere tijd komt vestigen. Dat Johan zich in Rotterdam vestigt na zijn besluit om voorlopig niet terug te gaan naar Parijs is mogelijk niet zo verwonderlijk. Hij moet geld verdienen en dat doet hij door schilderijen te maken en die vervolgens te verkopen. Als hij daarin wil slagen dan moet hij iets maken waarvoor goed betalende klanten voor te vinden zijn. Havengezichten, grote molens, brede rivieren, Hollandse luchten, dat is wat de klant mooi vindt, en dat vindt hij in Rotterdam en omstreken, zoals in Overschie, en wat verder weg in Dordrecht. Een eerste teken van zijn verblijf in Rotterdam is een brief die hij schrijft op 1 April 1856 aan Martin in Parijs.³⁰⁷ Hij woont dan bij een zekere Schot op 's Landswerf, tot 1849 het gebied van een marinewerf. Eén van de binnenhavens daar is het Boerengat met daaraan het spoorstation Rotterdam-Boerengat, het toenmalige eindpunt van de spoorlijn Utrecht-Rotterdam.³⁰⁸ Van het Boerengat liep de Boezem naar de rivier de Rotte. Deze Boezem met zijn acht molens is bekend van vele tekeningen en schilderijen van Johan Barthold. 's Landswerf is niet zozeer een straatnaam maar meer de aanduiding van een gebied. Straten en stegen op en rond dit terrein zijn onder andere het Haringvliet, de Groenendaal, Pauwensteeg, Warmoezenierslaan, en de Nieuwehaven. Op adressen in deze straten woont inderdaad een zekere Schot, een timmerman en dat is een handig beroep in deze buurt.³⁰⁹ Het betreft hier Nicolaas Adrianus Schot, de zoon van Petronella Jongeneel en Adrianus Schot, de apotheker waar broer Willem rond 1846 heeft gewerkt.³¹⁰ Nicolaas Adrianus Schot heeft

---

³⁰³ Brief van moeder aan Johan Maart 1851

³⁰⁴ Dit is een oude straatnaam in Delfshaven, in 1886 gewijzigd in Beneden Havenstraat. Niet te verwarren met de Groenendaal in Rotterdam nabij 's-Landswerf.

³⁰⁵ 999-06.1851C Huwelijks- en echtscheidingsregister van de gemeente Rotterdam; Aktenummer: 1851.788

³⁰⁶ Uit Hygieia, weekblad voor gezondheidsleer in Nederland, 1^e jaargang, 15 november 1874, No. 38.

³⁰⁷ Victorine Hefting blz.37

³⁰⁸ Een houten stationsgebouw, geopend op 30 juli 1855 en in gebruik tot 1 december 1858. Duidelijk bedoeld voor tijdelijk gebruik tot de ingebruikname van het even verderop gelegen Maasstation.

³⁰⁹ Bevolkingsregister Rotterdam

³¹⁰ Genoemd in brieven van moeder aan Johan, november 1846, en augustus 1849

een zuster Francina Louisa Schot, een schilderes³¹¹, in 1850 gehuwd met Pierre Henri Martin, geboren te Marseille rond 1793. Het blijft suggestief maar een voor de hand liggend scenario is dat Johan via Willem aan dit adres is gekomen. Johan zal slechts kort bij Schot wonen, het lijkt een tijdelijke opvang alvorens hij intrekt bij 'de heer Alers' op het adres Kruijskade wijk 15 no. 235.³¹²

Er is een aanwijzing die doet vermoeden dat Johan tussen zijn verblijf bij Schot en Alers kort is terug geweest naar Parijs. In haar brief aan Haverkorn van Rijsewijk schrijft Jeannet Gramberg:

In 't laatst van 1855 heeft hij (Johan Barthold) ons te Utrecht bezocht en is in 1856 weer naar Frankrijk gegaan.

Zij is kennelijk niet op de hoogte van een langer verblijf in Rotterdam in de jaren 1856 – begin 1860. Het zou heel goed kunnen dat Johan zijn woonadres bij Schot heeft verlaten richting Parijs. Hij moet in Parijs nogal wat hebben achter gelaten. In elk geval zijn voorraad schilderijen, maar wellicht ook persoonlijke bezittingen die hij wil ophalen als hij besluit langer in Nederland te blijven, of anders geformuleerd, niet blijvend naar Parijs terug te gaan. Schot zal Willem wellicht van dit vertrek op de hoogte hebben gebracht. Johan komt terug naar Rotterdam en gaat wonen bij Alers. Dit adres kan hij wel eens via broer Jan of neef Gerrit hebben geregeld. Jeannet maakt daarover in haar brief geen melding. Zij heeft hier kennelijk geen weet van. (Gezien de beperkte informatie blijft het voorgaande wel speculatief.)

Kruijskade wijk 15 no. 235 is een adres in de Rotterdamse nieuwbouw buiten de oude stadsdriehoek. Op dit adres woont boekhouder Gerrit Adelaar Alers, gehuwd met Judith Anna Beijkerk, en zijn broer de kantoorbediende George Adrianus Alers, gehuwd met Josina de Wey, beide met respectievelijke kinderen. Judith Beijkerk overlijdt in juli 1858 waarna Gerrit Alers op 14 september 1859 hertrouwt met Catharina Paulina Corne. Dit, en de toename van het aantal kinderen sinds dat Johan hier kwam wonen, kan wel eens de reden zijn dat het allemaal te krap wordt en Johan moet uitkijken naar een andere woonruimte en atelier. Hij verblijft kort, vanaf 16 juli 1859 tot 1 sept 1859, in "Bellevue" bij de weduwe J. Buri.³¹³ Van hier gaat hij begin september 1859 naar zijn laatste adres in Rotterdam, het Weenaplein 317 2e bovenverdieping, bij Albertus de Jager.³¹⁴

Of het heeft meegespeeld bij Johans beslissing om in Rotterdam te gaan wonen en er een paar jaar te blijven is hoogst speculatief maar in Rotterdam woont hij bij broer Jan om de hoek, is er een goede treinverbinding met Utrecht, en Klaaswaal is ook nog redelijk goed per schip en kar te bereiken. Zijn woonadressen voor langere tijd, Kruijskade 235 en Weenaplein 317, liggen op zo'n 20 minuten lopen van elkaar verwijderd. Van daar is het slechts een ruim uur lopen naar Overschie waar zijn nicht Mijntje woont en waar hij zoveel werken maakt met in het beeld de karakteristieke kerktoren. Het is een half uur lopen naar het station Boerengat, en later het Maasstation, waar hij de trein naar Utrecht kan pakken. Als hij in 1856 's-morgens om 7.15 uur op de trein stapt dan is hij om 9 uur in

---

³¹¹ <https://rkd.nl/nl/explore/artists/record?query=schot&start=1>

³¹² Er zijn verschillende brieven door Johan verstuurd met dit adres als afzender. De collectie opgenomen door Victorine Hefting omvat de periode 8 juli 1856 – 4 augustus 1859.

³¹³ Victorine Hefting blz.107. Het betreft hier Cornelia Baatsen op 16-12-1829 in Rotterdam getrouwd met Johannes Buri, overleden 31-05-1857 te Rotterdam. Johannes Buri is koffiehuisouder. In het adresboek Rotterdam 1854 staat J. Buri, billardhouder Bellevue. In het adresboek van 1858 staat Kruiskade 55, weduwe J. Buri, koffijhuisouderster. Zoon Willem is later tapper van beroep. Het lijkt een horecafamilie. Over het etablissement Bellevue valt verder niets terug te vinden.

³¹⁴ 494-03 Archief van de Gemeentesecretarie Rotterdam, afdeling Bevolking: bevolkingsboekhouding van Rotterdam en geannexeerde gemeenten. Inventarisnummer: 268 Pagina: 102.

Utrecht.³¹⁵ Een half uur later moet hij bij Willem op de stoep kunnen staan. Hier heeft hij echter hooguit een keer gebruik van gemaakt want in haar brief aan Haverkorn van Rijsewijk schrijft schoonzuster Jeannet dat hij hen, na zijn bezoek in 1855, slechts een keer heeft bezocht. Van de Kruijskade is het ongeveer een 40 minuten lopen naar de Boezem met de molens die hij schilderde en met een kwartier staat hij aan de Maas. Nog dichterbij ligt de rivier de Rotte en het daaraan grenzende Crooswijk waarvan ook schilderijen bekend zijn. Het station Delftse Poort ligt op een steenworp afstand en daar kan hij de trein nemen naar Delft, Den Haag, Leiden, Haarlem en eindpunt Amsterdam.³¹⁶ Zijn vroegere vrienden Arij Pleijsier en Charles Rochussen wonen in Amsterdam en er is dus geen enkele praktische belemmering voor een bezoek. Maar of Johan dit ook heeft gedaan? Naar Dordrecht waar hij ook veel schilderijen van heeft gemaakt gaat de reis waarschijnlijk per boot, hoewel enigszins omslachtig omdat door verzanding de meest directe verbinding over de rivier de Noord niet meer bevaarbaar is. Er moet worden omgevaan, eerst richting Vlaardingen, dan over de Oude Maas richting Dordrecht. Even voor Dordrecht is er een splitsing en voert de Dordsche Kil richting het Haringvliet met uitgang naar zee. Vanuit de monding van de Dortsche Kil het Haringvliet overstekend arriveert men in Moerdijk, sinds 1855 het eindpunt van de spoorverbinding met Antwerpen en verder naar Parijs. Als Johan tijdens zijn verblijf in Rotterdam schilderijen opstuurt per trein naar Parijs dan zal het eerste deel van de reis hoogstwaarschijnlijk per boot zijn gegaan. Schepen uit Rotterdam die richting zee moesten konden sinds 1829 de reis aanzienlijk bekorten door het Kanaal door Voorne te gebruiken. Het kanaal stond via een sluis³¹⁷ bij Heenvliet in verbinding met de Brielse Maas en via een sluis bij Hellevoetsluis in verbinding met het Haringvliet.³¹⁸ Als Johan zijn familie in Klaaswaal bezoekt dan is het eerste deel van de reis waarschijnlijk per boot. Hij zal ergens langs de Oude Maas of het Haringvliet van de boot stappen en verder reizen per paard en wagen of een koets. Al met al zal zo'n reis naar Dordrecht en Klaaswaal toch wel een halve dag of meer in beslag nemen. Het is dan ook aannemelijk dat hij daar dan blijft logeren; het zijn typisch bestemmingen voor een wat langere tijd. Dit klopt dan ook met de verhalen over het logeren op de pastorie in Klaaswaal. Hoe veelvuldig de contacten tussen Johan en zijn familie zijn in deze periode is niet te zeggen. Uit alle verhalen die bekend zijn uit die tijd komt hij over als een eenling, niet iemand die op dat moment warme contacten onderhoudt. Hij lijkt een rusteloze zwerver die plots voor de deur kon staan maar ook tijden niets van zich kon laten horen. Typerend is een geschreven bedankje (van zijn broer Jan)³¹⁹ waarin wordt bedankt voor de gebrachte haringen, 'ze waren heerlijk'.

Op 23 juni 1857 overlijdt zijn zus Leentje in Klaaswaal. Kort na het overlijden van Leentje gaat Johan voor een paar weken naar Parijs.³²⁰ Of Johan daarna nog regelmatig contact is blijven houden met Smeltzer is niet bekend. Hij voelt in ieder geval in mei 1858 de behoefte om nog eens bij zijn zwager langs te gaan zoals hij schrijft in zijn brief van 28 mei 1858 aan Martin. Men kan zich verbazen over de tussenpoos maar in de wintermaanden is de Hoeksche Waard nauwelijks bereikbaar door het niet

---

³¹⁵ Dienstregeling 01 mei 1856. Deze lijn was aangelegd door de Nederlandsche Rijnspoorweg-Maatschappij. Na Utrecht kon ook worden doorgereisd naar Amsterdam waar men dan 65 minuten later aankwam.

³¹⁶ Deze lijn was aangelegd door de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Er waren dus twee mogelijkheden om van Rotterdam naar Amsterdam te reizen.

³¹⁷ Nieuwesluis in de brieven van moeder.

³¹⁸ In 1866 wordt begonnen met het graven van de Nieuwe Waterweg. In maart 1872 vaart het eerste schip via deze route vanuit zee in rechte lijn naar Rotterdam.

³¹⁹ Niet helemaal duidelijk. Uit latere verhalen van J. S. van de Beek (in 1893 aan Haverkorn van Rijsewijk) blijkt dat in latere jaren Johan 'kamers heeft betrokken op het Westnieuwland'. Dit was naast de haringmarkt.

³²⁰ Dit bezoek wordt in diverse publicaties vermeld. In zijn brieven maakt hij melding van een diner op 2 augustus bij Eugène Picard. Bron o.a.: Victorine Hefting J.B. Jongkind, voorloper van het impressionisme, 1992, blz. 61-62

aanwezig zijn van verharde wegen. Dat Johan rond deze tijd en niet eerder nadenkt over een bezoek aan zijn zwager is vanuit een praktisch oogpunt te begrijpen.

Van Herwerden geeft in haar artikel 'Johan Barthold Jongkind en Rotterdam' een treffende beschrijving van de situatie waarin deze zich bevindt.³²¹ Interessant is met name het interview dat zij heeft met de latere Rotterdamse kunstschilder Johan Hendrik van Mastenbroek wiens vader Johannes Mastenbroek met Johan Barthold bevriend was geraakt. Johannes Mastenbroek heeft een verfwinkel en is daarnaast actief als amateur kunstschilder. Op zeker moment begint hij kunstwerken uit Frankrijk te importeren en te verkopen 'zo gewoon weg over de toonbank waar de stopverf en de weegschaal met de gewichten stond, zoals een ververswinkel vroeger er uitzag'. Hij doet uiteindelijk de ververij aan kant en richt zich geheel op de kunsthandel met name van de opkomende Haagsche School. Johan Mastenbroek vertelde het volgende over hoe zijn vader het over Johan Barthold Jongkind had.

En als hij het over Jongkind had, kon hij met grote weemoed vertellen, dat het toch zo'n groot schilder was en dat niemand Jongkind waardeerde, dat hij de grootste moeite had een schilderij voor 50 gulden voor hem te verkopen. Wat hij ook probeerde, het slaagde niet dikwijls... Mijn vader wees dikwijls de maat, ongeveer 35 bij 55 centimeter. Hij vertelde ook dat Jongkind hem later opzocht en vertelde dat het hem beter ging in Frankrijk. Jongkind schilderde veel in de omgeving van Rotterdam en Overschie, mijn vader vergezelde hem veel, ook braaf studies makende.

Via Van Mastenbroek komt Johan ook in contact met diens vriend en kunstschilder De Haas. Het zou hier kunnen gaan om Mauritz de Haas, gespecialiseerd in marine schilderijen.³²² Mauritz de Haas emigreert in 1859 naar de Verenigde Staten. Treffend is zijn 'maannacht' op het schilderij Hudson under the Moonlight. Wellicht waren Van Mastenbroek en De Haas de twee 'charmants bon garçons, peintres amateurs' die hem op wandelingen vergezelden zoals Johan schrijft aan Eugene Smits in Parijs. Hoewel, Mauritz de Haas is zeker kwalitatief gezien geen 'peintre amateur' tenzij bedoeld wordt dat hij er (nog) geen volledige dagtaak van heeft gemaakt.³²³ Een andere mogelijkheid is dat hier Mauritz' broer Willem Frederik de Haas wordt bedoeld, ook marineschilder maar duidelijk minder getalenteerd dan zijn broer.

Het is al met al duidelijk dat Johan de nodige moeite heeft zijn schilderijen in Nederland te verkopen en moet zijn hoop blijven vestigen op verkoop in Parijs, daar zitten klanten die geïnteresseerd zijn in Hollandse molens, schepen, en schaatsenrijders zoals Johan die schildert. In Rotterdam blijft hij zich strikt vasthouden aan dit genre maar vind nauwelijks een klant. Met de karige verdienste heeft hij problemen met het voorzien van zijn onderhoud. Daarnaast speelt ook zijn drankzucht hem parten.³²⁴ Of hij nog wat financiële steun krijgt uit de familie is niet erg waarschijnlijk. Waar zouden deze het van moeten doen? Hij geeft zelf het antwoord in een brief van 26 februari 1858 aan Martin.

---

³²¹ Er wordt wel kritiek geuit op dit artikel omdat er een paar zaken instaan die discutabel zijn of niet blijken te kloppen. Zo wordt vermeld dat Johan in de Nadorststraat heeft gewoond maar dat is zijn broer Jan. Het misverstand is begrijpelijk als je in een register leest J. Jongkindt – Nadorststraat en je weet niet dat ook zijn broer Jan op dat moment in Rotterdam woont. Al met al lijkt het artikel van Herwerden gebaseerd te zijn op een uitgebreide studie van bronmateriaal. Het interview met Johan Hendrik Mastenbroek is een waardevolle aanvulling op dit bronmateriaal.

³²² Mauritz Frederik Hendrik de Haas (Rotterdam, 12 december 1832 – New York City, 23 november 1895).

³²³ In diverse publicaties wordt over deze periode aangegeven dat kunstschilders die er niet in slaagden voldoende inkomen te verwerven zich al snel richtten op een andere broodwinning en zich daarna amateur noemden. Zie bijvoorbeeld Trudy de Wit - De Kunstkrone over de eigentijdse kunst; 15 juli 2012 Universiteit Utrecht, Faculteit Geesteswetenschappen, Afdeling Kunstgeschiedenis.

³²⁴ Haverkorn van Rijsewijk schrijft daarover op basis van informatie verstrekt door J.S. van der Beek:

Gastronoom was Jongkind niet, doch aan Schiedam offerde hij dikwerf schromelijk, en dit bekam hem slecht, ...

Ce qui me console beaucoup, c'est que j'ai mon frère ici avec sa femme et fils, ou je trouve une intimité qu'on éprouve que chez ses parents, malheureusement, la position sociale n'est pas heureuse puisqu'ils sont sans métier, sans état, sans de gagner de l'argent.³²⁵

Wat mij veel troost, is dat ik mijn broer hier heb met zijn vrouw en zoon, waar ik een intimiteit ervaar als ware ik thuis bij mijn ouders, helaas, de sociale positie is niet gelukkig omdat ze zonder een baan, [...], zonder inkomen zijn.

Hij is niet de eerste in de familie die zich zo positief uitlaat over Jan en Geertje. In zijn brief van 23 november 1853 aan Johan laat Koos dezelfde gevoelens blijken.

Met broer en Jan en zus Geert hopen wij dat het goed zal zijn, sedert enige weken hebben wij niets van hen vernomen. Maar Meyntje met haar man en kind waren toen nog te Rotterdam redelijk wel zoo ook Gerritje. Wel wenschte ik dat broer Jan of zus Geert of Gerritje een van drieën bij moeder en mij konden zijn voor enige dagen. Want hoe lastig zij het ook mogten [hebben], zij hebben iets hartelijks en beminnelijks die ik bij mijne overige betrekkingen niet aantref.

Johan wil terug naar Parijs. Op 16 januari 1860 schrijft hij aan zijn vriend Martin dat zijn gezondheid niet goed is, zijn leven arm, en dat hij de hulp van zijn vrienden nodig heeft. Op 7 februari 1860 schrijft hij nogmaals een brief aan Martin waarin hij vraagt om geld 'om zichzelf te genezen' en voor de terugreis naar Frankrijk.³²⁶ Het geld dat hij ontvangt 'besteedt hij niet voor het beoogde doel'. J.S. van der Beek³²⁷, die op dat moment kennelijk zeer betrokken is bij de situatie rond Johan is radeloos wat met hem te beginnen en schrijft Martin een verzoek om hulp. Martin stuurt op 31 maart fl. 100 om in Johans onderhoud te voorzien tot iemand uit Parijs hem kan komen ophalen. Na een veertien dagen verschijnt de schilder Cals. Deze betaald uitstaande schulden en neemt Johan mee naar Parijs 'in pitoyablen (zielig, miserabel) toestand'.³²⁸

Er is veel geschreven over de geestesgesteldheid van Johan Barthold Jongkind in deze en latere periode. Victorine Hefting heeft enige brieven laten lezen aan Professor Dr. J. H. Plokker, psychiater, verbonden aan de universiteit van Utrecht. Deze komt op basis van het gepresenteerde materiaal tot de conclusie dat in bepaalde periodes van zijn leven Johan Barthold symptomen van paranoia³²⁹ vertoont.³³⁰ Volgens huidige inzichten is het echter lastig om een oordeel te vormen over iemands psychisch (dis)functioneren als dat niet gebaseerd is op eigen observatie. Vandaar dat artsen, psychologen en ook psychiaters zich heden ten dage niet makkelijk laten verleiden tot het doen van uitspraken over mogelijke afwijkingen bij derden.³³¹

---

³²⁵ Victorine Hefting blz. 75.

³²⁶ Victorine Hefting blz. 112 – 114.

³²⁷ Het kan hier gaan om de Rotterdamse kantoorbediende Johannes Samuel van der Beek. Het valt voornamelijk niet te achterhalen wat de relatie was tussen J.S. van der Beek en Johan Barthold Jongkind.

³²⁸ Het bovenstaande is mede ontleend aan de informatie verstrekt door J.S. van der Beek aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk en door deze beschreven in het 'Verslag omtrent den toestand en de aanwinsten van het Museum Boymans, over het jaar 1893', bijlage Z. bladzijde 9 – 12.

³²⁹ Paranoia (Grieks: para, naast; nous, verstand), achtervolgingswaan(zin) of het syndroom van Kraepelin is een overmatige achterdocht. In pathologische vorm is paranoia het gevoel in de gaten gehouden, achtervolgd of bedreigd te worden, zonder dat zoiets daadwerkelijk het geval is. Ook houden zulke personen er vaak complottheorieën op na. Ze hebben over het algemeen geen ziekte-inzicht.

³³⁰ Victorine Hefting blz. 88.

³³¹ Uitspraak van een geraadpleegd huisarts te Maassluis die zich desgevraagd over het medisch dossier van de familie Jongkind heeft gebogen. Het is wel duidelijk dat er zich in de familie van Jongkind opvallende zaken hebben afgespeeld. Maar een oorzaak en verband kan niet worden vastgesteld.

Marie Borrhée (Josephine, oftewel 'Madame')³³²

Op 12 maart 1819 wordt een pasgeboren meisje te vondeling gelegd in het vondelingenluik van het Hospice Saint Gilles te Namen. Na de vondst wordt zij gedoopt en krijgt daarbij de naam Marie Borrhée. Daags daarna wordt zij ondergebracht bij Jean Joseph Massart en zijn vrouw Marie Catherine Dupuis woonachtig aan de Chemin du Tour au Guy in Temploux, een klein agrarisch dorp op 10 kilometer ten oosten van Namen.³³³ Op zeker onbekend moment wordt zij opgenomen door Christiaan Snell, 1e luitenant der artillerie en magazijnmeester te Namen welke een buitenechtelijke relatie onderhoudt met Marie Thérèse Melot met wie hij een gezin vormt.

Op 25 augustus 1830 breekt in Brussel het oproer uit dat uiteindelijk zal leiden tot de verzelfstandiging van België. Op 5 oktober 1830 is de afmars van het dan nog resterend Nederlandse garnizoen van Namen. Christiaan Snell wordt per 14 december 1830 aangesteld als magazijnmeester der artillerie in 's-Hertogenbosch. Na enige tijd komt ook Marie Thérèse Melot met de kinderen naar 's-Hertogenbosch. Het is aannemelijk dat Marie Borrhée op dat moment mee komt.

Op 22 februari 1838 overlijdt te Breda de echtgenote van Christiaan Snell, Johanna Blom. Het overlijden van Johanna Blom maakt voor Christiaan Snell de weg vrij voor een huwelijk met Marie Thérèse Melot op 28 februari 1840.

Marie Borrhée zal in 's-Hertogenbosch wonen tot rond 1839 waarna zij naar Parijs vertrekt. Op 30 december 1845 trouwt zij met François Alexander Fesser (1811-1875) en zij krijgen in 1851 een zoon, Jules Marie. Op zeker moment neemt Marie Borrhée de voornaam Josephine aan (of wordt zo genoemd) en zo is zij later ook algemeen bekend als Josephine Fesser – Borrhée.

Op 16 september 1843 overlijdt Christiaan Snell, in de Oude Boteringestraat te Groningen. Opmerkelijk is dat de akte geen melding maakt van zijn echtgenote Marie Thérèse Melot maar alleen aangeeft dat hij weduwnaar is van Johanna Blom. Hieruit kan bijna met zekerheid worden vastgesteld dat hij op het moment van overlijden gescheiden woont van Marie Thérèse Melot en de kinderen. Deze vinden we later terug in onder andere Brussel en Parijs.

Na zijn terugkeer in Parijs in 1860 ontmoeten Johan Barthold en Josephine Fesser elkaar hetgeen leidt tot een vriendschappelijke relatie. Op 20 augustus 1863 laat Johan Barthold het volgende testament opmaken te Parijs.

Le soussigne declare que si je viens de mourir je donerei, en valeur et objects, a madame Fesser pour tous les soin et bonte qu'elle a eu pour moi.

Ondergetekende verklaart dat ik, direct na mijn overlijden, al mijn bezittingen in waarde en voorwerpen, schenk aan Madame Fesser, voor alle zorg en het goede dat zij voor mij heeft gehad.

Hun relatie blijkt bestendig en eindigt met het overlijden van Johan in 1891, een kleine dertig jaar na het opstellen van dit testament.

---

³³² Ab Küchler en Henk van Ketel hebben een diepgaand onderzoek uitgevoerd naar de achtergronden van en situatie rond Marie Borrhée. De resultaten daarvan vallen echter buiten het kader van deze studie gericht op de familie Jongkind. Het betreffende onderzoek loopt nog.

³³³ Deze plaatsing wordt gevonden in een aantal publicaties gevonden op het internet waarvan de oorsprong onduidelijk is. Een bevestiging wordt gevonden in Dominique Fabre 2019 - Jules Fesser photographe, compagnon de route de Johan Barthold Jongkind. Dit boek zou tot stand zijn gekomen met medewerking van de familie Fesser. Dat Jean Joseph Massart en zijn vrouw Marie Catherine Dupuis woonden aan de Chemin du Tour au Guy in Temploux wordt bevestigd door een publicatie in het blad Temploux infos, Mensuel - No. 311 – Mars 2014.

Johan krijgt met Marie Borrhée oftewel Josephine Fesser niet alleen een intense vriendschap maar hij krijgt ook min of meer een nieuwe familie om zich heen. Zijn latere bezoeken aan Nederland samen met Josephine gaan over Brussel en Antwerpen. In Brussel woont Marie Thérèse Melot, in Antwerpen haar zoon Willem Snell waar Johan regelmatig logeert. In Parijs zijn er de contacten met Christine en Adolphine, dochters van Marie Thérèse Melot. Johan schrijft erover of het allemaal bloedverwanten zijn.³³⁴ In zijn brief van 13 november 1872 aan Jules Fesser schrijft hij:

Vous le savez votre grand-mère à Bruxelles est très malade donc nous attendons tous les jours de nouvelles, et que nous sommes sur le point d'y aller.

U weet dat uw grootmoeder in Brussel erg ziek is, dus wij wachten elke dag op nieuws, en wij staan op het punt daar te gaan. (De 'wij' zijn in dit verband Johan en Josephine.)

Met grootmoeder wordt bedoeld Marie Thérèse Melot. Deze zou wel eens de natuurlijke moeder van Marie Borrhée kunnen zijn geweest. Te vondeling gelegde kinderen hadden vaak een afgescheurd deel van een speelkaart, bidprentje, of briefje in de kleertjes verstopt. De moeder behield de andere helft als bewijs, in afwachting van betere tijden.³³⁵

Bronnen voor dit hoofdstuk:

- Daniël van Ryssel 2002: 19e-eeuwse vondelingen kregen rare namen, uit Ghendtsche Tydinghen 31/5, blz. 278-289, Heemkundige en historische kring Gent.
- Militaire Spectator 1857, bladzijde 85-93 en 114-132 Herinneringen nopens de gebeurtenissen en krijgsverrigtingen in de stad en vesting Namen in 1830.
- Diverse registers van de burgerlijke stand in Namen, 's-Hertogenbosch en Groningen.
- Diverse Stamboeken Officieren Landmacht, Nationaal Archief.
- Diverse brieven van Johan Barthold, met name in de periode 1866-1875. Zie o.a. Victorine Hefting 1968: Jongkind d'après sa correspondance, proefschrift Universiteit Utrecht, gedrukt door Haentjes Dekker & Gumbert / Utrecht.

---

³³⁴ Onder andere diverse brieven uit de periode 1875.

³³⁵ Daniël van Ryssel 2002: 19e-eeuwse vondelingen kregen rare namen, uit Ghendtsche Tydinghen 31/5, blz. 278-289, Heemkundige en historische kring Gent.

De latere bezoeken van Johan

Na april 1860 zal Johan Barthold Jongkind Nederland nog een paar maal bezoeken; volgens diverse bronnen in 1866, 1867, 1868 en 1869.³³⁶ De plaatsen die hij aan doet zijn onder andere Rotterdam, Overschie, Den Haag, Delft, Dordrecht, en 's-Hertogenbosch.^{337 338} Van zijn directe familie woont zijn broer Jan met Geertje nog steeds in Rotterdam, zijn broer Willem met Jeannet en de kinderen nog steeds in Utrecht. Zijn zwager Smeltzer is in 1866 nog steeds predikant in Klaaswaal maar zal in oktober zijn inboedel veilen. Smeltzer overlijdt op 21 juni 1867. Broer Gerrit is in de tussentijd al overleden op 25 september 1861.

Het is maar helemaal de vraag welke familiebezoeken Johan in deze periode aflegt, als daar al de tijd voor is. Zijn schoonzus Jeannet Gramberg weet zich in 1893 niet meer te herinneren dan 'dat hij met eene Fransche vrouw leefde, en van tijd tot tijd met haar naar Holland kwam, en dan te Rotterdam bleef en die vrouw heeft hem gevolgd en bijgestaan'.³³⁹ Hij heeft zeker nog contact met Jan en Geertje.

Deze reeks van bezoeken wordt abrupt onderbroken door de Frans- Pruisische oorlog, 19 juli 1870 – 10 mei 1871 (Vrede van Frankfurt).

Op 14 oktober 1870 overlijdt in Rotterdam zijn oudste broer, Johannes Jongkind in de leeftijd van 64 jaar. Johan zal in 1871 Rotterdam nog eens bezoeken, mogelijk met Josephine Borrhée. Op 26 juli 1871 maakt hij nog een ruwe schets van een Rotterdamse haven, met molen en ophaalbrug op de achtergrond.³⁴⁰

---

³³⁶ Deze serie wordt onderbroken door de Frans-Pruisische oorlog, 19 juli 1870 – 10 mei 1871.

³³⁷ Bladerend door het oeuvre van Johan Barthold valt op de hoeveelheid werken in de periode 1869 – 1873 welke Nederlandse steden laten zien: Dordrecht (veel), Rotterdam, Delfshaven, Overschie, Leiden, en Gouda (De Rotterdamse Weg).

³³⁸ Op 29 augustus schrijft Johan vanuit Dordrecht een brief aan Martin (Victorine Hefting blz. 173).

³³⁹ Brief aan Haverkorn van Rijsewijk.

³⁴⁰ Louvre, Les collections du département des arts graphiques, Jongkind, fiche d'oeuvre 959.

Een laatste brief uit de familie?

Op 11 februari 1873 schrijft Geertje Kalishoek een brief aan Johan.

Waarde Broer Jan

Reeds lang heb ik naar tijding van u uitgezien maar te vergeefs. Ik had wel gedacht , dat ik dit met nieuwjaar van u had gekregen maar daar dit niet het geval is zend ik u dezen brief.

Broer Jan, ik wensch u met Madam veel zegen in het nieuwe jaar en hoop maar dat ik dit nog vele malen mag doen.

Broer Jan, gij hebt mij in uwen laatste brief eene kleinigheid beloofd, en daar het tegenwoordig voor mij eenen slechten tijd is , wenschte ik wel, dat gij daar nog eens om dacht. Het is nog winter, alles is duur, er is voor mij weinig te verdienen en daarbij zijn de menschen, waar van ik vroeger nog eens een kleinigheid kreeg, bijna allen dood, dus gij kunt wel begrijpen Broer Jan in welk een toestand ik mij bevind.

Ik ben God dank goed gezond, maar arm. Mijn dochter Mijntje is erg zwak en ziekelijk. Ik ben er gisteren nog geweest, maar zij is nog niet in staat buiten te komen.

Nu broer Jan, ik hoop maar dat gij dezen brief in gezondheid zult ontvangen en mij dan spoedig tijding zult sturen. Verders weet ik niets te schrijven dan vooral de complimenten aan Madam, waarna ik mij met achting noem uwe liefhebbende zuster

De Wed. J. Jongkind

Mijn adres is

Aan de Wed. J. Jongkind

In de Tuinderslaan No 57 ²

te Rotterdam

Op 29 november 1879 overlijdt Geertje Kalishoek.

La Côte-Saint-André (Saint-Egrève)

In 1878 vestigen Jules Fesser en zijn gezin, samen met Josephine Fesser - Borrhée en Johan Barthold Jongkind, zich in La Côte-Saint-André nabij Grenoble.³⁴¹ De lichamelijke en geestelijke conditie van Johan eind 1890 begin 1891 is zodanig dat Jules Fesser opname regelt in het psychiatrisch hospitaal in Saint-Egrève, een voorstad van Grenoble. Hier overlijdt Johan Barthold Jongkind op 9 februari 1891. Het bericht van het overlijden van Johan Barthold verschijnt rond 20 februari 1891 in de Nederlandse dagbladen en op 21 maart meldt het Bataviaasch Handelsblad dat

De schilder Johan Barthold Jongkind is, 72 jaar oud, de 9en Febr. overleden op zijn buiten te Côte-Saint-André (Isère), in Frankrijk. Hij was in 1819 in de omstreken van Rotterdam geboren, en had tot meester den toentertijd in ons land hoog geschatten Schelfhout. Vervolgens vertrok hij naar Frankrijk, en werd leerling van Eugene Isabeij. Zijn debut was zeer moeilijk. Zijne schilderijen werden op de jaarlijksche Salons niet toegelaten, en hij was op punt van honger om te komen. De schilder Cals vernam hoe het met hem gesteld was en deed een beroep op edelmoedigheid der Fransche kunstenaars ten bate van een buitenlandschen schilder, die ten einde raad was. Hoewel Jongkind een Hollander was, en telkens in de omstreken van Rotterdam en Dordrecht zijne studiën maakte, is hij, naar wij meenen, in geen van onze museums vertegenwoordigd.

Een artikel met ongeveer dezelfde bewoording stond in diverse dagbladen. 'Overleden op zijn buiten' staat wel sympathiek.

Het is niet bekend hoe zijn familie van dit overlijden op de hoogte wordt gebracht. Van zijn naaste familie is dan alleen zijn schoonzus Adriana Alijda Johanna (Jeannet) Gramberg nog in leven. Uit een latere brief van haar aan Haverkorn van Rijsewijk kan worden opgemaakt dat ook zij het in de krant heeft moeten lezen.

Van de neven en nichten zijn dan nog in leven

- Wilhelmina Jacoba (Mijntje), van broer Jan en Geertje;
- Wilhelmina Adriana Magdalena (Mina), van Smeltzer en zus Leentje; en
- van broer Willem en Jeannet de kinderen Jan Simon Gerardus, Margrieta Geertruida, Adriana Willemina, en Willem Jacobus Marinus.

Op 23 november 1891 overlijdt Josephine Fesser - Borrhée.

Als eerbetoon tracht Jules Fesser in 1894 de naam van de rue de Chevreuse³⁴² in Parijs te doen wijzigen in rue de Jongkind. De gemeenteraad reageert afwijzend op basis van drie argumenten. (1) De schilder Jongkind was een buitenlander, (2) zijn bekendheid is onvoldoende, en (3) zijn naam is zodanig moeilijk te spellen en uit te spreken dat het zeker een bron van fouten zou zijn voor de post.³⁴³

---

³⁴¹ François Alexander Fesser is in 1875 overleden.

³⁴² Rue de Chevreuse 9 (later omgenummerd naar 5) is het appartement in Parijs waar Johan Barthold vanaf 1861 woont en met Josephine Fesser zal delen. Zij houden het appartement in Parijs aan als zij in 1878 bij Jules Fesser in La Côte St. André intrekken.

³⁴³ Conseil Municipal de Paris, Année 1894, Rapports et Documents, première partie de 1 à 130. Pétition de M. Jules Fesser demandant que le nom du peintre Jongkind soit donné à une voie de Paris. Monsieur Fesser demande que le nom du peintre Jongkind soit donné à la rue de Chevreuse (VIe arrondissement).

Le peintre Jongkind était étranger (né en Hollande); en outre sa notoriété ne semble pas suffisante pour lui décerner un hommage public. Enfin son nom est d'une orthographe et d'une prononciation difficiles qui, certainement, seraient une source d'erreurs pour la poste.

Il n'y aurait d'ailleurs pas lieu de changer le nom de Chevreuse, qui rappelle le point de départ du grand chemin conduisant au village de ce nom.

Brieven aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk en het vervolg

Pieter Haverkorn van Rijsewijk is directeur van het museum Boijmans te Rotterdam. Na het overlijden van Johan Barthold Jongkind moet hij er zich bewust van zijn geweest dat er maar weinig bekend is over de persoon. Er is de necrologie geschreven door Charles Rochussen, maar verder? Begin oktober 1893 schrijft Haverkorn van Rijsewijk een verzoek om informatie aan Teuna Stans- de Gruijter in Nieuwenhoorn.³⁴⁴ Hoe komt Haverkorn van Rijsewijk er bij juist Teuna te benaderen? Er lijkt voornamelijk maar één plausibele verklaring.

Haverkorn van Rijsewijk is een goede bekende van Charles Rochussen.³⁴⁵ Deze woont op dat moment samen met zijn broers Hugo en Henri op de Kruiskade 70a te Rotterdam.³⁴⁶ Wie van de familie Jongkind zal Charles Rochussen zich nog herinneren, en in welke hoedanigheid? Rochussen kent moeder en Leentje zoals hij zelf schrijft in zijn necrologie. Als hij in de periode 1843-1846 meerdere malen met Johan in Maassluis is geweest dan moet hij ook Koos hebben gekend. Omdat hij regelmatig contact is blijven houden met Johan gedurende diens verdere leven zal Rochussen door deze waarschijnlijk op de hoogte zijn gesteld van het overlijden van moeder, Koos, en Leentje. Het is maar helemaal de vraag of Rochussen ooit Jan Jongkind heeft ontmoet, of broer Willem die alleen zo nu en dan in Maassluis opdook. Maar dan blijft er nog één over en dat is Gerrit. Zo'n gehandicapte jongen zal Rochussen zich ongetwijfeld herinneren, en (met wat geluk?) ook het gegeven dat deze regelmatig of grotendeels verblijft bij zijn oom, de smid in Nieuwenhoorn. Charles Rochussen heeft menigmaal smeden en smederijen als onderwerp gehad voor tekeningen en schilderijen dus het is niet verwonderlijk als hij zich dit scherp herinnert. Een brief naar, bijvoorbeeld, de lokale predikant om eens in het dorp rond te vragen of iemand zich nog iets herinnert moet dan voldoende zijn om in contact te komen met Teuna Stans-de Gruiter.

Op 13 oktober 1893 schrijft Teuna een brief aan Haverkorn van Rijsewijk.³⁴⁷ Hierin schrijft zij weinig te weten

Hij kwam wel eens bij ons toen hij 16 à 18 jaar oud was en ook nog eens terwijl hij in te Parijs was maar, na dien tijd niet meer. Alleen kan ik u zeggen dat zijn geboorteplaats niet juist is opgegeven. Hij is niet te Satterop maar te Latdorp bij Ootmarsum geboren. Ook is zijn vader niet te Maassluis maar te Gouda gestorven. Zijn moeder is toen te Maassluis gaan wonen en waarschijnlijk is Jongkind toen bij den heer Schelfhout gekomen waar hij na enige tijd daar op het atelier doorgebracht te hebben, door den Prins van Oranje, latere Koning de Nederlanden, met nog een jongen heer welke voor den Koning uitging, naar Parijs vertrokken. Dat hij in Rotterdam geweest is weet ik niets van, wel zijn jongste broeder welke door zijn opleiding als apotheker [gekend] heeft. Jammer dat deze nu is overleden. Misschien zoudt u bij zijne vrouw den juisten datum van zijn overlijden kunnen informeren. Het is de Wed. W. J. M. Jongkind te Utrecht. De straat is mij onbekend. De overige leden van de familie zijn allen gestorven.

Het lijkt erop dat Haverkorn van Rijsewijk de necrologie van Charles Rochussen uit het blad *Eigen Haard*, 1891 nummer 12 heeft meegestuurd. Daarin schrijft Rochussen immers:

De jonkman in quaestie heette Jan Barthold Jongkind, geboren te Satterop, in 1819, waar zijn vader toenmaals ontvanger der in- en uitgaande rechten was. Later is deze te Maassluis woonachtig geweest, waar hij ook overleden is.

Het eerste deel van de brief van Teuna lijkt een correctie op wat Rochussen heeft geschreven. Het tweede deel van de brief van Teuna is wat onduidelijk gesteld. Een ding is duidelijk, zij heeft geen weet van Johans periode in Rotterdam.

---

³⁴⁴ Zie ook bijlage 'Nieuwenhoorn'.

³⁴⁵ Blijkens diverse kranten artikelen, zie bijvoorbeeld 'de kwestie Rochussen-Boijmans' in onder andere het Algemeen handelsblad van 05 december 1894

³⁴⁶ Bevolkingsregister Rotterdam

³⁴⁷ Rijksprentenkabinet dossier RP-D-2017-472

Pieter Haverkorn van Rijsewijk schrijft op 15 oktober 1893 een brief aan Jeannet Gramberg. Deze antwoord op 17 oktober.³⁴⁸ Na de aanhef vervolgt zij

Johan Bartholt³⁴⁹ Jongkind is geboren te Laatdrop bij Ootmarsum, den 3 Junij 1819, 's namiddags te vijf uur. Zijne doopgetuigen waren Joan Bartholt Besier en zijne echtgenote vrouwe Hendri[!]ka Smels en is gedoopt den 20 Junij 1819 te Ootmarsum.

Zijn jeugd sleet hij in Vlaardingen, waar zijn vader den heer Gerrit Adrianus Jongkind ontvanger was, later heeft hij te Gouda gewoond daar de oude heer was overgeplaatst, en [...] overleden is den 8 Julij 1836 te 's avonds te half 9 uur. Mevrouw [...] Jongkind geboren van der Burght heeft zich toen metterwoon gevestigd te Maassluis, en van daaruit heeft Johan Bartholt Jongkind zijne lessen van den heer Schelfhout genoten.

Door subsidie van den kroonprins is hij naar Parijs vertrokken om zich verder te bekamen, den juisten tijd weet ik niet, 't kan zijn 1841 of daaromtrent.

In 't laatst van 1855 heeft hij ons te Utrecht bezocht en is in 1856 weer naar Frankrijk teruggegaan.³⁵⁰ Later heeft hij ons weer bezocht en was toen zeer zenuwachtig.³⁵¹ Veel dat hem griefde. Vooral de gevolgen der revolutie 1848 maakte hem ziek.³⁵²

Ook nog een zaak die hem zeer griefde. Hij had een zijner fraaiste schilderstukken op de Fransche expositie geplaatst, voor deze schilderstukken had hij stellig op eene bekroning gerekend, maar de Hollandsche tentoonstelling eischte van hem als Hollander het schilderstuk op hare tentoonstelling, de Fransche wilde haar niet afstaan en toen heeft hij zich helaas! Laten overreden, de schilderijen terug te nemen, en ze op de Hollandsche tentoonstelling te plaatsen, hierdoor is hem de decoratie niet geworden.³⁵³ Dit heeft hem in de ziel getroffen. Vandaar dat sommige zijner schilderstukken niet goed waren, of liever gezegd niet afgewerkt.

Ik weet dat hij met een Fransche vrouw leefde, en van tijd tot tijd met haar naar Holland kwam en dan te Rotterdam verbleef. En die vrouw heeft hem gevolgd en bijgestaan.³⁵⁴

Jeannet eindigt de brief op eigenaardige wijze.

Den 16 Februari 1891 is op ruim 72-jarige leeftijd overleden den kunstschilder Johan Barthold³⁵⁵ Jongkind, te Côte-Saint-André (Isère).

In ongeveer deze bewoording stond het in vele kranten waaruit kan worden aangenomen dat ook Jeannet het in de krant heeft moeten lezen.

---

³⁴⁸ Rijksprentenkabinet dossier RP-D-2017-474

³⁴⁹ Zo staat het gespeld, Bartholt met een 't' op het einde.

³⁵⁰ Zij weet dus niets van zijn periode in Rotterdam.

³⁵¹ Het is niet duidelijk wanneer 'later' kan zijn geweest. Als dit nog in Johans Rotterdamse periode zou zijn geweest dan is het merkwaardig dan Jeannet hier niets over schrijft.

³⁵² Het waarom blijft onduidelijk.

³⁵³ Wereldtentoonstelling 1855(?)

³⁵⁴ Deze informatie kan zij van Johannes en Geertje hebben, die 'Madame' wel moeten hebben gekend gezien hetgeen Geertje schrijft in haar brief van 11 februari 1873 aan Johan: 'Verders weet ik niets te schrijven dan vooral de complimenten aan Madam, ...

³⁵⁵ Het lijkt erop dat zij nu wel Barthold schrijft.

Pieter Haverkorn van Rijsewijk vat het allemaal keurig samen in een artikel dat op maandag 23 oktober 1893 wordt geplaatst in het Rotterdamsch Nieuwsblad.

De directeur van het Museum Boymans, de heer P. Haverkorn van Rijsewijk, verzocht ons het volgende mede te deelen.

De Commissie voor het museum Boymans heeft de verzameling moderne schilderkunst in dat museum verrijkt met een zeer fraai gezicht op Overschie bij maanlicht, door Johan Barthold Jongkind in 1872 geschilderd. Deze meester werd op den 3en Juni 1819 geboren te Lattrop, bij Ootmarsum, waar zijn vader, de heer G. A. Jongkind, ontvanger was. Deze werd vervolgens verplaatst naar Vlaardingen en Gouda, waar hij den 8en Juli 1836 overleed. De weduwe verhuisde toen naar Maassluis en hier was haar zoon werkzaam op een notariskantoor, terwijl hij zich in de schilderkunst oefende in zijn vrijen tijd. Hij was meer dan 20 jaren oud, toen hij besloot zich aan die kunst geheel te wijden en bij Andreas Schelfhout op het atelier kwam. Ik zag van hem een gezicht op Maassluis, bij winter, geschilderd in 1843, dat geheel in den trant van zijnen meester was behandeld. Hij woonde toen in het établissement van den heer Steffens op de Amsterdamsche Veerkade in Den Haag. De heer Ch. Rochussen was daar ook werkzaam en bleef van dien tijd af met hem in betrekking. Van daar dat de heer Rochussen na Jongkind's dood, het portret en een korte beschrijving van den levensloop des meesters gaf in het nummer van Eigen Haard van 21 Maart 1891. Jongkind had echter te groot talent om onder te gaan als een navolger van Schelfhout. Zijn werk trok meer en meer de aandacht van zijne kunstbroeders, en toen Eugène Isabey in 1845 met den Graaf de Nieuwerkerke, bij gelegenheid der onthulling van het standbeeld van Prins Willem I in het Noordeinde te 's Gravenhage kwam, stelde de kroonprins, later Koning Willem III, Jongkind in staat met Isabey naar Parijs te vertrekken, om zich verder in de kunst te bekwamen. Hij ging bij geen schilder op het atelier, maar bestudeerde voornamelijk de werken van Rousseau en Courbet. De invloed van den laatstgenoemde is o. a. zeer merkbaar in eene schilderij, gedateerd 1853, die veel overeenkomt met de beschrijving van een der door hem op eene tentoonstelling te Amsterdam in 1856 ingezonden werken. In dit jaar woonde hij, naar het schijnt te Rotterdam, want bij zijne inzendingen op de tentoonstellingen, toen te Amsterdam en te Rotterdam gehouden, wordt deze stad als zijn woonplaats vermeld.

Evenwel hij vestigde zich nog in hetzelfde jaar te Parijs, en bleef daar wonen tot zijn dood. De eerste jaren aldaar waren voor hem zeer moeilijk. Voor een geringen prijs moest hij dikwerf schilderijen inleveren met meer spoed, dan voor hare kunstwaarde gewenscht was. En toen hij deze moeilijke periode achter den rug had, leed zijn werk meermalen onder zijn gezondheidstoestand. Hij had buien van zwaarmoedigheid, welke dikwerf oversloegen in vervolgingswaan. Het verhaal van een bezoek aan zijn atelier, dat Edmond de Goncourt gaf in het Journal des Goncourt, eindigt met de beschrijving van dergelijken aanval. Gelijk Edmond de Goncourt hem hoog waardeerde van het begin af, stelden de kunstkenneren in Frankrijk en in Engeland zijne werken, vooral zijn maanlichten, hoe langer hoe meer op prijs. In ons land, waar men de conventioneele kunst van Schelfhout en B. C. Koekkoek toen nog de hoogste kunstuiting achtte, had men geen oog voor de poëtische, stemmingsvolle en tevens ware kunst van Jongkind. De stukken van zijne hand, welke hier voorkomen, zijn meestal uit zijn vroegsten tijd of werken, bij welke vervaarging zijn genie zich niet ten volle kon uiten. In de laatste jaren van zijn leven genoot hij — dank vooral de goede zorgen eener Française, die hem trouw bij stond en hem ook vergezelde wanneer hij te Rotterdam schilderen kwam, — eenige welvaart. Hij bracht toen den zomer gewoonlijk buiten door, te Côte-Saint-André (Isère), waar hij ook den 16en Febr. 1891 overleed, bijna 72 jaren oud. Op 7 en 8 Dec. 1891 werden de weinige schilderijen, schetsen en studies, de aquarellen en etsen, welke hij naliet, in het openbaar verkocht. Een Gezicht op de Maas te Rotterdam bracht toen op fr. 27.605; eene vaart bij Brussel fr. 16.500; het kanaal der Ourcq bij Pantin fr. 10.800; de Nadorstlaan te Rotterdam fr. 6.200; een Gezicht op Dordrecht fr. 5100, enz.; ook de studiën en schetsen behaalden, naar verhouding, hooge prijzen.

In ons land zijn, zoover ik weet, zeer weinig werken, die dezen meester waardig vertegenwoordigen. In onze Museums is er tot nog toe niet één. Aanstaanden Maandag wordt in het Museum Boymans het dezer dagen gekochte werk geplaatst, en de bezoeker kan dan beoordeelen of wij dezen meester te veel hebben geprezen!

Na de publicatie van het hiervoor weergegeven artikel ontving Haverkorn van Rijsewijk in reactie aanvullende informatie van een zekere J.S. van der Beek. Het kan hier gaan om de Rotterdamse kantoorbediende Johannes Samuel van der Beek. Het valt vooralsnog niet te achterhalen wat de relatie was tussen J.S. van der Beek en Johan Barthold Jongkind. Haverkorn van Rijsewijk vat deze informatie (voor zover betrekking hebbend op Johan Barthold's verblijf in Rotterdam) als volgt samen in het 'Verslag omtrent den toestand en de aanwinsten van het Museum Boymans , over het jaar 1893', bijlage Z. bladzijde 9 – 12.

Eenigen tijd nadat ik in die levensschets eenige minder bekende of halfvergeten data had herinnerd, ontving ik van den heer J. S. van der Beek, die hem gekend had, eenige mededeelingen, waaraan ik het volgende ontleen. Omstreeks 1854 kwam Jongkind uit Parijs hier [bedoeld wordt Rotterdam], had eerst een kamer op de Marinewerf bij den timmerman Schot, broeder van de stillevenschilderes Schot, daarna op de Kruiskade, tusschen de Kerklaan en Lijnbaanlaan, bij een kantoorbediende Alers. Vlijtig maakte hij studies in de havens, te Beukelsdijk, op den weg naar Overschie en in de laantjes op de Kruiskade. Van die vlug gemaakte schetsen maakte hij schilderijen, waarbij hij even luchtig te werk ging, op eigenaardige manier, zeer los, in grijzen toon, geheel afwijkend van hetgeen toen hier te lande in zwang was, meestal stukken van 2 à 2½ voet. Wat hij af had ging steeds naar den kunstkooper E. Martin, in de Rue Mogador te Parijs, waarop na een paar dagen een of twee honderd franken volgden, die niet lang hielden. Gastronom was Jongkind niet, doch aan Schiedam offerde hij dikwerf schromelijk, en dit bekwam hem slecht, terwijl hij, maniaque als hij was, zijn ontstemde maag toeschreef aan vergif, hetwelk zijne geheime vervolgers in zijn spijsen drank hadden gemengd. In 1857 ging hij weder naar Parijs, waar hij Rue Pigale 65 woonde, maar weldra keerde hij naar Rotterdam terug en sloeg toen zijne tent bij Mej. Jager of Jäger op, die op het Weenaplein woonde en wier man scheepsdokter was. Van toen af werd hij ongebondener, werkte minder en veronachtzaamde zijn costuum onbeschrijfbaar, tot hij in het begin van 1860 uit Parijs geld ontving om daar terug te komen. Dit geld besteedde hij niet voor het beoogde doel, en, radeloos wat met hem te beginnen, schreef de heer van der Beek aan den kunstkooper E. Martin, die hem op 31 Maart fl 100, zond om in Jongkind's onderhoud te voorzien tot iemand uit Parijs kwam om hem af te halen. Na een veertien dagen verscheen dan ook Cals, een middelmatig schilder, die nog eenige schulden van Jongkind betaalde en hem in pitoyablen³⁵⁶ toestand medevoerde. Hij vertoefde toen eenigen tijd in een asyl Rue St. Nicolas 69, en schreef van daar op 19 Februari 1861, dat hem het werken zeer moeilijk viel, dat hij lichamelijk en zedelijk veel geleden had en geheel zijn gestel op treurige wijze geschokt was. Blijkens een brief van 9 Juli 1861 woonde hij toen Rue Chevreuse 9 maar viel het werken hem nog moeilijk. In 1862 kwam hij weder te Rotterdam, begeleid door eene oude dame³⁵⁷, die moedertje over hem speelde, de kas hield, oppaste dat hij niet te veel borrelde, met hem naar buiten ging als hij studies maakte en hem nooit uit het oog verloor. En hij, de ongebreidelde was gedwee, maar ook gereserveerder, niet meer zoo toegankelijk. Herhaaldelijk kwam hij hier, eens betrok hij kamers op het Westnieuwland n°. 16, en steeds vergezelde hem die oude dame, die tot zijn dood over hem waakte en hem tot zekeren welstand bracht.

Het belang van de informatie van J. S. van der Beek is met name de beschrijving van de lichamelijke en geestelijke toestand waarin Johan Barthold Jongkind zich bevond in die periode.

---

³⁵⁶ Zielig, miserabel.

³⁵⁷ Josephine Fesser-Borhée. Het is opmerkelijk dat wordt gesproken over een oude dame. Marie Borhée en Johan Barthold Jongkind zijn even oud.

Terugblik

Wie was Gerrit Adrianus Jongkind en hoe zat die familie in elkaar?

Het is aan de lezer om zich hier een eigen oordeel over te vormen op basis van het gepresenteerde materiaal. Maar als schrijver dezes voel ik mij wel verplicht mijn eigen indruk weer te geven.

Geboren in het schippersgezin van Johannes Jongkind en Johanna Elisabeth Kroon groeit Gerrit Adrianus waarschijnlijk op in Middelburg of Bergen op Zoom, of beide, en mogelijk gedeeltelijk op het beurtschip van zijn ouders. In zijn jonge jaren maakt hij al het nodige mee. Zijn halfbroer Johannes vertrekt in 1790 naar Batavia, zijn vader overlijdt zes dagen daarna. Hij neemt later de zorgen over zijn nicht Maria op zich. Dit wijst op verantwoordelijkheidsgevoel.

Hij krijgt een gedegen basisopleiding en zet deze voort bij notaris Van Overstraten in Bergen op Zoom. Als hij daartoe de gelegenheid krijgt wordt hij Commis-Collecteur bij de belastingdienst. Er lijkt een visie om wat te bereiken aan de wal, buiten de binnenscheepvaart in de instortende economie van de Nederlanden. Na een korte onderbreking in de jaren 1810-1814 zal hij aangesteld worden als Ontvanger van In- en Uitgaande Rechten en Accijnzen. Hij zal deze functie onafgebroken vervullen op diverse locaties tot aan zijn overlijden te Gouda. In deze functie behoort Gerrit Adrianus tot de maatschappelijke laag waartoe ook notarissen en predikanten behoren. Vele representanten hiervan zullen tot zijn kennissenkring behoren. Maar de 19^e eeuw is een maatschappij van rangen en standen, het is een uitdaging om je te handhaven en vrijwel onmogelijk om je hogerop te werken. Hij kiest voor een echtgenote buiten het Bergense circuit, Wilhelmina Jacoba van der Burght dochter van zadelmaker Jacobus van der Burght uit Hoeven. Uit haar latere brieven komt zij over als een bezorgde en zorgzame moeder. Wellicht niet hoog opgeleid, maar als het erop aan komt begint zij te schrijven. Onbeholpen, maar ze doet allemaal maar. Typisch iemand die probeert alles bij elkaar te houden met tips zoals 'Johan, schrijf je zuster eens'.

Het zit Gerrit Adrianus ook niet mee. Ten eerste stort de Nederlandse economie geheel in tijdens het Franse bewind en ten tweede krijgt het gezin te maken met ziekte en ongeluk. De gehandicapte Gerrit Adrianus junior is een constante zorg. Er is wel een visie, hij wil dat zijn kinderen studeren op het hoogst haalbare niveau. Laurens en Willem zullen uiteindelijk aan de Latijnse school studeren. Dat zij nooit de hoge school (universiteit) halen ligt aan de omstandigheden. Laurens overlijdt op 18-jarige leeftijd en door het overlijden van Gerrit Adrianus zit verdere studie er voor Willem niet in.

In Vlaardingen lijkt het nog redelijk te gaan. Jan is korporaal bij de Nationale Militie, 9e afdeling te Den Haag, zal met boetster Geertje Kalishoek trouwen en wordt later commies bij de belastingdienst. Leentje trouwt met een predikant, haar Smeltzer. Een man met verantwoordelijkheidsgevoel, aandacht voor zijn gezin en de schrijver van brieven aan zijn schoonmoeder als zijn vrouw door ziekte dit niet bij machte is. Hij heeft zo zijn eigenaardigheden, maar wie heeft die niet? Johan geeft in Vlaardingen blijk van tekentalent. De periode wordt echter overschaduwed door het korte leven Johanna Elisabeth in 1826, en het overlijden van Laurens in 1829, en Maria in 1834. Willem doet het prima op school.

Als Gerrit Adrianus Jongkind in 1836 in Gouda komt te overlijden dan pakken zich donkere wolken samen. Hoewel moeder een pensioen krijgt valt er een substantieel deel van het inkomen weg. In eerste instantie lijkt het misschien nog wel mee te vallen. Er lijken bijvoorbeeld fondsen te zijn om Johan Barthold een tijdje bij Schelfhout in Den Haag in de leer te laten gaan. Koos heeft de functie van ontvanger waargenomen tijdens de ziekte van zijn vader en gaat daarna in Rotterdam bij de

belastingdienst aan de slag. Willem gaat 'in de kost' als leerling apotheker. Smeltzer en Leentje leven een sober maar waarschijnlijk redelijk goed leven in Klaaswaal. De permanente zorg voor Gerrit blijft.

Maar het gaat nu toch gestaag bergafwaarts. Jan krijgt een drankprobleem en verknalt zijn carrière. Hij zal met grote moeite samen met Geertje (misschien wel door Geertje) het hoofd net boven water houden in Rotterdam en niet afglijden naar de sloppen in de Zandstraatbuurt. Koos verblijft een aantal jaren in Rotterdam maar komt bij moeder in Maassluis met een 'ongeluk in zijn hoofd'. Hij zal niet meer aan het werk komen. Daarentegen is hij de steun en toeverlaat voor moeder die gaat tobben met haar gezichtsvermogen. Ze lijken elkaar in evenwicht te houden, maar in de totale economische malaise in Maassluis is dit weer een aanslag op het financieel budget. De rek is eruit, de centen zij op, moeder houdt het met kunst en vliegwerk draaiende maar ze moet zelfs lenen om moeilijke tijden door te komen. Gerrit Adrianus junior zal van kosthuis naar kosthuis verhuizen en uiteindelijk worden opgenomen in een krankzinnigengesticht.

Johan Barthold wordt zonder twijfel de trots van de familie. Zij spellen de berichten over hem in de kranten. Hij is beroemd in Vlaardingen, Maassluis en Klaaswaal, de mensen vragen naar hem. Hij wordt uitgenodigd door de Koning om op paleis Het Loo te komen werken. Moeder vindt het prachtig. Dit alles wordt helaas geen financieel succes, integendeel, en ook hij wordt alcoholist zoals zijn broer Jan, en zijn psychische aandoeningen nemen toe.

Willem lijkt het maatschappelijk te redden, met hard werken en doorzettingsvermogen. Samen met Jeannet handhaaft hij zich in de maatschappelijke klasse die de familie zo passend vindt. Als drogist is hij weliswaar geen notaris, predikant of belastingontvanger maar hij is toch een gevestigd middenstander in Utrecht, een niet onaanzienlijke stad.

Leentje blijft ziekelijk. Met Smeltzer heeft zij nog hoop op een goede toekomst voor Mattje en Mina. Teleurstellend voor de familie zal Mattje trouwen met een slachter en Mina zal rond 1883 terecht komen op het adres Trouwsteeg 15 in Rotterdam, één van de slechtste plekken die voorstelbaar zijn in de Zandstraatbuurt. In de nabijgelegen Raamstraat wordt in 1883 Simon David geboren, een van de grootste namen in de Nederlandse kleinkunst. Beter bekend onder zijn later artiestennaam Louis Davids zingt hij het lied met het volgende refrein:

*Als je voor een dubbeltje geboren bent,
Bereik je nooit een kwartje.
Of je Grieks, Latijn of twintig talen kent,
Gerust, het leven tart je.
Je verbeeldt je dat je aan de touwtjes trekt,
Maar och, het leven smijt je heen en weer.
Als je voor een dubbeltje geboren bent,
Bereik je nooit een stuiver meer.*

Wellicht vat dit de geschiedenis treffend samen. Ondanks alle inspanningen van Gerrit Adrianus Jongkind komt hij met zijn kinderen geen stapje hoger op de maatschappelijke ladder. Het gezin wordt geteisterd door ziekte en ongeluk. Zoon Jan verknalt zijn carrière. Kleinkinderen hebben de grootste moeite om aan ergste armoede te ontkomen. Eigenlijk is het wonderwel de alcoholist en bohemien Johan Barthold die uiteindelijk wel een kwartje wordt, hij wordt beroemd, al is dat pas na zijn overlijden.

Bronnen

Archiefmateriaal

- Zeeuws Archief
- West-Brabants Archief
- Brabants Historisch Informatie Centrum
- Regionaal Archief Nijmegen
- Gelders Archief
- Historisch Centrum Overijssel
- Regionaal Archief Dordrecht
- Streekarchief Voorne-Putten
- Cultuurhistorisch Documentatiecentrum Museum Hoeksche Waard
- Stadsarchief Vlaardingen (gecombineerd met Maassluis)
- Stadsarchief Schiedam
- Streekarchief Midden-Holland
- Gemeentearchief Den Haag
- Erfgoed 's-Hertogenbosch
- Het Utrechts Archief
- Erfgoed Leiden en Omstreken
- Stadsarchief Rotterdam
- Stadsarchief Amsterdam
- CBG Centrum voor familiegeschiedenis (met name de Oost-Indische bronnen)
- National Archief
- Nederlands Instituut voor Militaire Historie
- Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
- VOC kenniscentrum
- Delpher (Koninklijke Bibliotheek), met name kranten
- Bibliothèque nationale de France, digitaal via <https://gallica.bnf.fr/>
  - Dossier Moreau-Nélaton (de brieven)
- Musée du Louvre, Parijs; Les collections du département des arts graphiques; Jongkind
- Rijksmuseum, brieven aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk

De brieven

- Trente Neuf Lettres, Société des Amis de Jongkind, 3 juni 2019. (De brieven zijn door Ab Küchler hertaald naar modern Nederlands. In voetnoten is weergegeven welke personen er in de brieven worden bedoeld voor zover dit door Ab Küchler kon worden achterhaald.)

Kerkelijke informatie

- Verkade 's Dominees Memories www.dominees.nl
- Digibron, Kenniscentrum Gereformeerde Gezindte www.digibron.nl
- F. J. Domela Nieuwenhuis 1854: Geschiedenis der Evang.- Luthersche gemeente te 's-Gravenhage, Amsterdam bij J. H. Gebhard & Co.
- P. van Rooden 1996: Religieuze regimes; Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570 – 1990. Uitgeverij Bert Bakker.
- J. C. Schultz Jacobi 1864: Oud en Nieuw, uit de geschiedenis der Nederlandsch-Luthersche kerk, Rotterdam bij W. L. Stoeller.

Genealogische informatie Oost-Indië

- Genealogische informatie komt mede van de onderzoeksresultaten van het Genealogisch Onderzoeksbureau 'Roosje Roos' die grotendeels zijn gebaseerd op informatie in Regerings Almanakken uit desbetreffende jaren. www.roosjeroos.nl

Belastingdienst

- Tom Pfeil 2009: Op gelijke voet, de geschiedenis van de Belastingdienst. Uitgeverij Kluwer.
- Jaarboekjes voor de Ambtenaren der Directe Belastingen, In-en Uitgaande Regten en Accijnzen.
- Gedenkschrift van de Vereeniging van Kommiezen bij s 'Rijks Belastingen in Nederland 1892-1917; gevestigd te Schiedam.

Overige Literatuur

- J.Th.J. van den Berg, J.J. Vis 2013: De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946. Uitgeverij Bert Bakker. (Deze publicatie is met name gebruikt voor diverse verificaties omtrent politieke personen en situaties.)
- J. Berting 1985: In het brede maatschappelijke midden: de veranderende positie van de middengroepen in de Nederlandse samenleving tussen 1850 – 1980. Uit De Nederlands samenleving sinds 1815, onder redactie van F. L. van Holthoorn, Van Gorcum 1985.
- S. Blom 1948: Geschiedenis van Maassluis, ontstaan en ontwikkeling der stad, Drukkerij v.h. Kemink & Zn, Utrecht.
- Jeroen ter Brugge 2016, Zeeschilder Arij Pleijsier, gepubliceerd in Scheepshistorie Nr. 21, juli 2016.
- Jeroen ter Brugge 2018: Het lot van de ongetrouwde dochter Jansje Pleijsier; gepubliceerd in Tijd-Schrift 148, juli 2018; uitgave van de Historische Vereniging Vlaardingen.
- E. M. de Bruijn-ter Denge, J.H. de Bruijn 1980: Leven en werk van Jan Simon Gerardus Gramberg.
- Jan Buisman 2019: Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen, deel 7, 1800-1825. Uitgeverij Van Wijnen, Franeker.
- W. E. van Dam van Isselt, gepensioneerd Luitenant-Generaal, 1934-1935: De Noord-Nederlandsche batterij artillerie te voet Lux in 1815, een Waterloo-studie; gepubliceerd in De Navorscher uitgave 1934 en (voor het vervolg) uitgave 1935.
- W. H. M. Donker 1977: De kerkelijke verhoudingen te Bergen op Zoom van de zestiende tot en met de achttiende eeuw; (paragraaf) De rekatholisering van Bergen op Zoom (Uit: Studies uit Bergen op Zoom; Bijdragen tot de geschiedenis uitgegeven in opdracht van de Geschiedkundige Kring Stad en Land van Bergen op Zoom (1977).
- B. Duinkerken 1988: Notariaat in overgangstijd 1796-1842. Kluwer Deventer.
- H. W. Fortgens 1958: Schola Latina, uit het verleden van ons hoger onderwijs, Tjeenk Willink Zwolle.
- Genealogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy Ljouwert, 1992. Genealogysk Jierboek 1992.
- Jan Egbertus van Gorkum, generaal-majoor, 1862: De bestorming der Vesting Bergen op Zoom op den 8sten maart 1814. Uitgegeven in Leiden, bij T. Hooiberg & Zoon.
- Victorine Hefting 1968: Jongkind d'après sa correspondance, proefschrift Universiteit Utrecht. Gedrukt door Haentjes Dekker & Gumbert / Utrecht. (Veel materiaal is ook elders te vinden maar de brieven gebundeld in dit boek vergemakkelijkt het terugzoeken van citaten.)
- C.A.B. van Herwerden: Johan Barthold Jongkind en Rotterdam, Elsevier's LXXVI. No. 10.

- A. van de Hoeven 1840: Geschiedenis der stad Vlaardingen voor het opkomende geslacht. Uitgegeven ten voordele van het te Vlaardingen opgerichte fonds ter ondersteuning van weduwen en wezen van verongelukte zeelieden. Uitgever R. Kikkert, Vlaardingen.
- J. G. Kerkhoven: De Engelse inval in Zeeland in 1809 (Dit is overigens een van de vele publicaties over dit onderwerp)
- Jacob van Lennep (Geert Mak en Marita Mathijssen) 2018: De zomer van 1823, het dagboek van zijn voetreis door Nederland. Uitgeverij Atlas Compact.
- R.G. de Neve: Indische Nederlanders en hun genealogie, in: Jb. CBG 63 (2009), p. 147-174 (p 153) CBG Centrum voor familiegeschiedenis.
- Ph. Perneel 2000: Het Beroepsjournaal van dr. J.F.PH. Hers, arts te Oud-Beijerland, Erasmus Publishing Rotterdam.
- A. Pitlo 1948: De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leeren. H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem.
- Louis-Adolphe Poitout circa 1906 : Johan Barthold Jongkind (1819-1891), vu par un ami de la famille Fesser, (rédigé entre 1893 et 1905-1910) Handgeschreven manuscript in Bibliothèque nationale de France <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40368735r>
- Frans van Poppel 1992: Trouwen in Nederland, een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg-20e eeuw. Proefschrift voor de Landbouwuniversiteit Wageningen.
- Charles Rochussen 1891: Artikel in het blad Eigen Haard, 1891 nummer 12.
- L. Schotting, Journalist, en H. Spiekman³⁵⁸, Lid van den Raad te Rotterdam 1902: Arm Rotterdam, hoe het woont, hoe het leeft!, met teekeningen van Schotel. Uitgegeven door W.L. Brusse, Rotterdam.
- Simonis & Buunk (datum onbekend) Andreas Schelfhout, Onsterfelijk schoon, De landschappen van Andreas Schelfhout (1787-1870) en zijn leerlingen.
- Jan Coenraad Smelzer 1829: Bij het afsterven van mijnen vriend L. C. Jongkind, overleden den 1sten julij 1829. G. W. van Hemsdaal, Schiedam.
- Jan Coenraad Smeltzer 1843: Tweektal leerredenen bij den dood van twee zijner geliefde kinderen. Dordrecht, Blussé en van Braam.
- M.A. Struijs 2004: Jongkind in Vlaardingen. Eigen uitgave. (Exemplaar aanwezig in het Stadsarchief Vlaardingen en Streekarchief Midden Holland.)
- Kees Touw: Schepen & Schippers van Bergen op Zoom, ontwikkelingen in de scheepvaart 1812-1940, internet publicatie <http://schepen-en-schippers-van-bergen-op-zoom.jouwweb.nl/>
- Annemarie Verburg 2004: De Vlaardingse Notarissen vóór 1811 en hun archieven. Gepubliceerd in het Jaarboek 2004 van de Historische Vereniging Vlaardingen.
- J.L.C. Weyts (na 2006, gezien de datering van verwijzingen op blz. 33): De Lievevrouwestraat, zes eeuwen stadsstraat in Bergen op Zoom, uitgave Stichting Stadsherstel Bergen op Zoom.
- Auke van der Woud 2012: Koninkrijk vol sloppen, achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw. Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam.
- Trudy de Wit 2012: De Kunstkronyk over de eigentijdse kunst. Universiteit Utrecht, Faculteit Geesteswetenschappen, Afdeling Kunstgeschiedenis.
- Diverse almanakken en reiswijzers uit de periode 1790 - 1860, nationaal zoals de Staats Almanak voor 1815, of lokaal zoals almanakken voor Zuid-Holland, Den Haag, en Utrecht.

---

³⁵⁸ Hendrik Spiekman (Hoogezand 1874 – Rotterdam 1917) was in 1894 medeoprichter van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP)

Topografische Kaarten

Deze zijn onder andere te vinden op de volgende digitale plaatsen.

- <https://www.topotijdreis.nl/> Tijdreis meer dan 200 jaar topografie. De periode beslaat 1815 tot heden. Er is een zoekfunctie waar op plaatsnaam kan worden gezocht. Er zijn verschillende lagen van globaal tot gedetailleerd.
- Gemeente-Atlas van Nederland, getekend door J. Kuyper 1865-1870. Er zijn diverse mogelijkheden om deze kaarten te vinden als de titel wordt ingevoerd in een zoekmachine. Een van de mogelijkheden is het Nationaal Archief (zoekterm 'kaarten').
- Lokale kaarten zijn op bovengenoemde plaatsen te vinden maar doorgaans ook bij een betreffend regionaal- of stadsarchief.

Bijlagen

1. Genealogie Jongkind

Zwijndrecht

- (1) Johannes Jongkind, geboren rond 1645 trouwt Willemijntje van Haggoord, geboren rond 1650
Kinderen : Aart, geboren 24 juli 1680, gedoopt 28 juli 1680 te Zwijndrecht;
- (2) Aart Jongkind trouwt 30-10-1707 te Zwijndrecht met Kaatje Pieters Spruijt (beide van Meerdervoort)
Kinderen: Johannes, Pieter, Willemijntje en Ariaantje.

Johannes Aartse Jongkind + Adriana (Ariaantje) Jooste de Bond(t)

Gehuwd op 16 februari 1727, beide geboren en wonende in Zwijndrecht. Alle kinderen worden gedoopt in Zwijndrecht.

Doopboek Zwijndrecht versus gebeurtenissen in Middelburg en Bergen op Zoom

<u>Doopboek Zwijndrecht</u>	Middelburg, Bergen op Zoom Onderzoeksresultaten in het Zeeuws Archief en 'Delpher'
Aart Jongkind 15 juni 1727 Getuigen Aart Jongkind en Catrina Spruijt	Aart Jongkind overlijdt op 15-11-1783 in de Bellinkstraat te Middelburg. Mogelijk gehuwd geweest met Willemina van der Wal, overleden 21 november 1763, adres Vismarkt Middelburg. Johanus Jongkint, zoon van Aart Jongkint, overleden 16 april 1761 in de Bellinkstraat.
Jannigje Jongkind 26 september 1728 Getuigen Joost de Bond en Jannigje Brüllee	Waarschijnlijk vroeg overleden te Zwijndrecht
Catrijna Jongkind 2 oktober 1729 Getuigen Aart Jongkind en Caatje Spruijt	Catharina Jongkind overlijdt op 18-06-1785 op de Kinderdijk te Middelburg
Jannigje Jongkind 8 juli 1731 Getuigen Joost de Bond en Jannigje Thomas	Jannetje Jongkind overlijdt op 29-06-1795 in de leeftijd van 63 jaar op de Korendijk te Middelburg
Caatje Jongkind 4 januari 1733 Getuigen Aart Jongkind en Catje Spruyt	Waarschijnlijk vroeg overleden te Zwijndrecht
Kaatje Jongkind 25 juli 1734 Getuigen Aart Jongkind en Kaatje Spruyt	??
Joost Jongkind 16 september 1736 Getuigen Joost de Bondt en Jannigje Brüllee	??
Johannis Jongkind 5 januari 1738 Getuige Anna de Bondt	Op 18-05-1790 overleden te Bergen op Zoom, 52 jaar
Adriana Jongkind 8 november 1739 Getuigen Joost de Bondt en Jannigje Brüllee	??
Kornelis Jongkind augustus 1741 (dag-aanduiding weggevallen) Getuige Maeyke de Bondt	Cornelis Jongkind, schipper, adres C5. Geboren 1741.
Kornelia Jongkind 2 juni 1743 Getuigen Jan uyt den Bogaart en Kornelia de Bondt	Cornelia Jongkind overlijdt op 19-01-1777 in de Nederstraat te Middelburg
Pieter Jongkind 23 augustus 1744 Getuige Anna de Bondt	Waarschijnlijk vroeg overleden te Zwijndrecht
Pieter Jongkind 3 oktober 1745 Getuige Maayke de Bondt	Pieter Jongkind, schipper, geboren in 1745 overlijdt 05-05-1809 op de Heeregracht te Middelburg. Mogelijk getrouwd met Maria Boskoop, overleden in de leeftijd van 53 jaar te Middelburg op 29 december 1800, in de Molenaarstraat.
Maaijke Jongkind 21 juli 1748 Getuige Maaijke de Bondt	05-10-1759 Maatje Jongkind, leeftijd 11 jaar, wordt ingeschreven in het leerlingenregister van de Linnen-, Naai-, en Breischool te Middelburg. <i>Uit de inschrijving van Maatje wordt afgeleid dat de familie in 1759 of daarvoor vanuit Zwijndrecht naar Middelburg is verhuisd. Reden van de verhuizing is niet bekend.</i> Mayken Jongkind trouwt rond 17-03-1793 in Middelburg met Andries van Hoeke. Maaijken Jongkind overlijdt op 19 augustus 1800 te Middelburg.

Johannes Jongkind + Maria Ferf

Johannes Jongkind, beurtschipper van Middelburg op Bergen op Zoom

Gedoopt: 05-01-1738 te Zwijndrecht

Overleden: 18-05-1790 te Bergen op Zoom

Johannes Jongkind trouwt in 1763/4 met Maria Ferf

Geboren: ??

Overleden: ??

Dochter van Adrianus Ferf (overl. Middelburg 1761) en Johanna Lakiere (verder niets van bekend)

Uit dit huwelijk:

Johannes Jongkind

Geboren: rond 1765, hoogstwaarschijnlijk te Middelburg

Overleden: eind mei, begin juni 1815 te Batavia (er circuleren verschillende datums, die in de 'Vlaardingse akte' kan wel eens de juiste zijn, 22-05-1815.)

Johannes Jonkind jr. trouwt rond 1787 met Jacoba Vinke

Geboren: 1763

Overleden: 05-05-1800 te Middelburg

Uit dit huwelijk:

Maria

Geboren: 9 juni ³⁵⁹ 1789 te Middelburg

Overleden: 12-02-1834 te Vlaardingen

Johannes Jonkind jr. hertrouwt in Batavia met Adriana Wilhelmina Dohmen

Geboren: ??

Overleden: november (?) 1815 te Batavia (een paar maanden na het overlijden van Johannes)

Uit dit huwelijk

- Johannes, geboren 1809/10 te Batavia, overleden 08-09-1855 te Batavia
- Adriana Elizabeth, geboren 1810/1811 te Batavia, overleden 08-07-1812 te Batavia

Voor dit huwelijk adopteerde Johannes Jongkind:

- Carolina Albertina, geboren 31 maart 1802, kind van slavinne genaamd Claressa van Salaije. Adoptie akte 08-03-1802. Verder niets bekend.
- Johannes Pieter Catharinus; verder niets van bekend, in ieder geval overleden voor 1826 gezien de 'Vlaardingse akte'.

---

³⁵⁹ Opgave in de volkstelling Bergen op Zoom 1812. Er komen vaak onzorgvuldigheden voor in zulke registers dus enige voorzichtigheid is op zijn plaats. Het jaar 1789 is correct want ook uit andere documenten terug te rekenen.

Johanna Elisabeth Kroon + Boudewijn de Geep

Johanna Elisabeth Kroon, dochter van Gerrit Gerritzen Kroon en Maria van Dort

Gedoopt: 21-06-1743 te Bergen op Zoom

Overleden: 12 mei 1820 te Almelo Ambt

Trouwt 04-07-1763 met Boudewijn de Geep, zoon van Louwerens (Laurens) de Geep en Helena Pieterzen Heijbeek

Gedoopt: 08-02-1736 te Bergen op Zoom

Overleden: 18-08-1766 te Bergen op Zoom

Uit dit huwelijk:

Louwerens de Geep

Geboren: 12-08-1764 te Bergen op Zoom

Overleden: 14-02-1789 te Bergen op Zoom

Louwerens de Geep trouwt op 11-05-1788 met Christina Geleedts, dochter van Johannes Geleedts en Adriana Tichelaar

Gedoopt: 19-05-1752 te Bergen op Zoom

Overleden: 30-06-1820 te Bergen op Zoom

Uit dit huwelijk:

Boudewijn de Geep

Gedoopt: 28-01-1789 te Bergen op Zoom (veertien dagen voor het overlijden van zijn vader)

Overleden: 28-08-1822 te Bergen op Zoom

Johannes Jongkind + Johanna Elisabeth Kroon

In een tweede huwelijk trouwt Johannes Jongkind op 24-02-1774 in Bergen op Zoom met Johanna Elisabeth Kroon, jongste kind van Gerrit (Gerritzen) Kroon en Maria van Dort.

Gedoopt: 21-06-1743 te Bergen op Zoom

Overleden: 12 mei 1820 te Almelo Ambt

Eerder weduwe van Boudewijn de Geep (overleden 1866?). Uit dit huwelijk een zoon Louwerens, gedoopt 12-08-1764 te Bergen op Zoom. Deze overlijdt op 14-02-1789, te Bergen op Zoom.

Uit het huwelijk Johannes Jongkind + Johanna Elisabeth Kroon:

- Johannes, geboren ?, verder niets bekend;
- Gerrit Adrianus, gedoopt 02-02-1776 te Bergen op Zoom, overleden 08-07-1836 te Gouda.

Gerrit Adrianus Jongkind + Willemina Jacoba van der Burght

Op 10 november 1805 trouwt Gerrit Adrianus Jongkind in Bergen op Zoom met Willemina* Jacoba van der Burght, op 16 mei 1783 geboren te Hoeven, overleden te Utrecht op 23-08-1855.

* Later algemeen Wilhelmina Jacoba

Voor het hier volgende overzicht van alle kinderen wordt als eerste de naam gegeven zoals in de trouwbrief staan vermeld. De roepnamen ontleend aan latere brieven binnen de familie.

1. Johannis; later en algemeen Johannes (roepnaam Jan)
Geboren: 20-08-1806 te Bergen op Zoom
Gedoopt: 24-08-1806 te Bergen op Zoom
Trouwt met Geertje Kalishoek (roepnaam Geertje, Geert)
Overleden: 14-10-1870 te Rotterdam
2. Magdalena Geertruij (roepnaam Leentje)
Geboren: 03-09-1807 te Bergen op Zoom
Gedoopt: 06-09-1807 te Bergen op Zoom
Trouwt met Jan Coenraad Smeltzer
Overleden: 23-06-1857 te Klaaswaal
3. Jacobus (roepnaam Koos, Koo)
Geboren: 23-12-1808 te Steenberg
Gedoopt: 01-01-1809 te Steenberg
Overleden: 07-02-1854 te Utrecht
4. Louwerens Christiaan, in het Franstalig register van de burgerlijke stand Laurent Chretien, later Laurens Christiaan
Geboren: 26-10-1811 te Bergen op Zoom
Gedoopt: 03-11-1811 te Bergen op Zoom
Overleden: 01-07-1829 te Vlaardingen
5. Johanna Elisabeth, in het Franstalig register van de burgerlijke stand Jeanne Elisabeth
Geboren: 16-03-1813 te Bergen op Zoom
Gedoopt: 21-03-1813 te Bergen op Zoom
Overleden: te Nijmegen op 03-12-1816 om 7 uur s 'morgens, 20 uur na de geboorte van de tweeling.
6. Wilhelmina Jacoba, in de akte staat Willemijna Jacoba
Geboren: 02-12-1816 te Nijmegen, 11 uur s 'morgens
Overleden: ongedoopt, middernacht van 09/10-12-1816 te Nijmegen
7. Gerrit Adrianus (roepnaam Gerrit, Gert)
Geboren: 02-12-1816 te Nijmegen
Gedoopt: 15-01-1817 te Nijmegen
Overleden: 25-09-1861 te Zutphen

8. Joan Barthold, later algemeen Johan Barthold, (roepnaam Johan, Jan, Jean)

Geboren: 03-06-1819 te Lattrop

Gedoopt: 20-06-1819 te Ootmarsum

Overleden: 09-02-1891 Saint-Egrève, Frankrijk

9. Willem Jacob Marinus (roepnaam Willem)

Geboren: 07-11-1821 te Vlaardingen

Gedoopt: 18-11-1821 te Vlaardingen

Trouwt met Adriana Alijda Johanna Gramberg (roepnaam Jeannet)

Overleden: 06-11-1876 te Utrecht

10. Johanna Elisabeth

Geboren: 30-08-1826 te Vlaardingen

Gedoopt: ?

Overleden: 23-12-1826 te Vlaardingen

2. Van Tets, Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh, en Burnier ³⁶⁰

Hendrik Justus van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh (1745-1795) maakt carrière als advocaat-fiscaal en procureur-generaal bij de Raad van Brabant en als landsadvocaat bij de Staten-Generaal der Verenigde Nederlandse Provinciën. Hij trouwt op 21 maart 1771 met Rijnbrandina van Schoonhoven. Uit dit huwelijk wordt in 1772 Johanna Maria Baldina geboren.

Rijnbrandina van Schoonhoven overlijdt op 28 augustus 1873 waarna Hendrik Justus van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh op 31 juli 1774 hertrouwt met Agneta Theodora van Teylingen. Uit dit huwelijk wordt (naast andere kinderen) in 1791 Jean Louis Theodore Constantin geboren. Deze zal in Den Haag griffier bij het Hooggerechtshof en later gemeente ontvanger worden (ook genoemd stedelijk ontvanger). In het ambtenarenapparaat heeft hij Jean Frederic Burnier, 'griffier ter kamer van burgemeester en wethouders'. En is het niet Jean Frederic Burnier waaraan Johan Barthold de groeten moet doen zoals moeder het vraagt in haar brief van 12 november 1837?

Versuijm het niet om bij mijn heer Binnier te gaan en hun ed van mijn te groeten.

Het is misschien een van de eerste brieven die moeder schrijft in haar leven, fonetisch, maar je moet er doorheen lezen. Zo ook in haar brief van maart 1851:

Mijn heer Benier is benoemt als zekeredaris te Schravenhage.

Maar de naam komt nog een keer voor in de brief die Koos op 7 september 1853 aan Johan schrijft:

Bij de familie Burnier waren ze op haar buitenverblijf.....

Overigens was Mevrouw Burnier en de gehele familie zeer welvarend.

Johanna Maria Baldina van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh trouwt op 9 februari 1795 met Matthias Johan Frederik van Tets (1773-1832). Uit dit huwelijk worden drie kinderen geboren:

- Arnold Wilhelmus Adrianus 1796 – 1833;
- Maria Jacoba 1799 - 1844; en
- Johanna Louise Gijsbertha (Gijsbertina) 1801 – 1825.

Het is Arnold Wilhelmus Adrianus van Tets die belastingontvanger in Gouda wordt.

---

³⁶⁰ Bronnen:

- Diverse publicaties over de familie Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh;
- Diverse aktes in het Haags Gemeentearchief; en
- Brieven van moeder en Koos Jongkind.

3. Washington, Lux en het verband met Marcus van der Noot

Op maandag 28 maart 1808 doet Maria Jongkind in Bergen op Zoom geloofsbelijdenis. Op dinsdag 29 maart wordt, ook in Bergen op Zoom, geloofsbelijdenis afgelegd door Jacobus Gerrit Hillebrand Washington. Washington is op 25 mei 1815 in Brielle getrouwd met Wilhelmina Dorothea Lux, de zuster van artillerie officier Johan Hendrik Lux .

Johan Hendrik Lux (senior)³⁶¹ komt naar de Nederlanden als trompetter in het cavalerieregiment van Eck. Op 19 juni 1770 wordt hij een van de vier trompetters in het eskadron Guardes du Corps, de persoonlijke lijfwacht van de Stadhouders in 's-Gravenhage waar hij kort daarna als lidmaat wordt ingeschreven bij de Lutherse gemeente. Op 3 november 1782 trouwt hij in de Scheveningse kerk met Juliana Dorothea Seyfferth, eveneens lidmaat van de Lutherse gemeente.³⁶² In 1784 wordt uit dit huwelijk een dochter Wilhelmina Dorothea geboren en op 12 februari 1787 een zoon Johan Hendrik.³⁶³ Deze zal carrière maken binnen de artillerie waar hij uiteindelijk de rang bereikt van luitenant-kolonel. Johan Hendrik Lux (junior) zal in 1809 trouwen met Henrietta Maria Wipperman, weduwe van 1e luitenant van het Regiment Lichte Infanterie J. J. M. de Serière du Bisournet.

Johan Hendrik Lux, dan in zijn functie als kapitein der artillerie, woont op 29 maart 1831 met zijn gezin in de Lievevrouwestraat, huis B23 (wijknummering 1812), in het pand de Lievevrouwekapel ofwel de Korenwaag, net naast de Lievevrouwepoort. Dit is dezelfde straat waar de familie Jongkind woonde rond 1813. Die middag om één uur ontploft in de wal bij de Londonsche Straat het kruitmagazijn Stoelemat. Een opgave van 30 maart maakt melding van in totaal (burger plus militaire slachtoffers) 18 overledenen en 23 zwaar gewonden. Er zijn dan nog veel vermiste militairen. Het huis waar de familie Lux woont ligt vlak bij het ontplofte magazijn.³⁶⁴ Diezelfde middag, om vier uur, overlijdt hun dochter, de twaalf en een half jarige Marie Caroline Louise Lux.³⁶⁵ Dit zal bekend zijn binnen de familie Jongkind. Er wonen bekende namen in de straat, Gastelaar, Huart, Smeltzer.³⁶⁶ Op 21 februari 1833 wordt Johan Hendrik Lux benoemd tot majoor en artillerie-commandant te Brielle. Hij treft daar Marcus Cohen, alias Marcus van der Noot die daar sinds 1832 gelegerd is. Op 24 december 1830 is de dan 44-jarige Marcus van der Noot vrijwillig toegetreden tot het Korps Vrijwillige Artilleristen als kanonnier der 2e klasse.³⁶⁷ Hij wordt in eerste instantie gedurende het jaar 1831 gelegerd in de vesting Gorcum. In 1832 wordt hij overgeplaatst naar Brielle Marcus waar hij dus in 1833 majoor Johan Hendrik Lux als commandant krijgt. Het is ook mogelijk dat Marcus in de loop van 1832 Washington heeft leren kennen als toenmalig controleur der posterijen in Brielle. Deze is naar Gouda overgeplaatst eind 1832. (Uit de datering van twee verder niet relevante notariële aktes in Brielle valt op te maken dat Washington tussen 29 oktober 1832 en 19 december 1832 in Gouda aan de slag gaat.) Marcus heeft dan wel lichamelijke klachten van onbekende aard. Op 23 februari 1834 wordt hij wegens lichaamsgebreken ontslagen uit de militaire dienst. Hij gaat terug naar Den Haag waar hij op 7 mei 1834 trouwt met de 40-jarige koopvrouw Esther Meijer Polak, weduwe van Andries de Beer. (Het lijkt erop dat zij geen kinderen had, er is in ieder geval niets te vinden.) Marcus zijn vader is dan al overleden maar zijn moeder Roosje Levy maakt dit allemaal nog mee.

---

³⁶¹ Johan Hendrik Lux, gedoopt 4 maart 1744 te Sonneborn, een dorp nabij Gotha (Duitsland).

³⁶² Juliana Dorothea Seyfferth, geboren en gedoopt op 4 april 1749 te Klein Bockenheim (Pfaltz).

³⁶³ Gedoopt in de Evangelisch Luthersche kerk te Den Haag op 14 februari 1787.

³⁶⁴ Ontploffing van Stoelemat te Bergen op Zoom, 1831, T.C. Hoffers, 1831. Rijksprentenkabinet object nummer RP-P-OB-88.393.

³⁶⁵ Burgerlijke Stand Bergen op Zoom, Overlijdensregister 1831.

³⁶⁶ J.L.C. Weyts

³⁶⁷ Stamboek van de Onder-Officieren en Manschappen van mindere Graden van het Korps Vrijwillige Artillerie 1830

4. Marcus Cohen, alias Marcus van der Noot

De zoektocht naar de familie van Marcus van der Noot wordt bemoeilijkt door het feit dat veel Joodse personen uit die tijd bekend waren onder verschillende namen en ook als zodanig werden geregistreerd in diverse registers. Veel Joden in Nederland hadden aan het begin van de 19de eeuw nog geen officiële familie. In 1811, toen Nederland was ingelijfd bij Frankrijk, moest iedere Nederlander die nog niet over een officiële achternaam beschikte, een officiële familienaam laten registreren. Dat kon een andere naam zijn dan die waaronder de familie al decennia- of zelfs generaties-lang bekend was. Dat moet ook het geval zijn geweest bij Marcus Cohen/ Van der Noot.³⁶⁸

Er zijn diverse onderzoeken gedaan naar de familierelaties rond Marcus Cohen, alias Marcus van der Noot. Het hier gegeven overzicht is een samenvatting daarvan. Voor zover de informatie kon worden geverifieerd lijkt het correct.

Marcus van der Noot is op 8 december 1786 in 's-Gravenhage geboren als zoon van Abraham Hertog en Roosie Levij. Zo staat het in het Stamboek van de Onder-Officieren en Manschappen van mindere Graden van het Korps Vrijwillige Artillerie 1830. Maar hij moet zijn geboren als Marcus Cohen zoals in zijn huwelijks akte staat als hij in 7 mei 1834 trouwt met de 40-jarige koopvrouw Esther Meijer Polak, weduwe van Andries de Beer: 'Marcus Cohen, zich noemende Van der Noot'. Voor zijn vader komen we verschillende namen tegen zoals Abraham Cohen en Abraham Hartog Cohen. Voor zijn moeder komen wij de naam redelijk eenduidig tegen als Roosje Levij met wat varianten in de spelling. Marcus heeft voor zover kon worden nagegaan een oudere broer, zich noemende Levij of Liepman van der Noot, en twee jongere zusters, Naatje en Bruijntje Cohen.

Ten aanzien van de toetreding van Marcus van der Noot tot het korps Vrijwillige Artilleristen is de volgende informatie verkregen van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

De aanmelding van Marcus van der Noot staat, zoals ook aangegeven in zijn staat van dienst,³⁶⁹ geheel in het teken van de Belgische Opstand. Een artikel uit de Militaire Spectator van 1851 beschrijft de samenstelling van het artilleriepersoneel in de jaren daarvoor (en ook rond 1830). Een citaat uit het desbetreffende artikel.

Ten gevolge der Belgische onlusten in het laatst van 1830, verliet het grootste gedeelte van de Belgische militairen het Nederlandsche leger, waardoor sommige korpsen, voornamelijk het 2e en 4e bataillon veld-artillerie, het bataillon artillerietransporttrein, en het 1e, 2e en 5e bataillon artillerie nationale militie veel personeel verloren, zoodat de opheffing van het 2de bataillon veld- en van de drie genoemde bataillons militie-artillerie bij Besluit van 14 December 1830 bepaald werd.

Intusschen was bij een Besluit van den 10den October 1830, de oprigting bevolen van een bataillon vrijwillige artilleristen van 8 kompagniën, waarvan de staf en de kompagniën dezelfde formatie verkregen als bij de bataillons artillerie nationale militie.

Den 20e November van hetzelfde jaar werd aan den baron Van Westreenen van Tiellandt de oprigting vergund van eene kompagnie vrijwillige artillerie te 's Gravenhage, sterk 4 officieren, 14 onder-officieren en korporaals, 2 tamboers en 50 à 60 kanonniers.

De Belgische Opstand bracht naast een gebrek aan personeel ook een golf van patriottisme in de noordelijke helft van Verenigd Koninkrijk der Nederlanden met zich mee. Hoewel precieze aantallen onbekend zijn, zal dit eveneens voor een toename aan vrijwillige aanmeldingen hebben gezorgd.

Op 20 november 1830 begint Van Westreenen van Tiellandt met de formele oprichting van de 'Haagse' compagnie van het Korps Vrijwillige Artilleristen. Op 24 december 1830 treedt Marcus Cohen toe.

---

³⁶⁸ Informatie van Stichting Joods Erfgoed Den Haag.

Een van de hoofdproblemen is het grote aantal varianten in namen waaronder eenzelfde persoon vaar kan komen. Zo kan het meisje Zippora ook als Duijje voorkomen. In de ene bron wordt de 'Nederlandse' naam gebruikt, in een andere de Joodse naam die bij de geboorte, overlijden en in de synagoge gebruikt wordt.

³⁶⁹ Stamboek Bataljon Vrijwillige Artilleristen - 1830-1831, Nationaal Archief NL-HaNA 2.13.09.

5. G. Noot (Gerrit Noot)

Op 31 augustus 1834 draagt controleur (belastingen) P. Hoijer in Gouda zijn functie over aan G. Noot.³⁷⁰ De naam G. Noot is terug te vinden in het Jaarboekje voor de Ambtenaren der Directe Belastingen, In-en Uitgaande Regten en Accijnzen 1836 waar G. Noot genoemd staat als controleur voor de 1ste afdeling der directe belastingen te 's Hage. Hieruit kan worden opgemaakt dat de werkzaamheden van G. Noot in Gouda van korte duur zijn geweest. Dat blijkt ook te kloppen want in hetzelfde jaarboek 1836 staat dan als controleur voor Gouda W.G.M. van de Mee. Dit is Willem George Marinus van der Mee die op 10 september 1842 als controleur der directe belastingen in Maassluis komt wonen en daar een rol in het verhaal gaat spelen.

Uit diverse documenten blijkt dat het gaat om Gerrit Noot, zoon van generaal majoor der grenadiers Hendrik Noot en Jacoba Kluit. Hij blijft ongehuwd en dat is de reden dat er niets over hem valt te vinden in burgerlijke stand registers. Maar in het Utrechts Archief vinden wij een inschrijving in het Militie Register van deze Gerrit Noot, met als beroep controleur surnummerair. Via allerlei krantenartikelen en almanakken waarin hij genoemd staat kan een aardig beeld worden verkregen over zijn loopbaan. De eerste aanstelling die wordt gevonden is die van controleur der 3e klasse in Hoogeveen.³⁷¹ Daarna gaat hij naar Meppel.³⁷² Per 30 januari 1828 wordt G. Noot, dan controleur in Zuid Holland, benoemd tot hoofdcontroleur van het kadaster (voor Zeeland), tijdelijk belast met de waarneming van de inspectie.³⁷³ Voor de jaren daarna wordt zijn naam veelvuldig gevonden in formele aankondigingen van kadasteractiviteiten. Op 24 november 1830 verzoekt hij als vrijwilliger geplaatst te worden bij de Mobiele Schutterij in de provincie Zeeland.³⁷⁴ Hij staat nog als schutter vermeld in het register van Zeeuwse Mobiele Schutterij voor het jaar 1834.³⁷⁵ Kennelijk verlaat hij in dat jaar de Mobiele Schutterij want in zijn brief van 31 augustus 1834 schrijft controleur P. Hoijer in Gouda dat hij zijn functie zal overdragen aan G. Noot.

Gerrit Noot zal al spoedig naar 's-Hage gaan, wellicht al in 1835, en het is zelfs maar de vraag of hij wel effectief aan de slag is gegaan in Gouda. Dat zou de verklaring kunnen zijn dat, als dit de 'mijnheer Noot' is uit moeder Jongkinds brief uit 1837, zij elkaar niet kennen. Het verblijf van Gerrit Noot in Den Haag is van korte duur. Al in maart 1838 wordt hij in de functie van controleur der directe belastingen overgeplaatst naar Zuidbroek, provincie Groningen.³⁷⁶ Of hij nog elders werkzaam is geweest is niet bekend. Hij woont in ieder geval in de jaren 1860 in Zuidbroek tot zijn overlijden aldaar op 29 maart 1867.³⁷⁷ Wederom, als dit de 'mijnheer Noot' is uit moeder Jongkinds brief uit 1837, en deze in maart 1838 van Den Haag naar Groningen is vertrokken, dan is dit een verklaring waarom hij niet in latere brieven wordt genoemd. Moeder Jongkind kwam hem gewoon niet meer tegen.

---

³⁷⁰ Brief in Streekarchief Midden-Holland

³⁷¹ Staatsalmanak 1821

³⁷² Zijn naam wordt gevonden in 1823 en 1825. In het jaar 1823 is hij een van de intekenaren van 'Mengelpoëzy van Mr. Willem Bilderdijk, tweede deel, tweede druk.

³⁷³ Middelburgsche Courant 31 januari 1828

³⁷⁴ Zeeuws Archief 6.1 Relatieven serie A Gouverneur in Zeeland, persoonsnamen A-I Inventarisnummer: 409 Relatiefnummer: 10770

³⁷⁵ Zeeuws Archief 93 Zeeuwse Mobiele Schutterij, 1830-1839.

³⁷⁶ Rotterdamsche Courant 10 maart 1838

³⁷⁷ Hij komt voor in de bevolkingsregisters van 1850-1860 en 1860-1870. Er staat echter niet bij vermeldt wanneer hij in Zuidbroek is komen wonen. Er zijn geen registers van voor 1850. (Opgave Archief Midden-Groningen). In het archief Groningen zijn lidmaatregisters van de Hervormde gemeente Zuidbroek en Muntendam met lidmaatgegevens over de jaren 1818-1896. Gerrit Noot zou daar in kunnen staan. Dit is nog niet verder onderzocht.

6. Nieuwenhoorn

Nieuwenhoorn op het Zuid-Hollandse eiland Voorne-Putten is een plaats van belang voor met name moeder Jongkind en Gerrit Adrianus junior. Deze laatste zal een groot deel (wellicht het grootste deel) van de periode 1838-1846 in Nieuwenhoorn verblijven bij zijn oom Gerd op de smederij. In de latere brieven van moeder Jongkind en de broers Koos en Willem aan Johan Barthold in Parijs wordt regelmatig gesproken over de familie in Nieuwenhoorn, over oom, tante, nicht Teuntje en een zekere Stans. En het is Teuna Stans-de Gruijter die op 13 oktober 1893 een brief schrijft naar Pieter Haverkorn van Rijsewijk nadat deze haar had benaderd met vragen omtrent Johan Barthold Jongkind. Wie is wie in dit verhaal? Dat blijkt nogal gecompliceerd.

Smederij De Gruijter

Jakob de Gruijter³⁷⁸ is smid te Nieuwenhoorn, in gemeenschap van goederen getrouwd met Margareta (Margrietje) Gorseman. Jakob is weduwnaar van Neeltje Arends Trouw bij wie hij twee kinderen heeft, Elisabeth (1778 - 1814) en Kommer (1780 - 1782). Samen met Margrietje Gorseman krijgt Jakob de Gruijter negen kinderen waarvan de zonen Kommer (geb. 1783) en Willem (geb. 1798) bij vader aan de slag gaan in de smederij.³⁷⁹ Dochter Jacoba (geb. 1800) zal trouwen met wagenmaker Teunis Kruik. In 1803 wordt het 'woonhuis op nr. 22' gekocht van Pieter Vijfvinkel. Hiermede is de 'smidwinkel' met huis, schuur en erf en verdere inventaris te Nieuwenhoorn gemeenschappelijk eigendom van Jakob de Gruijter en Margrietje Gorseman.

Rond 1810 trouwt hun zoon Kommer de Gruijter met Johanna Schouten met wie hij vijf kinderen krijgt.³⁸⁰ Johanna Schouten overlijdt op 6 maart 1822.

Op 29 april 1824 hertrouwt Kommer de Gruijter in Nieuwenhoorn met Trijntje van der Horde.³⁸¹ Samen met Trijntje krijgt Kommer drie kinderen, Teuna (1825 - 1903), Jakob (1826 - 1826), en Jakob (1827 - 1914).

In maart 1829 voelt Kommer kennelijk zijn einde naderen want op 25 maart benoemt hij Trijntje als universeel erfgename. Kommer de Gruijter overlijdt op 1 april 1829. Trijntje van der Horde blijft achter met haar kinderen Teuna (4 jaar), en Jakob (2 jaar). Uit het eerder huwelijk van Kommer de Gruijter met Johanna Schouten zijn er de kinderen Arij (16 jaar), Margrietje (14 jaar), Johannes (9 jaar) over wie wagenmaker Teunis Kruik voogd is. Toezien voogd over alle (half-)wezen is (wordt) Pieter Schouten, vlasboer te Nieuwenhoorn.

Kommer heeft zijn moeder maar een paar weken overleefd want op 15 februari 1829 overleed Margrietje Gorseman.

---

³⁷⁸ Als vaak in deze periode worden er verschillende spellingen van namen gevonden. In de 18^e eeuw in hoofdzaak gevonden als 'De Gruiter', in de 19^e eeuw overwegend als 'De Gruijter'. Ook gevonden als 'De Gruyter'.

Jakob de Gruiter, geboren rond 1754, overleden 17 augustus 1818 Nieuwenhoorn.

Margareta Gorseman (Ma(r)grietje, Margreta Gorseman) geboren te Oudendoorn rond 1762, overleden 15 februari 1829 Nieuwenhoorn.

³⁷⁹ Kommer 1783-1829; Arij 1785-1788; Jaapje 1787-1788; Arij 1789-1811; Leendert 1790-1792; Cornelis 1793-??; Leendert 1795-na 1828; Willem 1798-1825; en Jacoba 1800-?

Bronnen: (1) publicatie Stamboom Dullemen samengesteld door Ton Deunhouwer

www.genealogieonline.nl/stamboom-dullemen/17589.php; (2) <http://www.stambomen.com/gruyter/g23-parenteel-gilbert1290.htm> ; (3) aangevuld met onderzoek Streekarchief Voorne Putten.

³⁸⁰ Jakob 1811-1811, Arij 1813-1892, Margrietje 1815-? maar zeker na 1846, Jakob 1818-??, en Johannes 1820-1843.

³⁸¹ In menige akte ook genoemd 'Van der Hor'. Geboren in 1792 te Nieuw Beijerland.

De nalatenschap van Margrietje Gorseman

Op 6 november 1829 wordt een akte opgemaakt betreffende de inventaris van de nalatenschap van Margrietje Gorseman.³⁸²

Genoemde erfgenamen zijn:

- Jacoba de Gruijter, huisvrouw van Teunis Kruijck, wagenmaker te Nieuwenhoorn;
- Arie de Gruijter, Margrietje de Gruijter en Johannes de Gruijter, minderjarig nagelaten kinderen van Kommer de Gruijter uit diens huwelijk met wijlen Johanna Schouten;
- Trijntje van der Hor[de], weduwe van voormelde Kommer de Gruijter, als voogdes over haar kinderen Teuna de Gruijter en Jacob de Gruijter;
- Neeltje de Gruijter en Margrietje de Gruijter, minderjarig nagelaten kinderen van Willem de Gruijter, in leven hoefsmid te Nieuwenhoorn, uit diens huwelijk met Annetje Miezelmoe.³⁸³

Op 5 februari 1830 besluiten de erfgenamen over te gaan tot veiling van de 'zeer beklanten en ter nering staanden smidswinkel, staande en gelegen binnen den Nieuwenhoorn. Te aanvaarden met den eersten Maart aanstaande'. De berichtgeving staat onder andere in de Rotterdamsche Courant van 09 februari 1830. De veiling vindt plaats op 12 februari 1830. Koper voor 2650 gulden is Jacob Trouw. Maar dan volgt er een verrassing. Bij notariële akte verklaart Jacob Trouw het huis, schuur en erf te hebben gekocht namens Trijntje van der Horde. Trijntje is nu niet alleen smiddin³⁸⁴, ze is eigenares van een smederij.

Trijntje van der Horde en Gerardus Johannes van der Burght

Er is al snel behoefte aan personeel in de smederij. In de Rotterdamsche Courant van 01 januari 1831 wordt

Ten spoedigste gevraagd een hoefsmid-knecht, getuigenis kunnende geven van een goed gedrag en van zijne bekwaamheid om een winkel te kunnen waarnemen. Adres in persoon of met gefrankeerde brieven bij wed. De Gruijter, te Nieuwenhoorn, bij Brielle.

En in de Rotterdamsche Courant 27 november 1832 staat de volgende advertentie:

In de smederij van Wed. De Gruiter, te Nieuwenhoorn, vraagt men een meesterknecht, zijn werk goed verstaand en wel bijzonder het bouwman-gereedschap.

Leest de familie Jongkind in Vlaardingingen de Rotterdamsche Courant? Heeft Wilhelmina Jacoba van der Burght haar broer getipt? Het zou aardig zijn te weten hoe hoefsmid Gerardus Johannes van der burght in Nieuwenhoorn is terecht gekomen want hij gaat kennelijk bij weduwe De Gruijter aan de slag. Maar er is meer. Op 20 september 1833 trouwt Trijntje van der Horde te Nieuwenhoorn met Gerardus Johannes van der Burght, 'hoefsmid en wonende in deze gemeente'.³⁸⁵ Ten tijde van haar huwelijk is Trijntje al 41 jaar maar er komt toch nog een kind. Op 1 oktober 1834 wordt Jacobus van der Burght geboren. Deze zal geen smid worden, hij wordt bouwknicht en later melkboer.

---

³⁸² Streekarchief Voorne-Putten; nadere toegang op inventarisnummer 1296 van toegang 110 ; notaris Louis Mijnard van Kruijne. De informatie is overgenomen uit een samenvatting gepubliceerd door het archief.

³⁸³ Naam ook gevonden als Mizelmoe en Miselmoe.

³⁸⁴ Dit beroep staat de akte van haar huwelijk met Gerardus Johannes van der Burght.

093-418 Huwelijken Nieuwenhoorn (1833-1842)

³⁸⁵ De trouwakte is van bijzonder belang vanwege de diverse aantekeningen omtrent de afkomst van Gerardus Johannes van der Burght, met name zijn grootouders van moeders zijde.

Op zeker moment (rond 1838?) komt Gerrit Adrianus Jongkind grotendeels op de smederij wonen bij zijn oom en tante, 'met een net bovenkamertje bestemd voor zit en slaap'. Ook zijn broer Johan komt in die periode regelmatig langs zoals Teuna de Gruijter dat in 1893 schrijft aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk:

Hij kwam wel eens bij ons toen hij 16 à 18 jaar oud was en ook nog eens terwijl hij in te Parijs was maar, na dien tijd niet meer.³⁸⁶

De situatie rond Gert met het wisselend wonen in Nieuwenhoorn en Maassluis eindigt eind 1846. In oktober wordt Gerrit Adrianus Jongkind in Maassluis uitgeschreven als vertrekkend naar Engelen, naar een kosthuis. De reden hiervan blijft onbekend.

Nadat Johan Barthold in 1846 naar Parijs is vertrokken houdt moeder, en later zijn broers Koos en Willem, hem op de hoogte van wel en wee in Nieuwenhoorn. Hoewel, er zijn ook langere periodes dat er geen contact lijkt te zijn. Maar dan is er toch een echt nieuwtje, Teuna de Gruijter krijgt verkering met Bernardus Johannes Stans, aannemer van publieke werken. Kennelijk is Stans al binnen de familie Jongkind geïntroduceerd als moeder het heugelijke feit aan Johan meldt. Moeder blijkt duidelijk onder de indruk.

Maassluis, 24 januari 1850

Verlatene week is Stans bij mij geweest op zijne terugreis na Den Haag. Heeft die nacht in de Moriaan³⁸⁷ gelogeed en 's-morgens weder naar Nieuwenhoorn vertrokken. Bij oom aan huis waren zij allen gezond en wel. Stans, een aannemer en een heel knap mens, gaat rond mei met nicht Teuntje trouwen. Stans zei dat ze bij het kanaal zullen gaan wonen. Een nieuw huis zal daar gebouwd worden.

Op 31 mei 1850 vindt het huwelijk plaats en dat wordt direct aan Johan gemeld.

Maassluis, 2 juni 1850

Mijn broer Gert uit Nieuwenhoorn is tot mijn spijt al in geen 13 maanden bij mij geweest. Ik denk dat het lopen hem ook al lastig wordt en hij komt ook al op leeftijd. Maar deze week heb ik een brief ontvangen met een zakje bruidsuikers van de bruid en bruidegom. Teuntje is nu getrouwd ..... Het zal voor oom Van der Burght ook een grote verandering zijn nu Teuntje getrouwd is.

Ook hierna wordt Johan nog regelmatig op de hoogte gesteld van de situatie in Nieuwenhoorn. Op 23 augustus 1855 overlijdt moeder Jongkind. Van na die tijd zijn er geen berichten meer gevonden uit Nieuwenhoorn. Ook Johan Barthold heeft geen contacten met dit deel van de familie ten tijde van zijn verblijf in Rotterdam in de periode 1856-begin 1860 blijkens een uitspraak van Teuna Stans-de Gruijter in haar brief aan Haverkorn van Rijsewijk: 'Dat hij in Rotterdam geweest is weet ik niets van'.

Gerhardus Johannes van der Burght overlijdt op 17 januari 1862.

Trijntje van der Horde overlijdt op 24 maart 1867.

---

³⁸⁶ Brief van Teuna Stans – de Gruijter aan Pieter Haverkorn van Rijsewijk

³⁸⁷ Toenmalig hotel in Maassluis.

7. Lijst van belangrijkste plaatsen genoemd in deze studie

Volgorde is grofweg in overeenstemming met de hoofdstukken.

- Zwijndrecht
- Middelburg
- Bergen op Zoom
- Batavia, op Java, Oost-Indië
- Hoeven, nabij Breda
- Steenbergen
- Ochten, aan de rivier de Waal, ten westen van Nijmegen
- Nijmegen
- Heumen, ten zuiden van Nijmegen aan de rivier de Maas
- Landstreek Twente met Lattrop, Denekamp, Ootmarsum, Almelo
- Vlaardingen
- Leiden
- Schiedam met Oud en Nieuw Mathenesse, toen afzonderlijke gemeenten
- Eiland Hoeksche Waard met de plaatsen Klaaswaal, De Hitsert ofwel Zuid-Beijerland, Buitensluis ofwel Numansdorp
- Gouda
- Maassluis
- Engelen ten noorden, en Sint-Michielgestel ten zuiden van 's-Hertogenbosch ofwel Den Bosch
- Zutphen, waar Gerrit Adrianus Jongkind jr. overlijdt
- Eiland Voorne-Putten met de plaatsen Nieuwenhoorn, Brielle, Geervliet, Heenvliet, Spijkenisse
- 's-Gravenhage, ofwel Den Haag of 's-Hage
- Paleis Het Loo, nabij Apeldoorn
- Utrecht
- Rotterdam met Delfshaven en Overschie, toen afzonderlijke gemeenten
- Namen (Namur), België
- Parijs, Frankrijk
- La Côte-Saint-André, nabij Grenoble, Frankrijk
- Saint-Egrève, voorstad van Grenoble, Frankrijk